

Članki in prispevki

UDK 373.3+373.5(497.4):[811.124'02+811.14'02](091)

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prejeto: 26. 8. 2016

David Movrin*

Latinščina in grščina na poti v katakombe: Josip Osana, dr. Joža Lovrenčič, Marko Bajuk, Ivan Dolenec in dr. Josip Ilc

*Latin and Greek on the way to the catacombs: Josip Osana,
Dr Joža Lovrenčič, Marko Bajuk, Ivan Dolenec and Dr Josip Ilc*

Izvleček

Klasični filologi Josip Osana, Joža Lovrenčič, Marko Bajuk, Ivan Dolenec in Josip Ilc so bili spomladi leta 1945 na čelu petih slovenskih osemletnih gimnazij, ki so sodile med najpomembnejše šole v državi: Prve ženske gimnazije v Ljubljani na Poljanah, nove slovenske gimnazije v Gorici, ljubljanske Klasične gimnazije, gimnazije v Novem mestu in Tretje moške gimnazije v Ljubljani za Bežigradom. Nekaj mesecev kasneje je eden od njih čakal na sodni proces; drugi se je znašel v ječi; tretji je kot begunec živel v Avstriji; četrti je izza rešetk s strahom poslušal tovarnjake, ki so ponoči vozili na neoznačena morišča; peti pa je bil odstavljen in prestavljen na drugo šolo, kjer je moral učiti matematiko. Njihove slikovite usode so predstavljale skrajnost, vendar se tudi drugim filologom v slovenskih šolah v novem času ni dobro pisalo.

Abstract

During the spring of 1945, five classicists – Josip Osana, Joža Lovrenčič, Marko Bajuk, Ivan Dolenec and Josip Ilc – ran five gymnasia that were among key secondary-education institutions in the country: the First Female Gymnasium in Ljubljana (“Poljane”), the newly established Slovenian gymnasium in Gorica, the Classical Gymnasium in Ljubljana, the gymnasium in Novo mesto and the Third Male Gymnasium in Ljubljana (“Bežigrad”). Months later, one was put to trial; the other found himself in jail; the third was living in Austria as a refugee; the fourth was worrying, from behind bars, about nightly trucks going towards unmarked killing fields; and the fifth was demoted, placed in a different school and ordered to teach mathematics. While their stories were extreme, all Slovenian classicists were facing a difficult future.

Ključne besede: gimnazije, druga svetovna vojna, klasična filologija, klasična tradicija, zgodovina šolstva, totalitarizem, zgodovina idej

Key words: gymnasia, WW2, classical philology, classical tradition, history of education, totalitarianism, history of ideas

* Doc. dr. David Movrin, Oddelek za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, e-pošta david.movrin@ff.uni-lj.si.

Pojasnil je, da je klasični filolog, študiral je latinščino in grščino. [...] – *Pa to so ti neki truli jezici*, se je veselo zasmel major, in vsa vojska v zboru se je glasno zakrohotala, da je odmevalo od zidov kasarne. Panič je zardel. Truli, se pravi, gnili jeziki so bili mrtvi, nepotrebni in smešni, kakor je bila gnila stara Jugoslavija, o tem smo se učili v šoli, o truli Jugoslaviji, ki je morala propasti, da bi lahko nastala nova, socialistična Jugoslavija.

(Drago Jančar, *Prerokba*)¹

Quem di odere, paedagogum fecere, »kogar bogovi sovražijo, ga naredijo za učitelja«. ² Spomladi leta 1945 se je stara šolniška duhovitost zagotovo sukala med mislimi Josipa Osane, dr. Jože Lovrenčiča, Marka Bajuka, Ivana Dolenca in dr. Josipa Ilca, petih klasičnih filologov, ki so bili takrat na čelu petih pomembnih slovenskih osemletnih gimnazij, na katere so kajpak hodili tudi otroci, ki bi danes veljali za osnovnošolce – Prve ženske gimnazije v Ljubljani na Poljanah, obnovljene slovenske gimnazije v Gorici, ljubljanske Klasične gimnazije, gimnazije v Novem mestu in Tretje moške gimnazije v Ljubljani za Bežigradom. Dravska banovina je imela sicer pred vojno samo trinajst državnih gimnazij, dve zasebni gimnaziji ter še dve gimnaziji z drugačnim statusom. ³ Natančnih študij s tega področja še ni, toda dejstvo, da so imeli vsi gimnazijci na programu vsaj štiri leta latinščine, da so bile tri od takratnih gimnazij klasične, torej so imele poleg latinščine še grščino, ter da so ob koncu vojne vsaj pet slovenskih gimnazij vodili klasični filologi, je dovolj zgovorno; v takratnih šolah se je le malo strok lahko postavilo s trdnejšim položajem. Za brutalne spremembe, ki so prihajale, je bila potrebna z vojno podložena revolucija.

In res, še tako bogate učiteljske izkušnje petih ravnateljev niso mogle pripraviti na to, kar so jim sovražni bogovi pripravljali tokrat. Ko je bilo vojne konec, je eden od njih čakal na sodni proces; drugi se je znašel v ječi; tretji je z družino kot begunec živel v Avstriji; četrti je izza rešetak s strahom poslušal tovarnjake, ki so zapornike ponoči brez sodbe vozili na neoznačena morišča; peti pa je bil odstavljen in prestavljen na drugo šolo, kjer je moral učiti matematiko. Njihove slikovite usode so morda predstavljale skrajnost, vendar se tudi drugim filologom v takratnih šolah v novem času ni dobro pisalo. Leta 1934 je bilo v slovenskem šolstvu zaposlenih 62 latinistov in greci-

-
- 1 Drago Jančar, *Prerokba* (Ljubljana: Modrijan, 2009), 14–15. Jančarjev »profesor Trule« je deloma upodobljen po izkušnjah, ki jih je s služenja vojaškega roka prinesel pisatelj prijatelj Primož Simoniti, poznejši profesor na oddelku za klasično filologijo ljubljanske FF (Primož Simoniti v pogovoru z avtorjem).
 - 2 Študija temelji na dopolnjeni razpravi »Classics in Postwar Secondary Education«, objavljeni v *Classics and Class: Greek and Latin Classics and Communism at School*, ur. David Movrin in Elżbieta Olechowska (Varšava in Ljubljana: Fakulteta Artes liberales in FF UL, 2016).
 - 3 Prim. Prosvetni oddelek kraljevske banske uprave, *Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1936/37* (Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1938), 45 in nasl.

stov.⁴ Leta 1949 jih je bilo le še 42, čeprav je statistika zdaj zajemala za četrtnino večje ozemlje, torej tudi kraje, ki jih je po koncu prve svetovne vojne zasedla Italija.⁵ A tisti, ki so ostali, so bili povečini *praesentes corpore, absentes autem spiritu*, »telesno navzoči, v duhu pa ne«, saj sta zaradi dramatičnih sprememb v šolskem sistemu, cepljenem na sovjetski vzorec, takrat samo še *dva*⁶ poučevala latinščino. Ta usoda je zadelo tudi druge učitelje politično nezaželenih predmetov, in sicer do te mere, da so slovenske gimnazijce v tistih letih pretežno učili amaterji. Poročilo Centralnega komiteja iz leta 1950 nedvoumno ugotavlja, da na višjih gimnazijah »poučuje le 46% profesorjev predmete svoje stroke, vsi ostali (romanisti, germanisti, klasični filologi in filozofi) pa so se vsled potreb morali preorientirati na druge predmete«.⁷ Vse to razdejanje seveda ni bilo naključno, ohranjen je celo ukaz Mitre Mitrović Djilas, predsednice šolske komisije pri CK KPJ, ki je skupaj z možem Milovanom Djilasom, vodjem Agitpropa, obvladovala jugoslovansko šolsko politiko ter je podrejenim komisijam pri republiških centralnih komitejih rešitev problema skicirala že na prvi skupni seji novembra 1945: »Klasične gimnazije je treba postopoma ukiniti.«⁸ Njena navodila so bila usklajena s pogledi Borisa Kidriča, predsednika slovenske vlade, ki je slovenski šolski komisiji že pred tem posredoval »nekaj načelnih pogledov« na to, kako »izvleči srednjo šolo iz njene humanistične megle«.⁹

Izginotje petih renomiranih klasičnih filologov, ki so vodili omenjenih pet gimnazij, z lastnih šol, iz slovenske javnosti in celo iz zgodovinskega spomina je bilo za takšno politiko nedvomno zelo prikladno, vendar je imelo korenine tudi druge – v brezglavem ideološkem nasilju ljubljanskih šolskih oblasti med drugo svetovno vojno ter v maščevalnosti, s kakršno ga je po njenem koncu stopnjevala nova oblast. Izziv,

-
- 4 Večina (44) je imela za glavni predmet tako latinščino kot grščino; 16 jih je imelo samo latinščino, 2 samo grščino. Še dodatnih 22 je imelo latinščino ali grščino kot stranski predmet. Podrobnosti navaja Prosvetni oddelek kr. banske uprave, *Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini* (Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, 1934).
 - 5 »Klasičnih filologov imamo 42. Od teh jih ima kot glavni predmet 38 latinščino in 4 grščino.« SI-AS 1589-III 31.840, »Poročila uprave za agitacijo in propagando pri CK KPS – 9. maj 1950«.
 - 6 Ali kot je leta 1949 slovensko Ministrstvo za prosveto napisalo v poročilu Ministrstvu za znanost in kulturo vlade FNRJ: »Število romanistov, germanistov in klasikov je izredno večje, kot so potrebe. Ti so se na podlagi preusmerjevalnih tečajev usposobili za predavatelje slovanskih jezikov.« Doknić et al., *Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952: zbornik dokumenata 1* (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009), 511.
 - 7 SI-AS 1589-III 31.843, »Poročilo oddelka za šolstvo pri CK KPS – 1950«.
 - 8 AS 1589-III 35.970, »Poročilo o seji šolske komisije CK KPJ, 21.–22. novembra 1945 v Beogradu.« Prim. tudi Gabrič, *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*, 46.
 - 9 AS 1589-III 35.972, »Zapisnik seje šolske komisije pri CK KPS dne 30. oktobra 1945.« Širši zgodovinski in politični kontekst obravnavata poglavji »Yugoslavia in 1949 and its gratiae plenum« in »Classics at the University of Ljubljana after 1945« v študiji *Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain* (Ljubljana: Znanstvena založba FF, 2013); v slovenščini pa »Gratae plenum: latinščina, grščina in Informbiro«, *Keria* 12, št. 2–3 (2010), ter »Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni«, *Zgodovinski časopis* 68 (2014).

pred kakršnega so bili šolniki postavljeni, je po vseh teh desetletjih težko predstavljev. Za začetek je okupacija mnoge soočila z nelahkim razmislekom o enem in drugem vojaškem škoranju, z nemogočim preštevanjem relativnih prednosti italijanske in nemške zasedbe, z vzporejanjem fašizma in nacizma. Francesco Semi, latinist iz Benetk ter poznejši ustanovitelj zbirke *Scriptorum Romanorum quae extant omnia*, ki je leta 1941 kot mobiliziranec v italijansko vojsko s Tacitovimi *Anali* v nahrbtniku vkorakal v Ljubljano, je takole razmišljal o zagatnem vzdušju, ki je zajelo deželo njegovih prednikov, ter o razlikah med italijansko in – veliko tršo – nemško okupacijsko politiko: »Kakor Ljubljana, tako so tudi druga mesta v deželi mirna. Novo mesto, Logatec, Vrhnika, itd. še nikdar niso bili tako tihi. Toda Bled joka zaradi težkega jarma, jokajo tudi Tržič, Radovljica, Kranjska gora, Stržišče, Škofja Loka – in ta tihi jok žalosti tudi Ljubljano in vse druge kraje Slovenije.«¹⁰

A nemara hujše od premišljevanja o različnih okupacijskih strategijah osvovrženih zavojevalcev je bilo razmišljanje o avtodestruktivnem početju sonarodnjakov. Na eni strani so bili ostanki slovenske predvojne elite, za katero se v njeni nedomiselni inertnosti včasih zdi, kot bi imela, *ante litteram*, na ustnicah internetni mem televizijskega napovedovalca Kenta Brockmana iz risanke o Simpsonovih: »Jaz sem eden tistih, ki pozdravljajo naše nove gospodarje.«¹¹ Novejše raziskave o servilnih potezah, s kakršnimi se je na prihod nacistov že pred začetkom vojne pripravljala takratna jugoslovanska vlada in pri katerih Slovenci niso imeli nepomembne vloge, so danes resnično neprijetno branje.¹² Na drugi strani pa je bila krvava stvarnost partijskega spopada za oblast, pri katerem se preprosto ni bilo mogoče sprenevedati, povedano z lucidno prisposodo tržaškega klasičnega filologa, »da v naročju NOB ni že ležal embrij bodoče diktature, popoln embrij, razvit do nohtov in zob.«¹³ Ohraniti trezen pogled in moralno hrbtenico v tem vse bolj neobvladljivem kaosu ter zraven obvarovati zaupane dijake pred grožnjami vojne ... Položaj, v katerem so se znašli ravnatelji iz naslova, je bil resnično nelahek, vsak od njih se je odločal po svoje; toda usoda, ki jih je nato čakala po vojni in ki je z njimi zadela tudi njihovo stroko, je bila nenavadno podobna.

10 Francesco Semi, »Bojna komedija ali »osvojitve Ljubljane«, v: *Tovariš* 22, št. 13, 31. 3. 1966, 24–25; št. 14, 7. 4. 1966, 24–25; št. 15, 14. 4. 1966, 25–26; št. 16, 21. 4. 1966, 22–23, št. 17/18, 28. 4. 1966, 42–43; št. 19, 12. 5. 1966, 58–59; in št. 20, 19. 5. 1966, 44–45; zgornji citat je iz št. 20, na strani 44, iz zapisa 14. maja 1941. Več podatkov o piscu, ki se je rodil v Kopru (pred poitaljančenjem priimka se je pisal Semič), je zbral Ivan Filipovič: »Semi, Francesco (1910–2000)«, v: *Slovenska biografija* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2013).

11 Epizoda »Deep space Homer«, *The Simpsons* 5.15, 24. februar 1994.

12 Več o tem denimo Bojan Godeša, *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011).

13 Alojz Rebula, »Četrto pismo Edvardu Kocbeku«, v: *Krogí navzven, krogí navznoter*, ur. Niko Grafenauer (Ljubljana: Nova revija, 2004), 61.

Resnica oblastem v obraz: Josip Osana

Josip Osana (1886–1951), na dunajski univerzi izšolani profesor latinščine in grščine od leta 1912, ki je skupaj s Franom Bradacem leta 1919 spisal grško slovnico in je bil od leta 1937 dalje ravnatelj Prve državne ženske realne gimnazije v Ljubljani na Poljanah,¹⁴ si je latinski pregovor o pedagogih začel mrmrati najkasneje jeseni 1943. Takrat je general Leon Rupnik, vodja pokrajinske uprave v Ljubljani, ki so jo vzpostavili Nemci po kapitulaciji Italije, v valu strahovitega partizanskega nasilja, ki je v dveh mesecih terjal več kot devetsto življenj,¹⁵ ugotovil, da Slovence pestita samo dva resnična sovražnika: »boljševizem, ki nas za judovsko vlado sveta hoče potlačiti do topih robotov brez duše in Boga, z njim pa plutokracija, ki bi nam za judovske blagajne rada ukradla še to bore malo, kar imamo«. ¹⁶ Po robu se jima je med drugim nekoliko naivno odločil postaviti s pritiskom na ravnatelje in z odloki o uveljavljanju nekdanjih jugoslovanskih predpisov v zvezi s »pobijanjem komunistične propagande med šolsko mladino«, ¹⁷ podprtimi z zborovanji in celo z medijskimi navodili: »Pozivamo vse slovenske dijake in dijakinje, naj še ta teden počistijo svoje razrede zločinskih komunističnih potuhnjenec«, je takrat pisal *Slovenec*. »To je čisto njihova stvar in sami naj jo opravijo. Vržejo naj jih ven iz svoje poštene družbe, ravnateljstvu naj javijo, da tega in tega komunista ne marajo več v razredu, ker jim to brani njihova narodna čast in ponos.« ¹⁸ Ravnateljem in profesorjem pa so na sestanku 10. decembra čisto naravnost povedali: »Vsi direktorji in profesorji morajo *aktivno* sodelovati pri pobijanju komunizma, kdor ne bo sodeloval, bo odpuščen iz službe.« ¹⁹

Bogata in podrobna dokumentacija o nadrealistični preiskavi na Poljanah je ohranjena²⁰ in ponuja dramatičen vpogled v prizadevanje ravnatelja in proforskega zbora, da bi dijakinje zaščitil pred propagandnim odsekom pokrajinske uprave in njegovimi trditvami, da je »zavod splošno znan kot komunistično usmerjen«. ²¹ Osana, ki

14 Več o delu Josipa Osane je mogoče najti v SI-AS 231, »personalne mape« 70, ter v anonimnem nekrologu »Ravnatelj Josip Osana«, ki mu ga je posvetila izseljenska *Svobodna Slovenija* 4 (1952): 193.

15 Boris Mlakar, »Krogí nasilja med Slovenci v vojnih letih 1941–1945«, v: *Žrtve vojne in revolucije*, ur. Janvit Golob et al. (Ljubljana: Državni svet RS, 2005), 26. Pisec ugotavlja, da so partizanski »nasprotniki, ki so takrat v popolni defenzivi«, v istem obdobju pobili nekaj čez šestdeset ljudi, »razmerje je torej 13 : 1. Imena kot Turjak, Grčarice, Kočevje, Mozelj in Jelendol simbolizirajo tedanje krvavo dogajanje«.

16 »Proglas predsednika generala Rupnika«, objavljen denimo v *Trgovskem listu* 24. septembra 1943.

17 Več o odloku z datumom 23. novembra 1943 in predvojni protikomunistični zakonodaji je v fondu SI-AS 364 12, »Zapisniki o zasliševanju učenk na gimnaziji na Poljanah 1943–1944«. Knjiga Franceta Škerla *Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945: prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije* (Ljubljana: Borec, 1964), je terminološko in konceptualno vse prej kot nepristranska.

18 Poziv je objavil časopis *Slovenec* 30. novembra 1943.

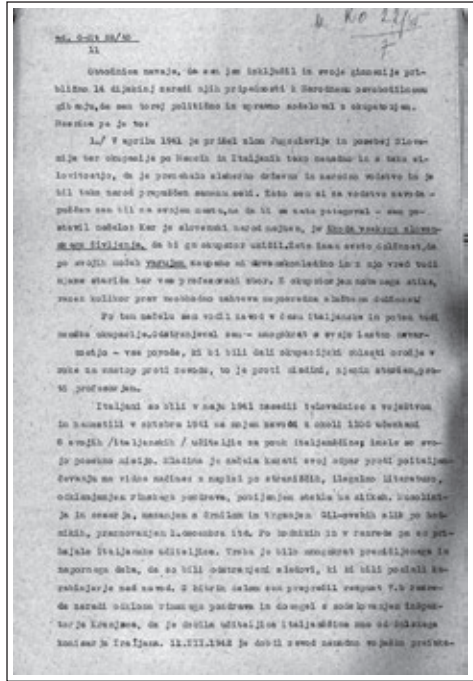
19 SI-ZAL LJU-197 2.35, »Zapisnik druge izredne seje celotnega učiteljskega zbora dne 14. decembra 1943«.

20 SI-AS 364 12, »Zapisniki o zasliševanju učenk na gimnaziji na Poljanah 1943–1944«.

21 Osana v svojem poročilu pokrajinski upravi 29. decembra 1943, SI-AS 364.12.

Ohranjena dokumentacija o zasliševanju
na Poljanah (AS 364, fasc. 12).

Pričevanje Josipa Osane o preiskavi med
vojno, napisano med procesom leta 1945
(ZAL LJU 85, Ko 22-45).

je v svoji dolgi karieri v slovenščino prevedel tudi srhljive pravljice Wilhelma Hauffa in je zato znal prepoznati nočno moro, kadar mu je prišla pred oči, je bil besen. Najprej je oblastem vrgel v obraz njihovo neregularno in skrivnostno postopanje; »propagandni odsek« pri informativnem uradu pokrajinske uprave, ki je bil podrejen neposredno Rupniku, po ravnateljevem mnenju nikakor ni spadal v šole:

Kdo je ta propagandni odsek? Kdo je informativni urad, ki se naenkrat v novembru pojavi kot *deus ex machina* in zahteva urnike od ravnateljstva itd.? Ravnateljstvo bi jih temu informativnemu uradu prav gotovo ne bilo dostavilo, ako bi ne bil posredoval prosvetni oddelek, ki je bil pa v svoji informaciji ravnateljstev tudi precej lakoničen. Povedal je samo, da bo za predavanja skrbel informativni urad. Nato molk. – Prišli sta obe [protikomunistični] predavateljici, mladi gospodični, in prinesli s seboj nastavitveni dekret. Prosvetni oddelek je molčal, ko vendar sicer po dosedanjih predpisih nima dostopa v šolo nihče, ki se ne izkaže z legitimacijo prosvetnega oddelka. V šolo bi bili prišli prav tako lahko predavateljici za komunizem. Nista se dali predstaviti profesorskemu zboru, nista hoteli podpisovati ur v dnevnik, nista pripustili niti direktorja k predavanjem, češ da so taka njihova navodila. In vendar je direktor odgovoren za vse, kar se godi na zavodu. [...] Čez mesec dni pride brez vsega povabilo Propagandnega

odseka k sestanku 7. decembra tega leta. Mlad gospod pojasnjuje nalogo protikomunistične propagande. Nato napade meni nič tebi nič »komunistično Prvo žensko realno gimnazijo, ki nima dobre discipline« na tak način, da se je videlo, da so vsi drugi zavodi dobri in čisti, samo ta zavod je eldorado komunizma.«²²

Osana si česa takšnega ni pustil reči: »Dvaintrideseto leto poštene, slovenski mladini in narodu posvečene službe mi teče, naj preišče vse moje življenje in delovanje, kdor hoče, samo da to stori nepristransko. Prav tako se čuti po krivici obdolženega profesorski zbor. Dokler se nasprotno ne dokaže, moramo zahtevati primerne zadoščena.«²³ Uprava je vztrajala, v preiskavo se je vpletla policija in šlo je moralo zapustiti devet dijakinj, Osana pa je bil zaradi svoje popustljivosti znova deležen ostrih opozoril.²⁴

V prepričanju, da je storil svojo dolžnost in da se nima česa bati, je Osana maja 1945 tako ostal v Ljubljani, čeprav mu je moralo biti jasno, da se mu pod novo oblastjo ne obeta nič dobrega.²⁵ Takoj je bil postavljen pred sodišče.²⁶ Dokumentacija z njegovega procesa je ohranjena ter ponuja nove podrobnosti v zvezi s celotno zadevo.²⁷ Položaj se je zdaj dramatično zasukal in dijakinje, ki so leto prej obtoževale svoje sošolke, so se zdaj same znašle na zatožni klopi – le kazni so bile hujše. Osana se je obtožbe sodelovanja z okupatorjem pred komunisti branil z enako metodično doslednostjo, s kakršno je med vojno nastopil proti divjanju Rupnikove uprave. Razložil je svoje vodilo pri ravnateljstvu med vojno, ko si je »za vodstvo zavoda – puščen sem bil na svojem mestu, ne da bi se za to potegoval – sam postavil načelo: ker je slovenski narod majhen, je škoda vsakega slovenskega življenja, da bi ga okupator uničil. Zato imam sveto dolžnost, da po svojih močeh varujem zaupano mi slovensko mladino in z njo vred tudi njene starše ter ves profesorski zbor. Z okupatorjem nobenega stika, razen kolikor prav neobhodno zahteva neposredna službena dolžnost. Po tem načelu sem vodil zavod v času italijanske in potem tudi nemške okupacije. Odstranjeval sem – mnogokrat s svojo lastno nevarnostjo – vse povode, ki bi bili dali okupacijski oblasti orožje v roke za nastop proti zavodu, to je proti mladini, njenim staršem, proti profesorjem.«²⁸ Nato je razložil, kaj je zanj dejansko pomenila ovadba Propagandnega

22 Osana v poročilu pokrajinski upravi 29. decembra 1943, SI-AS 364.12.

23 Ibid.

24 Dopis pokrajinske uprave ravnateljstvu 2. februarja 1944, SI-AS 364.12.

25 Indikativna za odnos novih oblastnikov je nemara karakterizacija, ki jo je za Osano kasneje napisal France Škerl: »V njegovih spisih ne moremo zaslediti nikjer nič takega, kar bi spominjalo na simpatije do Osvobodilne fronte. Njegovo dopisovanje v splošnem, prav posebno pa v času velikih preiskav ob koncu 1943 in začetku 1944, kaže, da je mož pripadal »domobranskemu« taboru.« Škerl, *Ljubljanske srednje šole*, 212–213.

26 Kot ravnatelj ga je v naslednjem letu zamenjal Ivan Škerlj (1884–1956), prav tako klasični filolog in brat Amata Škerlja, prevajalca Horacija – kar je svojsko pričevanje o položaju klasičnih jezikov v izobraževalnem sistemu, ki pa so mu bile ure štete. Leta 1946 je Škerlja zamenjala slavistka Slavica Božič.

27 SI-ZAL LJU 85 296.9.1, »K 22/45«.

28 SI-ZAL LJU 85 296.9.1, »K 22/45«, izjava Josipa Osane 23. septembra 1945.

odseka na predsednika Rupnika, da je zavod »ves komunističen«, torej tudi profesorski zbor z ravnateljem na čelu: »In to je pod Nemci pomenilo za učiteljstvo z menoj vred Gestapo, internacijo ali celo postavitev pred puške, za mladino pa razpust zavoda. – V duši se mi je gabilo to početje. Dal sem duška svoji nevolji z obširnim odgovorom na ovadbo (koncem decembra 1943). Toda odgovor je bilo treba stvarno podpreti in nevarnost za ves zavod odstraniti.«²⁹ Njegovo pravno precizno pisanje je razložilo vse okoliščine in strategijo zavlačevanja, s katero je dosegel, da se je od celotnega števila tisoč učenk slednjic pod pravilnikom znašlo le devet deklet: »Ker niso šla poročila o izključitvah nikamor drugam kakor le na prezidenta Rupnika, ni bilo za učenske nobenih posledic, ki bi bile zanje nevarne. Imele so še vedno možnost nadaljnjega študija, bodisi privatnega, bodisi po drugih zavodih.«³⁰ Tožilstvo je že pred tem zaprosilo za dodatno informacijo, namreč za politično oceno s strani novega Ministrstva za prosveto. Ta je bila nekoliko lapidarna, vendar v tistih okoliščinah relativno ugodna: »Idejen nasprotnik, vdan vsakemu režimu, sicer osebno pošten; dober strokovnjak.«³¹ Sodnik se je slednjic strinjal in je Osano oprostil. To nikakor ni pomenilo, da bo dobil svojo službo nazaj. Krivde mu niso dokazali, vendar za oblasti zato še ni bil nedolžen. Ko ga je 1. januarja 1946 minister po 34 letih službe upokojil, mu je bila odmera pokojnine »odklonjena«, češ da nima volilne pravice. Dobiti mu jo je uspelo šele aprila 1949, manj kot dve leti pred smrtjo³² 11. marca 1951.

V domovini se ga takrat javno niso več spomnili, pač pa mu je nepodpisan nekrolog objavila izseljenska *Svobodna Slovenija*: »Med svojimi tovariši – klasičnimi filologi – je pokojni ravnatelj Osana užival sloves velikega strokovnjaka in globokega spoštovalca klasične kulture. V razredu je znal svojim učencem mojstrsko posredovati temelje in lepote klasičnih jezikov in literature ter duha. Ob njem in pod njegovim vodstvom so učenci z ljubeznijo in velikim spoštovanjem oblikovali svoje nazore o vrednosti klasike za osebni napredek in globino duha. – Kot tak je postal duša vseh tistih ustanov in organizacij, ki so hotele Slovencem ohraniti klasični pouk in stik z vsem bogastvom klasičnega sveta. Bil je med ustanovitelji Društva za humanistične vede in dolga leta generalni tajnik in s tem tudi gibalno Društva prijateljev humanistične gimnazije. Takoj po osvoboditvi je skupno s profesorjem Bradačem izdal grško slovnico, ki

29 SI-ZAL LJU 85 296.9.1, »K 22/45«, izjava Josipa Osane 23. septembra 1945.

30 SI-ZAL LJU 85 296.9.1, »K 22/45«, ibid.

31 SI-ZAL LJU 85 296.9.1, »K 22/45«, dopis »Politične ocene« z dne 23. julija 1945; ministrstvo je oceno dobilo od Olge Strle, Osanove nekdanje sodelavke, ki je zastopala odbor OF na njegovi zdaj že bivši gimnaziji.

32 SI-AS 231, »personalne mape« 70, »Josip Osana«. Pričevanje o težavnem obdobju, skozi katero je morala družina, je ohranjeno tudi v vprašalniku, ki ga je morala izpolniti ravnateljeva hči. Mira Osana je med vojno študirala klasično filologijo, njene izpite pa je nova oblast razveljavila; vprašalnik je shranjen v AMSU I-328 (dekanat FF), »personalne mape pomožnih asistentov«. Svoj študij je kljub temu dokončala in njena diplomatska naloga *De genetivo subiectivo et obiectivo, qui in primo, secundo, tertio T. Livii Rerum gestarum libro inveniuntur* je shranjena v knjižnici Oddelka za klasično filologijo FF UL. Poročila se je z Justinom Stanovnikom, ki je preživel strahote koncentracijskega taborišča Teharje in je po vojni prav tako diplomiral na istem oddelku.

je izšla leta 1919, pozneje pa je nadaljeval z delom za drugo slovnico grškega jezika in jo tudi končal. [...] Z Osano je legel v grob domače zemlje eden tistih mož slovenstva, ki so mu z zvestim in tihim delom bogatili njegovo splošno kulturo.«³³

Zakopane *Metamorfoze*: dr. Joža Lovrenčič

Dr. Joža Lovrenčič (1890–1952) je ravnatelj slovenske gimnazije v Gorici postal šele leta 1944. Gorica je postala del italijanskega ozemlja šele po prvi svetovni vojni in je imela ob priključitvi znatno slovensko manjšino, ki so jo avstrijski uradniki ocenjevali na dobro tretjino prebivalstva.³⁴ V Kredu pri Kobaridu rojeni Lovrenčič, ki se je tudi sam šolal na goriški gimnaziji, je v Gradcu študiral slavistiko in latinščino, nato pa se je jeseni 1914, tik pred doseženim doktoratom, na goriško gimnazijo za kratek čas vrnil kot učitelj in je tamkajšnje razmere zelo dobro poznal.³⁵ Po vojni, ko so italijanske oblasti slovensko gimnazijo v Gorici zaprle, se je Lovrenčič preselil v Ljubljano, kjer se je naselil na Zrinjskega ulici, nasproti cerkve svetega Jožefa, ter postal leta 1920 profesor na Prvi gimnaziji (na Poljanah), nato leta 1930 na Tretji gimnaziji (za Bežigradom), leta 1939 pa na učiteljski na Ledini. Ko je postal ravnatelj v Gorici, je imel poleg treh desetletij izkušenj s poučevanjem za seboj tudi literarno pot epskega in ekspresionističnega pesnika, pa tudi avtorja pravljic in legend, dram in zgodovinskih romanov ter nenazadnje prevajalca, ki je med drugim poslovenil Lukijanovo delo *Vera historia* ter Collodijevega *Storžka* (kot se je s poslušom za izvirnik v slovenščini sprva imenoval italijanski *Pinocchio*).³⁶

Po italijanski kapitulaciji je slovenska gimnazija v Gorici spet prišla v domeno možnega. Nemci, ki so tedaj prevzeli oblast v mestu, so se do slovenskega prebivalstva obnašali precej bolj popustljivo kot denimo leta 1941 na Štajerskem;³⁷ na Primorskem se je lahko »začel neke vrste narodni preporod«³⁸ in goriški izobraženci, ki jih je vodil

33 »Ravnatelj Josip Osana«, *Svobodna Slovenija* 4 (1952), 193. O šolskem delu ravnatelja Osane piše tudi Matej Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945* (Ljubljana: ZRC, 2005).

34 Branko Marušič, »Ljudsko štetje 31. decembra leta 1910 na Goriškem«, v: *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910: jezik, narodnost, meja*, ur. Barbara Šterbenc Svetina et al. (Ljubljana: ZRC, 2012), 83.

35 Podroben vpogled v to ustanovo, ki je bila za zasebnimi Škofovimi zavodi v Šentvidu dejansko prva slovenska javna gimnazija, ponuja *Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije 1913/1914* (Gorica: C. kr. slovenska državna gimnazija v Gorici, 1914), iz katerega je razvidno, da je na gimnaziji nekaj časa učil tudi »Anton Sovre, poročnik v rezervi«, preden ga je vojna odnesla na fronto. – Goriška Mohorjeva je ob stoletnici šole leta 2013 izvestje izdala v faksimilirani izdaji.

36 Biografske podrobnosti navaja njegov vnuk Andrej Vovko (1947–2015), »Knjiga s sedmimi pečati: o življenju in delu dr. Jože Lovrenčiča«, *Goriški letnik* 18 (1991). Podrobno bibliografijo je zbral Marijan Breclj, »Lovrenčičeva bibliografija«, *Goriški letnik* 18 (1991).

37 Prim. Boris Mlakar, »Vloga in pomen Primorske v delovanju protirevolucionarnega tabora v Sloveniji«, v: *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do londonskega memoranduma leta 1954*, ur. Jože Pirjevec et al. (Koper: Annales, 2005), 101–112.

38 Boris Mlakar, »Dr. Joža Lovrenčič in mimohod revolucije«, *Goriški letnik* 18 (1991): 29.

Predvojno omizje sodelavcev revije Dom in svet: Janez Jalen, Alojzij Remec, Joža Lovrenčič, France Bevk, Ivan Čargo, Narte Velikonja in France Koblar. To in še vrsto drugih fotografij iz družinskega arhiva je ob stoletnici njegovega rojstva objavil »Lovrenčičev zbornik«, ki je izšel kot posebna številka Goriškega letnika (Nova Gorica: Goriški muzej, 1991).

dr. Anton Kacin, so se poleti 1944 obrnili na Lovrenčiča, da bi jim pomagal s ponovno ustanovitvijo gimnazije. Lovrenčič je nekaj časa okleval, menda tudi zaradi nasprotovanja žene in otrok, ki so bili proti temu, da bi odšel v tako neurejene in negotove razmere: »Nisem se takoj odločil za to mesto. Ker pa sem mislil, da bom svojemu narodu, ki je bil 25 let brez vsake srednje šole, koristil in sem ves čas v Jugoslaviji deloval zanj, sem se nato odločil. Pri vsem tem me je vodilo samo to, ne pa kakšni politični nameni. Koncem oktobra 1944 sem potem odšel v Gorico. Pri prevzemu poslov sem jaz poudaril, da je naša dolžnost, da vzgajamo dijaštvo v slovenskem in jugoslovan-skem smislu, in se pri pouku ni zavzelo niti odklonilno stališče do Osvobodilne fronte niti stališče sodelovanja z domobranstvom. – V vseh tridesetih letih svojega javnega delovanja sem delal v nacionalnem smislu in mi je bilo pred očmi vedno le to, da se bi tudi Goriška združila z ostalo Jugoslavijo. V tem smislu sem vzgajal vseskozi dijake, ki sem jih učil, nisem pa nikdar vršil propagande, da bi postali člani kakšne politične organizacije.«³⁹ Ljubljano je po lastnih besedah zapustil predvsem iz občutka dolžnosti: »Mislil sem si: Ako ne greš v teh težkih časih, ako se zdaj ne žrtvuješ, ti bodo

39 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Zaslišanje obdolženca – dr. Lovrenčič Jože«, 28. oktober 1945, ter »Obrazložitev in zagovor dr. Jože Lovrenčiča«.

pozneje, ko bo vse lepo urejeno, lahko po pravici očitali, da si imel vseh trideset let za rojake le lepe besede, ko bi moral pa v dejanju pokazati, si lepo obtičal v Ljubljani!«⁴⁰ Njegovo rezoniranje ni bilo brez stvarne opore, slovensko gimnazijo, ki jo je pomagal ustanoviti, so povojne zavezniške oblasti potrdile kot del šolskega stanja, na katero so naletele, in se je dejansko ohranila vse do danes; šola je še vedno eden glavnih stebrov slovenske manjšine v Italiji.⁴¹

Delo na pogorišču, ki sta ga za seboj pustili več kot dve desetletji Mussolinijevega nasilnega poitaljančevanja, je bilo vse prej kot lahko, vendar ne čisto brez rezultatov: »Kako je vplival pouk na mladino, so pričale njene izjave, da ne bi šli ne učenci ne učenke za nobeno ceno več v italijanske šole, kamor so jih njih bivši italijanski profesorji in direkcije vabili in klicali tudi z grožnjami. Delo goriške slovenske gimnazije je tedaj bilo vse prej kot podpiranje okupatorja. Da je bil pouk stvaren in uspešen, je pokazalo redovanje ob zaključku semestra. Da je bila slovenska gimnazija v Gorici potrebna, smo občutili zlasti prva dva meseca, ko je bilo treba premagati velike jezikovne težkoče, preden so se dijaki – zlasti nižjih razredov – vživeli v književno slovenščino.«⁴² Število vpisanih dijakov je doseglo skoraj dvesto; najštevilnejši je bil prvi razred, v sedmega in osmega niso vpisovali. Profesorjev je bilo 18, poleg ravnatelja Lovrenčiča, ki je občasno poučeval, so bili med njimi Rado Bednařik, dr. Anton Kacin, dr. Alfonz Čuk, Emil Komel, Hubert Močnik, Oton Muhr, Franc Pengov, Karl Rakovec, Marija Tušar, Slavko Vuga in drugi.⁴³

Fašističnega zastraševanja s kapitulacijo režima seveda še ni bilo konec: »Slovenska gimnazija pa je bila fašistom in drugim italijanskim šovinistom trn v peti, kar so pokazali ob raznih prilikah s sramotilnimi napisi na gimnazijskih zidovih, kot na primer: *Abasso i Sciavi! – Morte ai Sciavi! – W Gorizia Italiana!* – Ko so prišli v decembru italijanski »masovci« (*Decima MAS*) v Gorico in divjali kot fašisti v najhujših časih, so ustavljali naše učence in učenke, vprašujoč jih, kam hodijo v šolo. Ko so izvedeli, so jih dejansko napadali: brcali so jih, pretepali, jim izbijali zobe itd. Tudi v svojem glasilu – če se prav spominjam, *Italia Giovine* – so napadali našo gimnazijo in mene, norčujoč se iz naše kulture.«⁴⁴ Toda napad, ki ga Lovrenčič ni pričakoval, je prišel od njegovega literarnega prijatelja, celo krstnega botra njegove hčere, sodelavca pri katoliški reviji *Dom in svet* Franceta Bevka. Ta je z nemajhno dialektično večino gimnazijo, ki so jo fašisti sami napadali, označil za »fašistični strup«, pač po doktrini Osvobodilne fronte, ki je zahtevala »popolno diferenciacijo« in je prepovedala ustanavljanje in obiskovanje slovenskih šol pod patronatom nemških okupacijskih oblasti.⁴⁵

40 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Obrazložitev in zagovor dr. Jože Lovrenčiča«.

41 Vovko, »Knjiga s sedmimi pečati«, 17.

42 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Obrazložitev in zagovor dr. Jože Lovrenčiča«.

43 Mlakar, »Lovrenčič in mimohod revolucije«, 32.

44 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Obrazložitev in zagovor dr. Jože Lovrenčiča«.

45 Mlakar, »Lovrenčič in mimohod revolucije«, 34.

Vsi, ki so tej zastrupljevalnici slovenskih otrok, katere vodi reakcionar Natlačen-Ehrlichovega kova Joža Lovrenčič, pomagali v življenje, so krivi narodnega izdajstva. Starši, ki pošiljajo svoje otroke v to šolo, pa so oportunisti najgrše vrste, na najboljši poti, da zdrknejo v vrste narodnih izdajalcev. [...] Grmadite sramoto, podrepujte okupatorju, zalagajte se s tujo, strupeno, izdajalsko učenostjo, medtem ko le nekaj kilometrov proč umirajo naši borci v snegu in mrazu! [...] O hlapčičih tujih gospodarjev, profesorjih-prodancih, ki za svoje izdajalsko delo na ukaz Nemcev prejemajo Judeževe groše od fašističnih oblasti, in o članih šolskega odbora, ki se je ustanovil, da bi zakril švabsko očetovstvo te »slovenske šole«, pa se ne izplača izgubljati besed. Sami so se izločili iz našega narodnega občestva. Odgovarjali bodo za to, da so našo mladino zavajali v narodno izdajstvo v najusodnejših dneh naše zgodovine. Zadelo jih bo ista usoda, kot je zadelo njim enake v ostalih predelih dokončno osvobojene Jugoslavije: odžagani bodo kot suhe veje z našega drevesa in vrženi v ogenj.⁴⁶

Ne glede na namene in rezultate Lovrenčičeve zbornice je bila ta logika razorožujoče preprosta: slovenske šole, ki jih je ustanavljala partizanska stran, so bile hvalevredno početje, tiste, ki jih je ustanavljal kdorkoli drug, so bile izdajalske. Bevkov članek je 23. januarja 1945 izšel v *Partizanskem dnevniku*, nato pa ga je nekdo razmnožil in s podpisom »Osvobodilna fronta« raztresel še pred gimnazijo in po goriških ulicah; jasno je bilo, da gre za več kot za pisateljsko obsodbo drugega pisatelja in da tekst ne prinaša ničesar dobrega.⁴⁷ Lovrenčič je bil šokiran: »Začudil pa sem se, ko je nekako sredi januarja 1945 *Partizanski dnevnik* napadel našo gimnazijo, mene in profesorski zbor v uvodnem članku, češ da smo v službi okupatorja. Članek je napisal France Bevk, moj prijatelj že iz študentskih let. Dotlej nisem vedel, da bi bila OF proti slovenskemu šolstvu v Gorici, zlasti ko je sama na osvobojenem ozemlju vneto skrbela za ljudsko šolstvo. V Gorici sami – občeval sem s pristaši vseh slovenskih struj – so vsi odobravalni delo naše gimnazije. Ko sem prebral ta članek, sem seveda zgubil veselje za nadaljnje delo, ki sem se ga lotil z vsem ognjem ljubezni do svojih rojakov in svoje ožje domovine, ki je 25 let tako mučeniško trpela pod fašizmom. Kljub izgubi veselja do dela sem pa le vztrajal do konca semestra. Ko mi je tedaj potekel dopust, sem se vrnil v Ljubljano.«⁴⁸

Lovrenčič je zbolel in je v Ljubljani ostal dlje, kot je mislil – vendar mu je spomladanski virus bržkone rešil življenje, med zavezniškimi bombardiranjem na belo nedeljo, 8. aprila 1945, je bilo njegovo stanovanje v Gorici uničeno. »Če bi bil v Gorici, bi bil verjetno tedaj v stanovanju in danes bi me – ne bilo več.«⁴⁹ Sledila je vsesplošna zmešnjava ob koncu vojne, v kateri so se Lovrenčičevi zatekli »na Brezje, kjer smo se mislili ustaviti, a ob umiku domobranske posadke je zajela psihoza – panika ženo in hčerke, da niso hotele ostati. Ni mi preostalo drugega, kot da sem šel z njimi čez Ljubelj, mi-

46 France Bevk, »Fašistični strup«, *Partizanski dnevnik* 23. januarja 1945.

47 Ibid.

48 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Obrazložitev in zagovor dr. Jože Lovrenčiča«.

49 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Obrazložitev in zagovor dr. Jože Lovrenčiča«.

PARTIZANSKI DNEVNIK

GLASILO OSVOBODILNE FRONTE ZA PRIMORSKO IN GORENJSKO

ŠTEVKA 19. — LETO III.
TOREK, 23. I. 1945.
CENA 1.- LIRO

Fašistični trup

Ze nad leto dni dovoljno odločno in vašo sovraževlje in stik z okupatorjem. Nikče se ne bo mogli izgovarjati, da ni poznal našega stališča, ki smo ga že več let odtrajno jasno in odločno zavestni v popladi demokratske gimnazije in Gorici, ki so je Nemci odtrajli s istim namenom, kakor so istovrstno gorilsko trobovratno plinilo: da z njeno pomočjo nasti mladino vstopajo protinacistično, fašističnega dna.

Vsi, ki so tej zastopateljstvu siloviteh strank, katero vohi realizirano Nuiščen - Erlichovskega kova Jula Lovrenčič, pomagali v štirinje, so brini narodnega izdajstva. Strani, ki postojajo svoje otrobe in so le, pa so oporjavljali največje vrste, na najhujši način do njihove vrste narodnih izdajcev. Medtem, ko je ves ostali narod brez ostra na trave sprejel krvavo barvo za svoje sovražje, ki ni postelj razmarji, ki zamorel odvajati za vseh plivov, s svojim razvajanjem moravno povprek očitatelja. Na stotine evropske miselnosti se je vsa leta odrekli natančno in sile v borbo s tem sovražje svoje stike. Natančno opozarjajo, ki so smeraj naveli narodnost le na jezika, a niholi v arcu, pa no gre za daste, povli so pred svoj lastni trebam in ga molijo.

Narodnostni so hoteli ves svet, a so ne vezali. Narod v trpljenja in v borbi si je o njih že napravil svoje sovražje. Varnost je, ako mislijo, da bodo koga prepričali, v svojih lastni-radijalnih in da bodo naše oblasti pralno izpleli, ki so jih njihovi otroci naredili na demokratskih stih. Isto velja tudi za ono slovensko mladino, ki je v tej dobi postajala lastni stike, v kateri je prav tako srkal fašistični trup, se poleg tega svojimi v italijanski kulturni krog in delala veliko uslugo popladi italijanskim imperializacij. Osvobodilno strastno, protinacistično okupatorja, zadržujoče se k svojemu, strapanje, izdajstvo utrenjajo, medtem, ko je nekaj kilometrov proti utirajo naši borci v svetu in v razini. Nisi narod v borbi daste ve in niholi ne bo pozabili, kaj je dolžan svet in kaj častno jugoslovanske mladine, ki je zavzela svoje stike in zavrnila za puke. Proklamirali bomo natančno vsa pamet in natančno, da dohiti, kar so zavzeli. Po svojih globokih narodnih zavesti, po svoji vdanosti strank, za katere se borijo, po svoji poverljivosti in življenjskih izkušnjah, ki so si jih pridobili in trdi borbi bodo v mater bodovljen. Prav življenje stali v prvih vrstah. Farn svet, kot bomo z opozarjati in računarji razumli po njihovem zaustavitju.

O blaginji naših gospodarjev, profesorjev-pradnikov, ki za svoje izdajstvo jedrsko grabe od fašističnih oblasti in o članih slovenske odpora, ki se je dovolilo, da bi zakrli ljudsko očiščevanje in "slovenske" bole, pa se ne izpustilo izgubljati besed. Sem si se izločilo iz našega narodnega odstopa. Odgovarjati bodo nato, da so nastali mladino zavestni in narodni izdajstvo v najzadnjih dneh naše zgotovine. Zadelja jih bo ista usoda, kot je zadela njih mnoge v vitalnih predelih dopustno svobodnega jugoslavije; odstopati bodo kot naše vrste z našega narodnega drevesa in vrteni v ognju.

France Bevč

Rdeča Armada prodira v Šlezijo

Moskva 21. jan. Včeraj so sovjetske čete zavzele v Karpatih mesta Novi Sazec (Novi Sank), Prešov, Kočice in Bardejov ter nad 450 drugih krajev.

V Vzhodni Prusiji pa je bilo v našokotno zavzeto zgodovinsko mesto Tiltil in 250 drugih krajev in mest. Tudi na drugih odsekih fronte so dosegle sovjetske čete velike zmage in prodre dalje proti meji. 160 km zapadno od Varšave so sovjetske čete prokalele reko Warpa in osvobodile mesto Kolo, na levem bregu Viste pa mesta Wloclawac, Brazel Kajavski, Gombie in preko 1.800 drugih krajev. Moskva 22. jan. Čete III. beloruske fronte so nadaljevale ofenzivo v smeri proti glavnemu mestu Vzhodne Prusije, Königsbergu in so na jurih zavzele mesto Gumbinnen. Borbe za Gumbinnen so bile nad vse hude. Nemci so spremenili prav vsako bitvo v obrambno točko in iz kletnih okenov so izstreljevali iz strojnike cvet. Sovjetske čete se postopaj z ognjeno bitvo iz topovskih bitvij zavzele mesto v nastoku in pobite v enem samem dnevu nad 3.000 nemških vojakov. Poleg tega so čete III. beloruske fronte zavzele v smeri proti Königsbergu še nad 200 krajev in 3.000 nemških vojakov.

Nemška posadka v Neidenburgu je bila popolnoma potlačena. Izbolščano so čete II. beloruske fronte na Poljskem zavzele mesto Lubawo in Nowe Miasto ter nad 450 drugih krajev. Zapleten je bil ogrojen vojni plan. Čete I. ukrajinske fronte so nadaljevale uspešne ofenzivne operacije zavzele mesta Pabianice, Oznovok, Sopotovo, Szadek, Zdunska Wola ter nad 600 drugih krajev in 11 izletniških postaj v zapadnem delu Poljske. Zapadno od mesta Ciesnobova so sovjetski tenki, motorizirani in pehotne jedinice prodle preko nemške meje na 90 km široki fronti 30 km globoko.

Ofenzivni boji naše vojske

RSJ 22. jan. Vrhovni štab NOV in POJ je objavil sledenje vojno poročilo. V Podravini so naše čete nadaljevale uspešne ofenzivne operacije. Zavzetih je nekaj močno utrajnih sovratnih opozit. Sovratnik se mora umakati proti Djuvjevcu in Iljstovaru. V zadnjih treh dneh je bilo vseh letih iz stroja 1700, ujetih pa je bilo 120 sovratnih vojakov. Zapletena je bila celo komora 25 vozov z odtrojem in drugimi vojaki materiala. Na področju Našice - Djuvjevo vse naše jedinice ofenzivne akcije na sozvezna oporita. Na česti Brod - Vinokovi je diverzantska skupina uničila 1 tank in 2 kamiona, molito pa poletila. V Sremu naše čete napadajo sovratnika na čisti fronti. Na nekem odseku so naše čete vrgle sovratnika nazaj in znatno napredovale. Inicijativa je v rokah naših čet.

V bojih na področju Bišine je bilo pobitih 90 Nemcev.

Nov velik uspeh naših najboljših

16. t. m. je naša udarna četa XXXI. divizije, ki je štela 90 moč, napadla pri vasi Lipa na Krasu nemško SS kolono, močno 350 moč. Ko so naši udarniki bliskovito napadli sovratnika, je bil vsak njegov odpor brezokosten. Med nemškimi očitnimi vojaki je nastala strahovita zmeda. Na bojniku

v nemško Šlezijo in zavzele nemška mesta Kreuzburg, Pitschen, Rosenberg in Ostleslag, ki zapirajo pot proti Breslau. Sovratnik je vrgel izkaj v boj vse stike, ki jih je imel na razpolago, da bi preprečil sovratnikom četam prodor v to nad vse važno ozemlje nemške industrije. Izbolščano so sovjetske čete zavzele na poljskem ozemlju nad 200 krajev in 6 izletniških postaj. Ta velika zmaga čet I. ukrajinske fronte je bila znamenjena s 20 salvasmi iz 224 topov.

Jugovzhodno od Krakova so osvobodile sovjetske čete nad 60 krajev. Na tem odseku je imel sovratnik ogromne izgube. Samo pri likvidaciji naše obkoljene skupine je bilo pobitih 3200 hitlerjevcev, 4000 pa je bilo ujetih.

Ogorčenje Gorenjske proti rušilcem naše narodne enotnosti

Prebivalstvo Gorenjske, čeprav pod veliko najokrajnejše nemške terorje, je vzkipelo v ogorčenje, ko je zvedelo za napad kralja Petra proti AVNOJ-u, najvišjemu predstavitvju naše narodne oblasti. Za novo demokratsko democijo je padlo stotine ljudi po gorovirskih in vseh. Za tako democijo se niso strlali Ogorčenci niti najokrajnejšega gestapojskega terorja, mučnic in begunih in strahilni labotri v Nemčiji. Iz katehri ni povračila. Vse to so Ogorčenci zavestno, rade volje iztrgovali in iztrjevali za novo, lepšo in boljšo demokratsko jugoslavijo, v kateri bo polita do izraza vsa prava, svobodna volja ljudstva. Javnost tega vidijo v AVNOJ-u, najvišjem predstavitvju naše narodne oblasti, ki je zrasla v tri in polseti tečki borb.

povod odločno manifestira svojo predanost in zvestobu AVNOJ-u. Tako se je veliko veliko množičnostno zborovanje dne 18. t. m. v Železnikih na katerem se je zbralo nad 500 ljudi, ki se je sprevrglo v ogorčeno demokratsko protivno kraju in poglobil reakcij katere skuša s svojim pogubonim, razbilnim delovanjem uničiti z izravni priborjeno in v krivjo posvečeno bratstvo, edinstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, uteljeno v AVNOJ-u. Ko je govornik omenil izjavo kralja Petra proti AVNOJ-u, je ljudstvo v neopetrganim vzklizanjem pokazalo svoje globoki srd nad tako politiko pobeglega kralja. Zbrana množica je poslala resolucijo Predsedstvu AVNOJ-ja ki jo je zaglasovala z vzhirami odobnavanjem.

Ogorčenje prebivalstva te dni vsem morala postil na nas, ker smo jim pokazali orodje in vojni material, in dejal govornik. Poslanec delavski stranke Seymour Cook je izjavil, da čete ELAS-a s svojo aktivnostjo vzele 10 nemških divij. Navajal je besede Edena, ki je rekel, da morajo predstavljati E.A.M. biti zastopani v vladi. Cook je rekel, da mora biti sedaj ministri predsednik general Plištras s svojimi pomagači kaxozav in izganjen le Čije. Cook pravišlje vlado, kaj namerava napraviti s temi ljudi, ki jih je ona sama postavila. Če bodo Britanci pogubali Plištrasu in njegovi politiki,

po padli mnogo disonantnega tralrala in se razpršili na vse vetrove. Sovratnik je imel 400 mrtvih in 30 ranjenih, ki je izgubilo 15 koraj in mol. Naši borci pa so zapleteni in težki in dva lahka minejska, 1 karta, 3 postelave za strojnole, 7 pušk, 65.000 nabojev, večjo količino min, 1 kuhinjo, 70 nahrabnikov z opremo, 70 odelj, 2 voza raznega blaga in hrane ter 5 koraj, kar imi boved so redavno v svojim vpadom v Dolonise prebivalstvo vse sovažne postojanje na tem odseku. Za četa decembrske sovratne olavizije so razbili sovratno kolono v Oklejn ter razpoldli drugo sovratno kolono po Šentivriški planoti tako, da se ni več pojavila.

Niti mensec dni ni poteklo, odkar je bila nastavljenja ta naša maha, toda edina jedinica, s že se ovestala s slavo in dosegla pomenbeve uspele. Njeni borci so pokazali nacistični delali močovitost, v katerem se borijo slovenski partizani. Ti nstadi protivojkci so polni borbenega poletja, vztrajnosti, pozhrtivnosti, disciplina, dostojanstva in hrabrosti. Ponosno smo naše manjka name besed, s katerimi bi jim mogli dati zasluženo priznanje.

To našo jedinico siljajo voditi prekaljeni veterani, počorniki tvr, Ivan Leban. Zanj in za njegovo majhno, huda hrabro četo ni previsokega hrbita, ni pogubolobe grupe, ni predolateg pohoda, ni sovratnika, ki bi bil v pomeniki. Zanj in za njegovo četo ni nič nemogočega. Vojska, katera ima take bore, mora zmagati. Narod, ki ima tako vojsko, mora biti natančno nosen, ker je sigurni varuh njegove svobode in njegovih pravi.

M. Raščevič

ŽIVEJ AVNOJ!

Partizanski dnevnik z uvodnikom »Fašistični trup«, v katerem je Lovrenčičev predvojni prijatelj France Bevč 23. januarja 1945 napadel projekt obnovljene slovenske gimnazije v Gorici.

sleč, da bom v osvobojenem Celovcu dobil dovoljenje za potovanje v Gorico ali preko Predila ali čez Pontebbo na Videm in od tam v Gorico. Res sem potem pri Angležih prosil za dovoljenje, a mi je neki major rekel, da momentano ne morem potovati, naj počakam do zime! S tako obljubo mi seveda ni bilo ustrezno in zato sem se kot civilist – tedaj prvi in edini – prostovoljno vrnil z ženo in eno hčerko – rad bi bil vzel s seboj tudi druge tri, a ni bilo prostora. Vedel sem, da se peljemo v Jugoslavijo, in bil zadovoljen, ker si nisem imel nič očitati, kar bi bilo nečastno. Tako sem prišel v Kranj, kjer sem bil interniran.«⁵⁰ Dejansko se je Lovrenčič v Slovenijo vrnil z enim od transportov, ki so s Koroške vozili slovenske domobrance, in se že na Jesenicah znašel v nevarnosti, saj bi moral z domobranci v smrt; družini je kasneje povedal, da ga je rešil nekdanji dijak, partizanski častnik, ki ga je prepoznal in mu ukazal, naj gre ven iz vrste, v kateri je čakal. Od 27. maja 1945 dalje je bil nato interniran in priprt.⁵¹

Proces, ki je sledil, je temeljito razkrinkal vse njegove zločine. Lovrenčič se je pred sodiščem znašel v družbi še treh šolnikov, dr. Maksa Wrabra, dr. Karla Capudra in Josipa Vidra, pač po tedanji propagandistični navadi, da so pošiljali pred sodišče obtožence s primerljivimi usodami v paketih; ta proces je bil mišljen kot proces »proti pedagoškemu kadru, ki naj bi se med vojno pregrešil.«⁵² Tožilec propagandistične narave celotnega procesa dejansko sploh ni skrival: »Proces proti organizatorjem narodnega izdajstva je pokazal delo klerofašističnih društev in njihovih članov za časa okupacije. Vse njihovo delo je bilo polno izdajstva [...] Ko se je slovenski narod z gollimi rokami dvignil proti nasilju okupatorja, so okupatorja obdolženi s svojim delom podprli. Bili so to vsi inteligentje, ki so se morali v polni meri zavedati svojega izdajalskega delovanja [...] Zato je njihova odgovornost in krivda tem večja.« Za zagovornico je Lovrenčič pooblastil dr. Ljubo Prenner, slovito ljubljansko transspolno odvetnico, ki je med vojno s pravniško doslednostjo branila in reševala zaprte pred okupatorjem, po vojni pa pred komunisti.⁵³ Priče so proti nesrečnemu Lovrenčiču poleg obremenilnega ravnateljavanja v Gorici navajale vse mogoče – da je kršil kulturni molk; da je bil njegov sin pri domobranci; da je nasprotoval Osvobodilni fronti. Nekateri dokumenti se danes berejo kot burleska. Eden od pričevalcev, Ludvik Fratina, je denimo kot glavno obtožbo sodišču prenesel vtis svojega nečaka Mirka, podporočnika v NOV; ta

50 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Obrazložitev in zagovor dr. Jože Lovrenčiča«.

51 Mlakar, »Lovrenčič in mimohod revolucije«, 35; podrobnosti družinskega izročila je opisal tudi Lovrenčičev vnuk Andrej Vovko v pogovoru z avtorjem.

52 Mlakar, »Lovrenčič in mimohod revolucije«, 36. SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Obtožnica«, 23. januar 1946.

53 Nemci so drzno odvetnico aretirali marca 1944, vendar so jo izpustili z denarno kaznijo. Po vojni jo je čakala vse drugačna usoda, leta 1947 in nato še leta 1949 so jo spet zaprli, med drugim v koncentracijsko taborišče Ferdreng na Kočevskem. Prim. Aleš Gabrič, Polona Kekec in Brigita Rajšter, *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner: pogumna, da je bila drugačna* (Ljubljana: Nova revija, 2000); ter Marjan Dolgan, »Ljuba Prenner«, *Literarni atlas Ljubljane*, ur. Marjan Dolgan, Jerneja Fridl in Manca Volk (Ljubljana: ZRC, 2014), 162–165, dostopno tudi na spletu.

mu je menda povedal, »da so nastale po kapitulaciji Italije na Goriškem prav neznosne razmere, ker so tedaj zanesli tja iz Slovenije domobranske ideje in navade«; zlasti po tem, ko je obtoženčev sin v Kobaridu ustanovil kulturno društvo Simon Gregorčič, se je menda tam začela »prava golgota« ...⁵⁴

Zgroženo sodišče je Lovrenčiča obsodilo na »odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo dveh let« ter »na izgubo političnih in državljanskih pravic«, za nameček pa še »na zaplembo na Dobravi pri Kropi nahajajoče se zemljiške parcele«. ⁵⁵ Obtoženčeva krivda je bila za sodnika Jožeta Baričeviča očitna, čeprav se njegova sodba danes bere kot klasičen *non sequitur*:

Dr. Lovrenčič Jože [je] v letu 1944 prostovoljno prevzel ravnateljstvo gimnazije v Gorici, katere namen je bil rušiti enotnost slovenskega naroda na Primorskem, in je tudi druge nagovarjal, naj vstopijo na to gimnazijo kot profesorji, torej politično sodeloval s sovražnikom in ga podpiral pri izvajanju prisilnih ukrepov zoper prebivalstvo Jugoslavije.⁵⁶

Medtem ko je nekaj krajevnih odborov OF protestiralo proti prenizki kazni in zahtevalo za obsojenca tudi zaplembo njegovega premoženja (njihova pritožba brez predsodkov izpostavlja »stalno stanovanje s svojim pohištvom in stavbno parcelo na Srednji Dobravi«),⁵⁷ pa se je drugim, ki so Lovrenčiča poznali, zazdelo, da je šla stvar vendarle čez mejo: »Sodba je zelo vznemirila celo partizanske kroge, saj so bili med njimi mnogi njegovi bivši učenci (Kidrič, Bebler, Kocijančič in drugi). Tudi pisatelji (Finžgar, Bevk, brata Vodnik in drugi) so se zanj zavzemali.«⁵⁸ Intervencije so očitno uspele in na dve leti prisilnega dela obsojenega Lovrenčiča so 17. aprila 1946 po skoraj enajstih mesecih ječe preprosto izpustili – vendar brez pravice do pokojnine, do zaposlitve in celo do imena. Njegove knjige so prišle na novoustanovljeni *index librorum prohibitorum*, ki ga je razvila Komisija za pregled knjižnic, in tudi objavljati ni smel več.⁵⁹ V ohranjenih pismih se nekoč korpulentni pisatelj zahvaljuje svojim otrokom za poslano hrano: »Pomisli: zadnjič je tehtnica ugotovila, da nosim le še 57 kg svoje teže. Če bo še padala, ne vem, kako bo. Da bom kdaj dosegel tako linijo, pač nisem

54 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Javna razprava«, 22. februarja 1946; prim. tudi Mlakar, »Lovrenčič in mimohod revolucije«, 35.

55 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, »Sodba: v imenu ljudstva« 23. februarja 1946.

56 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, »Sodba: v imenu ljudstva« 23. februarja 1946.

57 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, »Javnemu tožilcu za ljubljansko okrožje«, 14. marca 1946; podpisani so člani KOFO Srednja Dobrava, KOFO Zgornja Dobrava, KOFO Lipnica in KOFO Otoče.

58 Družinsko izročilo je čez desetletja zapisal pisatelj sin Jože Lovrenčič, »Stoletnica rojstva dr. Joža Lovrenčiča, pesnika, pisatelja in vzgojitelja«, *Meddobje* 25, št. 1–2 (1990): 112–113.

59 Mlakar, »Lovrenčič in mimohod revolucije«, 38; seznam sta podpisala minister Ferdo Kozak in predsednik komisije Bogomil Gerlanc, objavljen je denimo v zborniku, ki ga je uredil Drago Jančar, *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990; zbornik člankov in dokumentov* (Ljubljana: Nova revija, 1998), 798 in nasl.

ne sanjal. Zdaj sva z mamo približno oba enako 'debela'. No, je pa tako toliko lažje hoditi po svetu! Jaz sicer malo hodim, ker se mi ne ljubi nikamor, še v mesto ne. Grem le, če moram.«⁶⁰

Njegove obupne razmere je med drugim opazil pesnik Edvard Kocbek, predvojni krščanski socialist in Lovrenčičev sodelavec pri reviji *Dom in svet*. Kocbek je bil za svojo dragoceno podporo partizanskemu gibanju po vojni nagrajen s funkcijo, ki je bila očitno manj vplivna, kot bi dal slutiti njen naziv. Le nekaj dni pred zgornjim pismom shujšanega Lovrenčiča je namreč kot »podpredsednik prezidija ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije« skušal pri ministru za prosveto za pisatelja vzbuditi nekaj razumevanja:

Spoštovani tovariš minister, v Tvojem ministrstvu so že bili storjeni koraki, da bi dr. Joža Lovrenčič, književnik iz dominsvetovske generacije in profesor, dobil pokojnino. Lovrenčič je bil po vojni kaznovan, ker je l. 1944 prevzel ravnateljsko mesto na obnovljeni slovenski gimnaziji v Gorici. To je bil prestop, ki smo mu ga šteli v zlo, čeprav je bilo njegovo vedenje in motiviranje vseskozi apolitično. Danes ga tlači težka bolezen, najbolj pa ga muči zavest, da ga hranijo otroci in da na svoja stara leta ne dobi od nikoder niti krajcarja. – Ali bi ga ne mogli nastaviti na nekem zavodu in ga čez kak mesec upokojiti? Drugega izhoda najbrž ne bo. Toliko je mož vseeno vreden zaradi svojega književnega dela in dolgoletnega šolskega napora, da v naši državi nazadnje ne bo umrl kot berač. Ne morem Ti namreč povedati, kako mi je hudo, ko ga srečam raztrganega, upadlega in zmedenega. – Dragi Ivan, prepričan sem, da boš svojemu rojaku uredil zadnja leta življenja.⁶¹

Dokument se je ohranil v arhivu naslovnika, prosvetnega ministra Ivana Regenta, ki je bil s končano komaj osnovno šolo morda nenavadna izbira za svoj položaj,⁶² vendar je bil zato v svojih stališčih do rojaka z doktoratom toliko odločnejši in je problem rešil z jedrnatim pripisom na rob prošnje: »Ne!« Zdi se, da se je Regent odločil čisto pragmatično; Kocbek je bil po vojni politično odpisan, leta 1952 pa slednjič še prisilno upokojen.⁶³

»Upadli« Lovrenčič, ki je velik del svojega predvojnega opusa posvetil antiki,⁶⁴ se je zdaj odločil vrniti k prevajanju klasikov. Zdi se, da ga je v notranjem izgnanstvu nagovorila usoda rimskega pesnika Ovidija, ki je svoja zadnja leta prav tako prebil v jalovih prošnjah na vladarja, naj mu iz daljnega Ponta dovoli vrnitev v prestolnico in v javnost. Njegove *Metamorfoze* v skoraj dvanajst tisoč heksametrih je začel Lovrenčič

60 Joža Lovrenčič, *Ves Vaš ljubeči očka: Pisma hčerki Nini* (Celje: Mohorjeva, 2010), 127, v pismu 23. oktobra 1950.

61 SI-AS 231.161.K10/106-50, »Pismo Edvarda Kocbeka Ivanu Regentu«, 20. oktobra 1950. Alešu Gabriču se zahvaljujem, da me je opozoril na dokument in mi ga poslal v digitalni obliki.

62 Prim. Dušan Kermavner, »Regent, Ivan (1884–1967)«, v: *Slovenska biografija* (Ljubljana: ZRC, 2013).

63 Igor Omerza, *Edvard Kocbek: osebni dosje št. 584* (Ljubljana: Karantanija, 2010), 32–132.

64 Kajetan Gantar, »Joža Lovrenčič in antika«, *Goriški letnik 18* (1991): 102–7.

opravljeno. Seveda bi bilo treba napisati še uvod in komentar, a to za zdaj odložim, dokler ne bom gotov, če ga izdajo.«⁶⁷

Lovrenčič se je obrnil na dr. Franceta Koblarja (1889–1975), literarnega zgodovinarja, ki je na Dunaju diplomiral iz slavistike in latinščine. Koblar je bil Lovrenčičev sodelavec pri reviji *Dom in svet*, med vojno pa je sodeloval z Osvobodilno fronto in je bil – skupaj z Antonom Sovretom – eden od štirih intelektualcev »sopotnikov«, izbranih, da na dan zmage objavijo pozdrav partizanom v *Slovenskem poročevalcu*.⁶⁸ Zdi se, da je bistveno bolje od Lovrenčiča razumel politiko in njeno povezavo z založništvom. Tipkopisu s prevodom *Metamorfoz*, ki ga je Lovrenčič spraval skupaj v svojem notranjem Pontu, bi nedvomno koristil kak uredniški nasvet,⁶⁹ vendar se urednik ni trudil s pripombami za izboljšavo. Pravzaprav nič ne kaže, da se je v besedilo kot tako posebej poglobljajal.

December 1952 je bil namreč za prebivalce Jugoslavije, ki so bili kakorkoli povezani s katoliško Cerkvijo, še posebej težaven mesec. Alojzij Stepinac, zaprti zagrebški nadškof, je bil le nekaj dni prej, 29. novembra 1952, imenovan za kardinala. Jugoslovanska vlada, ki je »opij za ljudstvo« po svojih močeh sicer zatirala že od prevzema oblasti leta 1945, je v tem videla višek provokacije⁷⁰ in je decembra 1952 sredi glasne medijske kampanje prekinila diplomatske odnose z Vatikanom. Katoličanom, še zlasti tistim, ki so imeli karkoli opraviti s politiko, že prej ni bilo lahko, »splošna komunistična ofenziva proti slovenski in hrvaški katoliški Cerkvi«, kot temu danes pravijo raziskovalci,⁷¹ je trajala že od konca vojne, leta 1952 pa so razmere dosegle vrelišče. Tega leta je moral po zrežirani javni gonji v neprostovoljno pozabo Edvard Kocbek, tudi v tujini pa je močno odmeval zažig škofa Antona Vovka v Novem mestu. France Koblar je bil sam pod nadzorom Državne varnosti in je dobro vedel, kaj je pomenilo, če nekoga »niso smatrali kot primernegega človeka«,⁷² naj je imel še takšne kvalifikacije. S katolištvom povezane teme so bile še posebej kočljive in še skoraj desetletje kasneje je tudi njemu samemu Državna založba preprosto odrekla natis v programu že napo-

67 Lovrenčič, *Ves Vaš ljubeči očka*, 193, v pismu 5. decembra 1952.

68 France Koblar, »Bodimo domovine vredni«, *Slovenski poročevalec*, 9. maj 1945, 1.

69 Gantar, »Joža Lovrenčič in antika«, 102.

70 Vzroke obravnava Miroslav Akmadža, »Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine«, *Croatica Christiana Periodica* 52 (2004).

71 Gregor Kranjc, *Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945* (Ljubljana: Ciceron, 2014), 357; Kranjc navaja oceno Tadeje Tominšek Rihtar, da je bilo od konca vojne do februarja 1946 brez sodbe ubitih okrog 57 slovenskih duhovnikov, do začetka petdesetih let pa je bilo obsojenih kar 266 duhovnikov ljubljanske in 88 duhovnikov mariborske škofije.

72 SI-AS 1931-II-026 II-050275, »O Šolarju: prof. France Koblar«, 9. januar 1953, poročilo je podpisal »Andrej«, o katerem več v članku »Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni«, *Zgodovinski časopis* 68 (2014): 432–477.

vedane monografije o Simonu Gregorčiču.⁷³ Prihajal je nov val aretacij in uničenih usod; in tokrat se je znesel nad ljudmi, ki sta jih oba intelektualca poznala in sta jim bila nevarno blizu. Lovrenčičev in Koblarjev predvojni prijatelj Jakob Šolar, zdaj zaposlen na SAZU, na Sorboni izšolani slavist in duhovnik, ki je bil med vojno zaprt v koncentracijskem taborišču Dachau, je bil že nekaj mesecev tarča zlovesče vztrajnega novinarskega blatenja;⁷⁴ 11. decembra 1952 je bil aretiran in še istega leta obsojen na deset let zapore.⁷⁵

Ni bilo jasno, kdo vse bo prišel v poštev tokrat – in France Koblar, ki ga je po poročanju ovaduhov zgodba s Šolarjem »osebno prizadel«,⁷⁶ je bil najbrž dovolj previden, da se ni hotel izpostavljati nevarnosti, ko mu je v tako občutljivem trenutku na vrata potrkala lastna katoliška preteklost. Tako se je zgodilo, da Jakob Šolar ni bil edina žrtev 11. decembra 1952.⁷⁷ Zgodbo je štirinajst dni kasneje povzela Mimi Lovrenčič, filologova hči, v svojem pretresljivem pismu sestri v tujino:

Kakor Ti je že pisal ali Ti je mamica pripovedovala, je prestavljal dve leti Ovida, *Metamorfoze*, 14.000 verzov je prestavil v pesniško obliko in je ravno 23. novembra ob 22.30 končal, kar je sam napisal. Zelo je bil vesel, ko je končal tako ogromno delo. Upal je le, da bodo izdali in da si bomo s honorarjem pomagali. Ko pa je šel 3. decembra voščit profesorju Koblarju za god, mu je dal kaj malo upanja. Revez je prišel žalosten domov in je kar izgubil veselje za nadaljnje delo – za opombe in pojasnila k verzom. V nedeljo in na praznik je bil še pri sveti maši in obhajilu v cerkvi Sv. Cirila in Metoda (Krištofu), v torek je šel cepit drva in ko sem mu rekla, če se utruji, je rekel, da ne. V sredo 10. tega meseca je vstal zjutraj kot po navadi, dopoldne je čital svoje stvari in še Andrejčku, kosil je z nami kot običajno in še med kosilom čital Andrejčku njegove spomine na Beneško Slovenijo. Seveda smo ga vsi poslušali, ko je znal tako lepo čitati, zlasti še zato, ker je bilo njegovo delo. [...] No, zatem sta še z mamo v kuhinji kot vedno molila rožni venec in ob pol desetih zvečer sta šla spat. Drugače je papa zvečer dolgo delal, do dvanajstih ali pa

73 France Koblar, »Gregorčič – monografija«, *Nova revija* 6 (58–60): 412–419; podobno France Bernik, »Zbrana dela – temelj slovenske literarne vede«, v: *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*, ur. Darko Dolinar in Marko Juvan (Ljubljana: ZRC, 2008): 148.

74 Za predstavo zadostujejo naslovi iz *Slovenskega poročevalca*: »Izdajalec Jakob Šolar končno razkrit«, SP 7. septembra 1952; »Kaj je z izdajalcem Šolarjem?« SP 30. septembra 1952; »Kombinacije zagrizenega sovražnika«, SP 23. novembra 1952; »Izdajalec Jakob Šolar pred sodiščem«, SP 30. decembra 1952; »Obsodba Jakoba Šolarja in ostalih obtožencev«, SP 31. decembra 1952.

75 Kocbek si je ob Šolarjevi obsodbi v dnevnik 31. decembra 1952 zapisal: »Časniška poročila vedo sramotno malo povedati o medvojnih zločinskih dejanjih. Sodišče je po vsej priliki izgubilo sapo in seglo po edinem sredstvu, po nesmiselno visoki kazni, da vsaj z njo vzbudi videz, da gre za skrito, ljudem neposredljivo krivdo, kajti samo intenzivnega miselnega, idejno političnega razlikovanja od OF ne more in ne sme nobeno sodišče tako kriminalno kaznovati. Pričevalci mi pravijo, da je Šolar govoril jasno, iskreno in korajžno, da je stal trden, nepremičen in da je vplival nepremagljivo.« Edvard Kocbek, *Dnevnik 1952* (Ljubljana: Cankarjeva, 2003), 370.

76 SI-AS 1931-II-026 II-050275, »O Šolarju: prof. France Koblar«, 9. januarja 1953.

77 Več o kontekstu Šolarjevega procesa Katarina Grabnar, »Jakob Šolar: jezik, literatura, politika in cenzura« (diplomsko delo na FF UL, 2013).

še dalj. [...] Komaj sem dobro bila v postelji, pa prileti mama: me pokliče, da je papanu hudo. Letela sem v sobo in Jelica je ribala papana s kisom, papa je pa samo dvakrat zavzdihnil in odšel od nas ob 0.30 11. decembra k ljubečemu Bogu. Kako smo bili vsi obupani in žalostni, ne morem pisati. Zdravnik, ki je takoj prišel, je le ugotovil kap. Preveč trpljenja je bilo za ljubega papana, moralo mu je počiti srce, ki ni nikomur krivice napravilo, ki je delilo samo dobroto in ljubezen. [...] Pogreb je bil zelo lep, kljub dežju, ki je ves dan lil. Bili so tudi taki, ki so se ga prej izogibali, na primer Bevk. Pokopal ga je pisatelj Finžgar in še štirje gospodi. Na grobu mu je prav lepo govoril profesor France Vodnik. – Tako smo izgubili našega najdražjega, ljubega papana in vsi smo brezmejno žalostni.⁷⁸

Metamorfoze, ki jih je za seboj pustil Lovrenčič, so ostale v rokopisu. V slovenščini je četrto stoletja kasneje izšel izbor te Ovidijeve monumentalne mojstrovine, vendar šele v zadnjem času končno nastaja njen integralni prevod,⁷⁹ več kot šest desetletij po tem, ko ga je neka »neoseba«, kot bi temu rekel George Orwell, že skoraj dokončala.⁸⁰ Edvard Kocbek je prevajalčevo smrt zabeležil v svojem dnevniku, kamor si je na božič 1952 zapisal: »Dora [Vodnik] je pretresljivo pripovedovala o Jožetu Lovrenčiču, kako je nenadoma umrl za angino pectoris. Ni ga uničilo niti tesno življenje niti tragična ljubezen do sina [...] niti težko življenje njegovih hčera, pač pa razgovor s Koblarjem, ki mu baje ni mogel nič pozitivnega obljubiti glede prevoda Ovidijevih pesmi, ki jih je z veliko ljubeznijo ponudil Slovenski matici. To ga je tako potrlo, da je čez dva dni umrl. Strašno mi je žal, da nisem šel na pogreb, čeprav je žalostno deževalo [...]«⁸¹

Begunska gimnazija: Marko Bajuk

Položaj Marka Bajuka (1882–1961),⁸² ki je bil starosta latinskih učiteljev, nekdanji inšpektor za srednje šolstvo, avtor več latinskih učbenikov, predvojni gledališki cen-

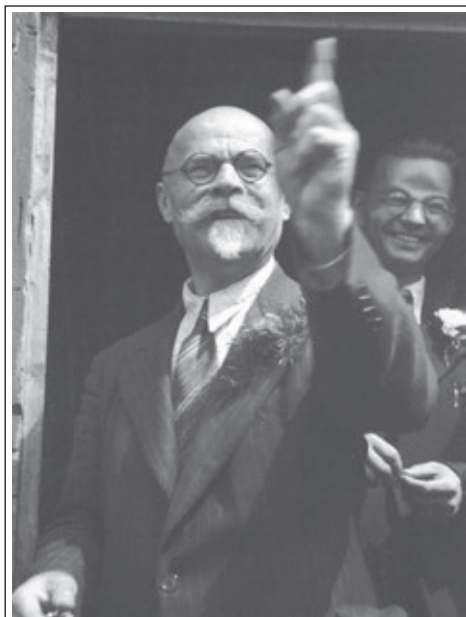
78 Lovrenčič, *Ves Vaš ljubeči očka*, 197–99.

79 Izbor je za zbirko Kondor prevedel Kajetan Gantar, *Publij Ovidij Naso: Metamorfoze* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977); integralno besedilo prevaja Barbara Šega Čeh, *Publij Ovidij Nazon: Metamorfoze* (Ljubljana: Modrijan, prve tri knjige so izšle 2013, druge tri so v tisku).

80 Orwell je roman *1984*, v katerem je razvil pojem »neosebe« (v novoreku *unperson*), objavil leta 1949. Istega leta je Lovrenčič, ki se je svoje izobčenosti boleče zavedal, sestavil pesniško zbirko, ohranjeno v tipkopisu, kjer sam sebe imenuje *Nič Niče*: »Pa prišli so taki časi, / da historik nič ne ve, / da je pel za rod ob Soči / tudi neki Nič Niče.« Več o tem Vovko, »Knjiga s sedmimi pečati«, 19.

81 Kocbek, *Dnevnik 1952*, 362. Za citat sem hvaležen Alenki Puhar; več o slovenskem kontekstu je v njenem esejju »V polmraku prevajalskega kluba«, objavljenem ob prevodu Stefana Zweiga, *Včerajšnji svet*, izpod peresa še ene neosebe, Angele Vode (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008).

82 Karieri Marka Bajuka ter njegovega sina Božidarja Bajuka sta podrobno dokumentirani v SI-AS 231, »personalne mape« 2. Dodatne dokumente o Marku Bajuku hrani SI-AS 831, »Marko Bajuk, 1919–1942«.

*Marko Bajuk kot ravnatelj begunske gimnazije v Peggezu;
vse fotografije s te gimnazije so iz monografije Cvetiči klas pelina:
slovenski begunci v Avstriji po letu 1945 (Družina: Ljubljana, 2014).*

zor⁸³ ter ravnatelj ljubljanske Klasične gimnazije, je bil v marsičem podoben položaju Josipa Osane. Kot ravnatelj je bil Bajuk prav tako podvržen protikomunističnemu lovu na čarovnice, ki ga je Rupnikova pokrajinska uprava v ljubljanskih šolah sprožila leta 1943, ter je vodil preiskavo, zaradi katere je konferenca 18. decembra s Klasične gimnazije izključila dijake, ki so »delali za Osvobodilno fronto, brali in širili njeno propagandno literaturo, *Slovenski poročevalec* in letake, simpatizirali s partizani in zagovarjali njihova dela.«⁸⁴ Bajuk se je skušal temu početu sprva postaviti po robu in je celo »nahrulil tiste učence, ki so metali iz šole sošolce – simpatizerje OF«,⁸⁵ vendar se je na Rupnikov projekt v celoti odzval drugače kot nekooperativni Osana in na koncu je bilo na Klasični pod obtožbo, »da so simpatizerji partizanov, da odobravajo njihove zločine in jih po svoje podpirajo«,⁸⁶ v primerjavi z drugimi šolami izključenih največ

83 Aleš Gabrič, »Cenzura gledališkega repertoarja v prvi in drugi Jugoslaviji«, v: *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, ur. Mateja Režek (Ljubljana: Nova revija, 2010).

84 Zapisnik izredne konference na Klasični gimnaziji 18. decembra 1943, ki ga navaja Škerl, *Ljubljanske srednje šole*, 189.

85 Izjava profesorja Mirka Rupla v zapisniku konference na klasični 25. junija 1945, ki jo citira Škerl, *Ljubljanske srednje šole*, 187.

86 SI-ZAL LJU 184-3 2.062, »Poročilo ravnatelja o stanju šole ob koncu prvega polletja v šolskem letu 1943–1944«, 13. marec 1944.

učencev, kar 45.⁸⁷ Maja 1945 je zato Marko Bajuk presodil, da bo položaj po vkoračkanju partizanske vojske v prestolnico prenevaren, in se z družino umaknil pod okrilje zavezniških oblasti na avstrijsko Koroško.

To je nato pripeljalo do pedagoškega eksperimenta, ki je po svojskem naključju zelo natančno dokumentiran. Najprej skozi oči ravnatelja, ki je napisal spomine, danes ohranjene v tipkopisu.⁸⁸ A nemara še zanimivejši je zunanji pogled, ki se je prav tako ohranil. V taborišču je bil tudi mlad Britanec John Corsellis, kveker, ki je kot humanitarni delavec organizacije FAU in kasneje UNRRA pomagal britanski osmi armadi in ki ga je zgodba slovenskih beguncev tako prevzela, da je s pomočjo pisem in dnevninskih zapisov ter pričevanj preživelih kasneje ustvaril knjigo ter ji dal naslov *Slovenski feniks*; knjigo *Slovenija 1945: smrt in preživetje po drugi svetovni vojni*, ki je nastala iz njegovih zapiskov, je *Times Literary Supplement* izbral za knjigo leta 2005, osebe v njej pa primerjal z liki v Tolstojevem delu *Vojna in mir*.

Nekaj dni po tem, ko so se slovenski prišleki namestili na Koroškem, je s pomočjo učiteljev v begunskem taborišču tam zrasla prava begunska gimnazija. Za prosvetnega referenta za vse taborišče je bil najprej določen dr. Joža Lovrenčič, ko pa je ta skupaj z domobranci odšel, je to mesto prevzel ravnatelj Bajuk.⁸⁹ Ta se je fasciniranemu angleškemu opazovalcu zdel kot »križanec med Leninom in sirom Thomasom Beechamom, ima neverjetno energijo in entuziazem za širok nabor predmetov, zlasti za glasbo – zbor je že zapel nekaj njegovih pesmi in ljudskih priredb, ki so res dobre.«⁹⁰ Ravnatelj res ni izgubljal časa. »Zapuščeno stavbo smo očistili in v njej uredili razrede,« je kasneje poročal, »pri tem pa smo uporabili vse, kar nam je prišlo pod roko, za stole, nekaj desk pa za mize; angleški major Barre nam je priskrbel tablo. [...] Knjig nismo imeli; iz jezuitskega samostana sem si izposodil nekaj latinskih in grških tekstov in Božidar jih je prepisal na kolenih.«⁹¹ Božidar Bajuk, njegov sin, je bil prav tako klasični filolog. Gimnaziji je dejansko uspelo zbrati profesorski zbor, »kajti priglasilo se je vsaj za vse glavne predmete dovolj popolnoma ali vsaj za silo kvalificiranih učnih moči, in sicer: prof. Božidar Bajuk (klasični jeziki in stara zgodovina), ravn. Marko Bajuk (klas. jeziki, nem., slov. in petje), dr. Franc Blatnik (kl. jeziki), ing. Jože Brodnik (fiz.), prof.

87 Škerl, *Ljubljanske srednje šole*, 189; Bajuk sam je v poročilu napisal, da je bilo »odstranjenih z zavoda 16 učencev, izključenih za eno leto 15, za dve leti 6, za tri leta 1, izgnanih s pravico do privatnega izpita 7 in brez pravice do privatnega izpita 6«; SI-ZAL LJU 184-3 2.063, »Poročilo ravnatelja o stanju šole ob koncu šolskega leta 1943/1944«, 8. julij 1944.

88 Marko Bajuk, »Omnia ad maiorem Dei gloriam: spomini«; citira jih denimo Helena Jaklitsch, »Slovensko begunsko šolstvo v taboriščih v Avstriji in Italiji od 1945 do 1950« (doktorska disertacija na FF UL, 2015), ki na straneh 265–294 posebej obravnava tudi begunsko gimnazijo.

89 Jaklitsch, »Slovensko begunsko šolstvo v taboriščih«, 210.

90 John Corsellis, *Slovenian Phoenix* (Cambridge: samozaložba, dostopno na spletu, 2009), 158–59, v pismu domov 29. septembra 1945; iz Corsellisovih zapiskov je s pomočjo Marcusa Ferrarja nastala knjiga *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War* (London: I. B. Tauris, 2005).

91 Bajukovo letno poročilo navaja Corsellis, *Slovenia 1945*, 45.

dr. Kajetan Gantar (slov. in ital.), ki se je nalašč za to preselil iz Lienza v Vetrinj, supl. Janez Grum (kl. jeziki in stara zgodovina), zdravnik dr. Janež (hig.), prof. dr. Franc Jaklič (ver. in filozofija), prof. Milko Jeglič (mat. in filoz.), zdravnik dr. Fr. Kozin (kem.), docent dr. Rajko Ložar (umetn.), supl. Alojzij Luskar (ver.), dr. Fr. Mihelčič (mat. in priir.), abs. glasb. akademije Silv. Mihelič (petje), abs. fil. Fr. Novak (zemlj.), dipl. fil. Roman Pavlovčič (klas. jeziki, stara in nar. zgod.), prof. Janez Sever (slov.) in abs. fil. Maks Šah (zemljepis in zgodovina).⁹² Ravnatelj je bil v svojem elementu; menda je imel navado, da je prišel v razred in mlajše dijake presenečal z vprašanji v latinščini, starejše pa v grščini. Običajno je nekdo stražil na hodniku, in ko je prihajal Bajuk, je stražar zavpil *Hannibal ante portas*.⁹³

Med učbeniki, ki so jih natisnili v taboriščni tiskarni, so bile Ciceronove *Orationes in Catilinam*; Pipenbacherjeva *Latinska sintaksa*; Bučarjeva *Zgodovina Grkov*; *Latinska slovnica*; izbor iz Livija, *Ab urbe condita*; *Temeljne oblike latinskih glagolov*; *Vaje iz latinščine*; ter *Zgodovina Rimljanov*.⁹⁴ Na dijaških akademijah so v grščini deklamirali odlomke iz Platonovega *Fajdona*, na koncu leta pa so pod ravnateljevim vodstvom uprizorili celo Sofoklovo tragedijo *Kralj Ojdip*.⁹⁵

Slovenski begunci so si v Avstriji poleg gimnazije ustanovili tudi vrtec, ljudsko šolo, kmetijsko in gospodinjsko poklicno šolo ter obrtnonadaljevalno šolo.⁹⁶ Rešitev, ki je bila mišljena kot začasna ter je skušala dijakom zgolj rešiti šolsko leto, je trajala vse do leta 1950, saj so srhljive novice o pomorih vrnjenih domobrancev, ki so jih v domovini organizirale nove oblasti, taboriščnikom vzele upanje na hitro vrnitev. Toda njihova gimnazija je kmalu izgubila status začasnosti – po zaslugi nenadejane pomoči ravnateljevega stanovskega kolega. Ko je poverjenik za izobraževanje v okviru Britanske vojaške uprave v Celovcu polkovnik Charles Witcomb Baty (1900–1975), sicer tudi sam klasični filolog, ravnatelj šole v Londonu in pisec vrste latinskih učbenikov za Oxford University Press, prišel pregledat taborišče,⁹⁷ je ravnatelj Bajuk hitro ugotovil, da se pogovarja z nekom iz stroke:

92 Tako Marko Bajuk, *Letno poročilo za šolski leti 1944/45 in 1945/46* (Peggez pri Lienzu: Slovenska begunska gimnazija, 1946); na tej podlagi je izšel tudi njegov članek »Slovensko begunsko šolstvo: naše šolstvo po taboriščih v Avstriji«, *Svobodna Slovenija* 4 (1952), 161, ki navaja tudi naslov šole, preden se je ta junija 1945 preselila v taborišče v Peggez: »S podporo majorja Barryja so bile v prazni hiši Knesebach, po domače Guller, Thal 2, v neposredni bližini taborišča urejene za silo 3 učilnice, v pokritem listnjaku četrta učilnica, v kuhinji pa zbornica in pisarna.«

93 Corsellis, *Slovenian Phoenix*, 114.

94 Jaklitsch, »Slovensko begunsko šolstvo v taboriščih«, 597–599, ki povzema delo Janeza Arneža, *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945–1949* (Ljubljana: Studia Slovenica, 1999).

95 Jaklitsch, »Slovensko begunsko šolstvo v taboriščih«, 48.

96 Bajuk, »Slovensko begunsko šolstvo«, 160–180; študiji sta tej temi posvetili tudi Rozina Švent, *Slovenski begunci v Avstriji: 1945–1950* (Ljubljana: ZRC, 2007).

97 Prim. A *Progressive Course of Latin Unseens*, selected and edited by H. A. Henderson and C. W. Baty (Oxford: Oxford University Press, 1929); C. W. Baty, *Titi Livi Ab Urbe Condita liber II 1-40*, edited with introduction, notes, and vocabulary by C. W. Baty (Oxford: Clarendon Press, 1933); C. W. Baty, *A Third Year Latin Reader* (Oxford: University Press, 1935); itd.

Ob enajstih zvečer sem bil poklican v pisarno. Ondi je (polkovnik Baty) vse mogoče stvari izpraševal tako natanko, da sem kmalu ugotovil njegov poklic: bil je svoj čas ravnatelj gimnazije v Londonu. Vprašal je tudi o razdelitvi predmetov in posameznih ur. Skočil sem po urnik in mu ga pokazal. Pozorno je bral in del naredniku Corsellisu: »Vse prav tako kot pri nas.« Zanimal se je za pouk naslednjega dne in v resnici prisostvoval vseh pet ur v razredih pri Božidarju grščino in latinščino, pri Pavlovčiču zgodovino, pri Logarju in dr. Zudenigu pri angleščini. Napisal je o našem delu odlično poročilo, ki bi ga noben naš človek ne znal napisati takega.⁹⁸

Poročilo je bilo strukturirano po vzoru britanskih šolskih poročil. Ko je Britanec 10. avgusta 1945 obiskal gimnazijo, je med drugim nadzoroval uro grščine v petem in uro latinščine v osmem razredu ter bil nad doseženim standardom poučevanja vidno presenečen: »Grške stavke so učenci tvorili hitro in pravilno, glavna pravila o kontrahiranih glagolih so bila podana jasno in vidno razumljivo. Prav nič se ne obotavljam priznati, da to znanje dosega višino, ki je spričo starosti učencev višja od one, ki jo je zdaj najti v grških razredih v večini angleških srednjih šol.«⁹⁹ Pri latinščini ni bilo nič slabše: posvetili so se Liviju in »branje v latinščini je izpričalo odlično razumevanje vsebine kot tudi poznavanje naglasa.«¹⁰⁰ Zunanjemu opazovalcu je bilo takoj jasno, da nenavadna ustanova ni zrasla kar sama od sebe: »Ravnatelj Marko Bajuk je mož izredne osebnosti in energije. Po poročilih taboriščnih oblasti in po neposrednem opazovanju je jasno, da je njegovo vodstvo najpomembnejši dejavnik na šoli. Njegova osebna izkušnost kot šolnika, upravitelja in glasbenika je neprecenljiva.«¹⁰¹ V svojem zaključku je bil Charles Baty nedvoumen:

Ta šola vzdržuje kljub velikim težavam najlepše tradicije evropske vzgoje. Že zaradi okoliščin, v katerih se šola nahaja, se ta podvig lahko imenuje herojski in zasluži vse mogoče priznanje in podpora.¹⁰²

Inšpektor je na koncu obiska ravnatelja presenetil z impozantnim darilom, s katerim se je bolj kot vojak in polkovnik izkazal kot kolega in jezikoslovec – podaril mu je veliki Gemollov grško-nemški slovar.¹⁰³

98 Marko Bajuk, »Spomini«, citirani pri Jaklitsch, »Slovensko begunsko šolstvo v taboriščih«, 268.

99 Poročilo citirata Corsellis, *Slovenia* 1945, 104–5, in Bajuk, »Slovensko begunsko šolstvo«, 167. Bajuk je bil glede dosežkov svojega kolektiva suveren: »Taboriščno ravnateljstvo je zahtevalo, da smo dali natisniti svoje letno poročilo za šolsko leto 1944–45 in 1945–46 tudi v angleškem jeziku, da so ga poslali na Angleško, ne v našo sramoto.« Bajuk, »Slovensko begunsko šolstvo«, 170.

100 Corsellis, *Slovenian Phoenix*, 130–133, navaja tudi poročilo, »Headquarters Military Government Land Kaernten Ref: MGK/3870/DP«, ki ga je podpisal Baty 12. avgusta 1945 in je shranjeno v arhivu Studia Slovenica.

101 Corsellis, *Slovenian Phoenix*, 130.

102 Bajuk, »Slovensko begunsko šolstvo«, 170.

103 Marko Bajuk, »Spomini«, citirani pri Jaklitsch, »Slovensko begunsko šolstvo v taboriščih«, 269.

Božidar Bajuk, profesor latinščine in in grščine ter sin Marka Bajuka, je na begunski gimnaziji poučeval klasične jezike; na fotografiji je z družino, tudi z najmlajšim sinom Andrejem, ki je leta 2000 postal predsednik vlade Republike Slovenije.

Kot je kasneje poročal ravnatelj, je bila posledica tega navdušenja s strani angleškega klasičnega filologa najprej naklonjenost angleškega taboriščnega ravnateljstva, ki je postalo na šolo ponosno. Baty pa je »dokazal iskrenost svojega priznanja s tem, da je dovolil ravnatelju nabrati, kolikor najde pripravnih knjig za profesorski zbor in učence v veliki zalogi v Silbereggu nad Št. Vidom, kamor je bilo nemško vojaštvo navozilo ogromno število najrazličnejših knjig. Iz te neprecenljive zaloge je dobil zavod veliko prepotrebnih, dragocenih knjig, en pianino in tri klavirje. Imena tega velikega zavodovega dobrotnika ne sme naša mladina nikdar pozabiti.«¹⁰⁴

Ravnateljve besede o spominu in pozabi zvenijo danes nekoliko trpko; Marko Bajuk se ni nikoli več vrnil v Slovenijo, kjer je bil dejansko takoj obsojen na *damnatio memoriae*.¹⁰⁵ Njegova dela – v glavnem povsem neškodljivi pripomočki za pevovodje, denimo *Slovenske narodne pesmi*, *Slovenska pesmarica*, *Pevske vlozbe k igri Revček Andrejček* in celo *Vodnik po ljubljanskih pokopališčih* – so se znašla na indeksu knjig, ki

104 Bajuk, *Slovensko begunsko šolstvo*, 170.

105 Kontekst obravnava tudi Aleš Gabrič, »Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni od komunističnega *Index librorum prohibitorum* do ukinitve verbalnega delikta«, v: *Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni*, ur. Marijan Dovič (Ljubljana: Slovensko društvo za primerjalno književnost, 2008).

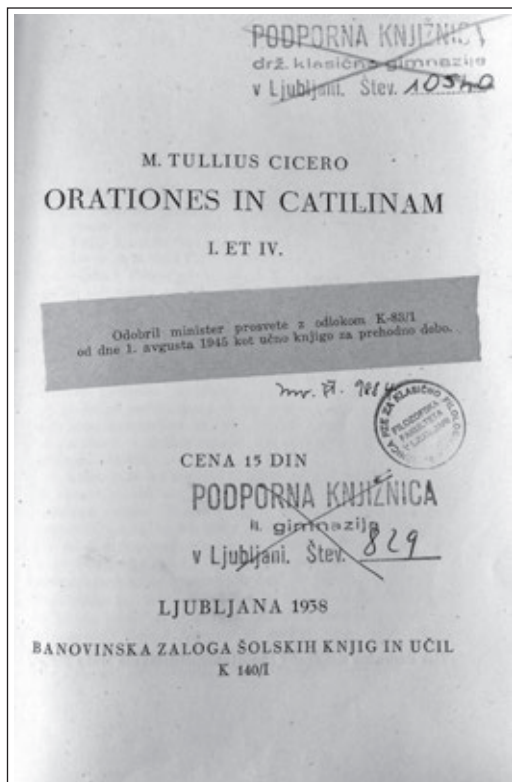
Maturantski sprevod na begunski gimnaziji v Peggezu 1946; s tradicionalnim cilindrom je pokrit Janez Zdešar (1927–2013), ki je na zaključni slovesnosti 8. julija 1946 v grščini recitiral odlomek iz Demostenove prve filipike. Zdešar je bil sicer eden od enajstih zapornikov, ki so 21. junija 1945 pobegnili iz koncentracijskega taborišča na Teharjah; sedem so jih našli in ubili, Zdešar pa je bil eden od štirih, ki so pobeg preživeli, in eden od dveh, ki sta ga opisala. Njegovo pričevanje, Spomini na težke dni, je lahko izšlo šele leta 1990.

jih je bilo treba odstraniti iz knjigarn in knjižnic. Seznam je danes ohranjen v Arhivu Slovenije.¹⁰⁶ Pri šolskih knjigah je bila stvar nekoliko bolj kočljiva, saj so jih šole potrebovale za pouk. Bogomil Gerlanc z novega Ministrstva za prosveto in dr. Stanko Cajnkár z Verske komisije pri SNOS sta tu našla salomonsko rešitev: »Predlagamo, da se kupovanje in prodajanje takih knjig dovoli, ako se pisateljevo ime prelepi.«¹⁰⁷ Vrsto tako anonimiziranih primerkov Bajukovih učbenikov je še danes mogoče najti v knjižnici Oddelka za klasično filologijo FF UL med lektirami, ki sta jih izdajala z Milanom Grošljem – denimo *Orationes in Catilinam* (1938) in *Bellum Iugurthinum* (1938).¹⁰⁸ Knjižnice so na fakulteto prišle iz podporne knjižnice Klasične gimnazije v Ljubljani, nekdanje Bajukove šole, in pri vseh je avtorjevo ime skrbno prelepljeno.

106 SI-AS 231 37.3159.

107 SI-AS 231 37.3354.

108 Signaturi IV 421 in IV 423; pod vsako je na voljo več primerkov, vsi so enako prelepljeni. – O Bajukovem predvojnem delu piše tudi Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*.

Damnatio memoriae: šolske izdaje latinskih klasikov, pri katerih je konec tridesetih let sodeloval Marko Bajuk, je bilo po vojni v pomanjkanju drugih še vedno mogoče uporabljati, vendar so piščevo ime prelepili.

Pred vojno prestavljen, po vojni zaprt: Ivan Dolenc

Ivan Dolenc (1884–1971) je latinščino vzljubil pri svojem gimnazijskem razredniku dr. Josipu Tomišku, temeljito znanje pa si je pridobil pri profesorjih na dunajski univerzi, kjer je latinščino in grščino vpisal kot glavna predmeta in ju med drugim študiral pri Wilamowitzovem učencu Hansu von Arnimu. (»Kdor ni opazil, da dobi otrok tudi na zunaj drug izraz, kadar zna latinsko brati, s tem sploh ne debatiram,« mu je menda nekoč pripomnil ta »mojster plastičnega izraza«.)¹⁰⁹ Sledove Dolencovih dunajskih let je mogoče najti v študiji »Sokrat in Aristofan«, ki jo je objavil v *Času* leta 1909.¹¹⁰ Bil je tudi izvrsten stenograf in kot tak nekaj časa v službi tudi v dunajskem in

109 Ivan Dolenc, *Moja rast* (Celje: Mohorjeva, 1991), 23.

110 Ivan Dolenc, »Sokrat in Aristofan«, *Čas* 3, št. 4–5 (1909): 189–203; prim. tudi Jera Ivanc, »Aristofanov Sokrat in sodni proces leta 399 pr. Kr.«, *Kerla* 3, št. 2 (2001): 153–168.

nato v beograjskem parlamentu. Živo se je zanimal za politiko ter za socialno vprašanje ter je bil že od mladih let prijatelj z Janezom Evangelistom Krekom; po smrti je postal urednik njegove zapuščine in je izdal kar štiri zvezke Krekovih *Izbranih spisov*. Njegovo zanimanje ni bilo zgolj načelno, kmalu po koncu prve svetovne vojne je izdal nekakšen priročnik, duhovito poimenovan kar *Politični katekizem ali Kaj mora vsak državlján vedeti o politiki*,¹¹¹ nastopal je na shodih Slovenske ljudske stranke ter bil leta 1938 celo izvoljen za poslanca narodne skupščine v Beogradu za škofjeloški okraj, sicer za manj kot leto dni, saj je bila po sporazumu Cvetković–Maček ta avgusta 1939 razpuščena.

Politična razgledanost je Dolenca že pred vojno tudi precej stala. Po šestojanuarski diktaturi leta 1929 se je v Jugoslaviji položaj zaostрил; leta 1931 so bile nato volitve, vendar je na njih lahko nastopila samo Jugoslovanska nacionalna stranka, šlo je torej za volitve z enim samim kandidatom – vendar je vlada hotela ustvariti vtis demokratičnosti in je zato pritiskala na volilce, naj se jih vendarle udeležijo. Kot je Dolenc zapisal v spominih, je na Tretji realni gimnaziji, kjer je takrat poučeval, volitve bojkotiralo sedem profesorjev, poleg njega denimo še Marko Bajuk, dr. Stanko Leben in France Vodnik.¹¹² Že naslednje leto se je režim maščeval z upokojitvami, odpuščanji brez pokojnine ter s premestitvami na jug skupne države. Ivan Dolenc je moral v Mostar. (Zaradi »slovenoborstva« je bil tega leta prestavljen tudi Anton Sovre, in sicer najprej v Pančevo ter nato v Sremske Karlovce.)¹¹³ Kot piše sam, je skušal izkušnjo prenesti mirno. V domovino je pošiljal »Pisma iz Mostarja«, ki jih je objavljál v *Slovincu*, čeprav je imel pri tem težave s cenzorji. (»Med take malenkosti spada predvsem to, da mi je prvo Pismo iz Mostarja cenzura tako ostrigla, da je bil spis v celoti komaj meni popolnoma umljiv, ki sem vedel, kakšne vrzeli so v njem. Cenzura je stavek včasih pretrgala kar v sredi. [...] To me je izmodrilo in odslej sem pisal tako previdno, da je menda samo še enkrat cenzura smatrala za potrebno, da me je malo okrtáčila.«)¹¹⁴ Pregarstvu se ni pustil oplášiti; iz Mostarja je leta 1933 obiskal dr. Marka Natlačena, ki je bil konfiniran v Bileći, leta 1934 pa dr. Antona Korošca, ki je bil konfiniran na Hvaru. V Mostarju je dobil osebén vpogled v problem predvojnega jugoslovanskega centralizma. (»Razmerje med Srbi in Hrvati je bilo bolno. Prebivalstvo v mostarskem okrajnem glavarstvu je po večini katoliško. Ob mojem prihodu v Mostar so pa bila skoraj vsa važnejša uradniška mesta zasedena s Srbi.«)¹¹⁵ Mostarski dijaki so ga imeli radi, že prvo uro so ga presenetili z aplavzom in naučil se je predavati »v srbsko-hrvaškem jeziku, ki sem ga lomil pač tako, kakor se večina Slovencev trudi s tem tako sorodnim in vendar tako težkim jezikom – težkim v primeru, da bi ga moral kot učni jezik obvladati popolnoma«. Vendar pa se mu je menda tam vse noči sanjalo

111 Ivan Dolenc, *Politični katekizem ali Kaj mora vsak državlján vedeti o politiki* (Ljubljana: Tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1920).

112 Dolenc, *Moja rast*, 62.

113 Kajetan Gantar, »Sovrè, Anton, akademik (1885–1963)«, v: *Slovenska biografija* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2013).

114 Dolenc, *Moja rast*, 65.

115 Dolenc, *Moja rast*, 65.

o Sloveniji in Mostarčani so mu v šali govorili, da bi šel domov peš, če bi to le smel. Odpeljal se je z vlakom, po treh letih, jeseni 1935; v začetku tistega leta je namreč izgnani Korošec spet vstopil vlado in njegovi sotrpini so se začeli počasi vračati. Ko je vlak zapuščal postajo, je Dolencu in njegovi ženi mostarski prijatelj v slovo v latinščini zaklical: »*Exilium est finitum*.« Izgnanstvo je bilo končano.¹¹⁶

Konec leta 1939, ob začetku druge svetovne vojne, je Dolenc postal ravnatelj gimnazije v Novem mestu. Bil je več kot kvalificiran, imel je vrsto šolskih izkušenj, poleg poučevanja v Ljubljani in v Mostarju je bil v tridesetih nekaj časa še prosvetni inšpektor pri banski upravi ter ravnatelj na učiteljišču. Toda na dogodke, ki so prihajali zdaj, ga izkušnje niso mogle pripraviti. Novo mesto so zasedli Italijani. Prvega decembra 1941, na jugoslovanski praznik »narodnega zedinjenja«, so nekateri dijaki, približno tretjina, manifestativno vstali. Dolenc je skušal stvar s prigovarjanjem učiteljem in dijakom pred dogodkom preprečiti, po njem pa pomesti pod preprogo, vendar se je razvedela in Emilio Grazioli, komisar ljubljanske pokrajine, je za udeležene zahteval izključitev; novomeški komisar Ottone Griselli jih je resnično izključil kar 134.¹¹⁷ Še bolj so se razmere zaostrele, ko so po kapitulaciji Italije Novo mesto za šest tednov zasedli partizani, ki so najprej razglasili amnestijo, nato pa približno sto Novomeščanov zaprli in jih približno četrtino »postrelili in trupla pometali v pet metrov globok prepad«. ¹¹⁸ Dolenc, ki je bil tudi sam zaprt, medtem ko so njegovega prijatelja Franca Keka, duhovnika in profesorja na gimnaziji, ki je mnoge dijake in profesorje rešil iz internacije, celo ustrelili, je bil pretresen, zlasti zaradi preloma obljubljene amnestije: »Vsekakor spada teh šest tednov partizanske vlade med najtežje čase, ki so jih doživeli Novomeščani med drugo svetovno vojsko [...] to je imelo tudi pozneje za posledico nezaupanje do partizanskih obljub in izjav.«¹¹⁹ Ko so ga prišli kasneje domobranci prosit, naj govori na nekaj protikomunističnih zborovanjih, je zato sprejel, vendar je govoril tako, da ga je kasneje napadel »*Informator*, interni list novomeške domobranske obveščevalne službe«. ¹²⁰ Njegov osrednji govor je ohranjen in skuša delovati trezno; citira francoskega pisatelja Charlesa Nodierja, ki je Slovence leta 1813 označil za »ljudstvo brez morilcev, brez tatov, brez slabih ljudi [...], narod, ki smo ga skoraj morali učiti rabiti ključavnico in zapah, ki pa je z neomagljivo neustrašenostjo odklonil giljotino«, in se sprašuje, »ali se bo tudi o Slovencih v naši dobi moglo zapisati kaj podobnega«. Nato razmišlja o komunizmu in razmerah v Sovjetski zvezi – in sicer z odkritostjo, ki jo je že čez nekaj let, po sporu z Informbirojem, z zadoščanjem prepoznal v jugoslovanskih časopisih, celo v Titovih govorih.¹²¹ Ko se je februarja 1944 pouk na gimnaziji spet začel, je Dolenc neprijetno presenetil odlok pokrajinske uprave, da po novem dijakov ne smejo sprejemati ravnatelji sami, ampak morajo seznam predložiti oblastem:

116 Dolenc, *Moja rast*, 65.

117 Dolenc, *Moja rast*, 90–96.

118 Dolenc, *Moja rast*, 99–110.

119 Dolenc, *Moja rast*, 112.

120 Dolenc, *Moja rast*, 125.

121 Dolenc, *Moja rast*, 126–27; 132–34.

Okrajno glavarstvo v Novem mestu je iz seznama črtalo 22 odstotkov vseh prijavljenih in jim ni dovolilo vpisa. To postopanje se mi je zdelo dosti prestrogo, saj je zadelo celo učence najnižjih razredov, še tega in onega prvošolca. V teh letih mladenič še ni toliko zrel, da bi mogel biti v polnem obsegu odgovoren za vse, kar je govoril ali storil zlasti ob času partizanske vlade. Saj so bila določena vsak teden po eno uro protikomunistična predavanja po vseh razredih, ki bodo učencem marsikako stvar pokazala v drugačni luči, nego so jo gledali doslej. Povem pa tudi, da sem že takrat računal s tem, da se bo ta stvar domobrancem vrnila in da bo prišel čas, ko njih otroci ne bodo smeli v šolo.¹²²

Ta čas je nastopil maja 1945. Dolenc se je ob prihodu partizanov odločil, da ostane v Novem mestu: »Kar mene zadene, ne grem nikamor, ne samo zaradi tega, ker si nimam ničesar bistvenega očitati, ampak štejem tudi med svoje dolžnosti, da ob času prekucij in nemirov v nobenem primeru svojega mesta ne zapustim, ampak obvarujem in rešim, kar le morem.«¹²³ Kot dobrodušno ugotavlja sam, se je njegov optimizem izkazal za neosnovanega, partizani so ga takoj zaprli. Sledili so grozljivi tedni junija 1945, ko so ječarji brali dolge sezname imen ter klicane nato brez sodbe na tovornjakih vozili v noč. Dolenc je bil pri pogovorih v ječi mnenja, da jih vozijo na delo, vendar sotrpinov ni prepričal: »Pesimisti so optimistom ugovarjali: Če vozijo ljudi samo v druga taborišča ali pa na delo, čemu pa samo ponoči?«¹²⁴ Izkazalo se je, da so imeli njegovi sogovorniki prav, dveh sodelavcev z gimnazije, ki so ju zaprli z njim, ni videl nihče več. »Danes ne dvomim [...] Ne križ ne kamen ne stoji, kjer sta pokopana.«¹²⁵ Čez nekaj mesecev se je nato zdrznil, ko je še v ječi bral Župančiča:

Ko smo v zaporu smeli po štirih mesecih strašne odtrganosti od vsega sveta brati časopise in knjige, mi je prišel v roke tudi Župančičev *Zimzelen pod snegom*. Ostrmel sem, ko sem bral [...]:

Svobode naše jabolko je zlato
nam zakotálilo se v kri in blato,
in preden spet zasije v čisti slavi,
vsi bomo blatni, ah, in vsi krvavi.

Kdaj so nastali ti verzi? Ali se nanašajo že na dogodke v maju in juniju 1945? Vsekakor so pogumni in resnični in bodo za stoletja ostali dokument, kako smo Slovenci osramotili svojo svobodo.¹²⁶

122 Dolenc, *Moja rast*, 136.

123 Dolenc, *Moja rast*, 138. Kasneje si je moral pisec priznati, da se je motil: »Grozote prvih mesecev so tudi dale prav tistim, ki so ob koncu vojne zapustili domovino, tudi če si niso bili svesti prav nikake krivde.« Dolenc, *Moja rast*, 184.

124 Dolenc, *Moja rast*, 143.

125 Dolenc, *Moja rast*, 144.

126 Dolenc, *Moja rast*, 145.

V Novem mestu ni bilo takrat nobenega odvetnika in Dolenc je za zagovor prosil pisatelja Frana Saleškega Finžgarja, ki bi kot priznan kulturni delavec lahko povedal, kaj pomeni svoboda govora in ali je kulturnemu delavcu dovoljena kritika javnih razmer, kakršno si je dovolil v svojem govoru na očitnem zborovanju – vendar ni dobil od njega nobenega odgovora. (Ko je bil prost, ga je obiskal in izvedel, da je poslal Finžgar v jetnišnico pismen zagovor, ki pa mu ga niso nikoli izročili.) Sodišče mu je določilo branilca *ex officio*, ki pa ni bil odvetnik in ni porabil za obrambo »niti pol minute in – komedija je bila končana. Sodba je bila razpravi primerna.«¹²⁷ Novomeški ravnatelj je bil obsojen,

1. da je kot fanatični pristaš in idejni pobudnik domobranstva vodil ves čas okupacije strupeno propagando in agitacijo v škodo narodno-osvobodilnega gibanja, ter s tem z ozirom na svojo službo posebno škodljivo vplival na šolsko mladino in dopuščal sprejem dijakov na gimnazijo po političnem prepričanju; 2. da se je kot tak javno udeleževal na shodih in protikomunističnih zborovanjih in je v svojih govorih blatil in sramotil OF, partizansko gibanje in njegove pristaše ter s tem izpodkopaval zaupanje ljudstva v narodno-osvobodilni pokret, tedaj v času okupacije politično sodeloval in sprejel službo pri organih sovražnikove oblasti ter jih podpiral v izvajanju prisilnih ukrepov proti prebivalstvu Jugoslavije. [...] Nasprotno pa se oprusti, da je leta 1944 sodeloval pri izključevanju dijakov iz gimnazije.¹²⁸

Za isti dogodek je bil torej *hkrati* obsojen in oproščen. Utemeljitev sodbe je bila še bolj slikovita, Dolenc si jo v svojih spominih nekoliko hudobno dovoli prepisati z vsemi slovničnimi niansami: »Obtoženec bi z ozirom na svojo zakrknjenje in nepopravljivost dejansko zaslužil smrtno kazen, toda sodišče je pri odmeri kazni upoštevalo, da obtoženec, tudi če se izloči iz človeške družbe s tem, da se ga oddvoji, vključ temu ne bo opasen in ker je že star preko 60 let, mu je odmerilo kazen pet let omejitve svobode, 10 let izgube akt. in pas. volilne pravice ter zaplembo celotnega premoženja z zak. omejitvami, pri čemer je povdariti, da je izrečena kazen stopnji obtoženčeve obče nevarnosti z ozirom na visoko stopnjo reakcionarnosti primerna.«¹²⁹ Toda navkljub temu ropotanju je bil nato že konec avgusta 1946 izpuščen iz zapore; pri tem se je vedro spomnil anekdote, ki jo je na Dunaju slišal pri Hansu von Arnimu:

Sirakuški tiran Dioniz je povabil filozofa Platona na svoj dvor, da bi se od njega naučil umetnosti vladanja. Toda filozof in tiran sta si kmalu prišla tako navzkriž, da je Dioniz vtaknil svojega učitelja v ječo. Po posredovanju Platonovih prijateljev ga je izpustil in mu pred odhodom celo priredil poslovilno večerjo, pri kateri je rekel: »Kajne, Platon, to boš ti zabavljaj čezme, ko boš prišel v Atenel« Platon ga je pa pomiril: »Nič se ne boj! Ko bom v Atenah, mi ne bo nikdar toliko dolgčas, da bi se

127 Dolenc, *Moja rast*, 159–61.

128 Dolenc, *Moja rast*, 161–62.

129 Dolenc, *Moja rast*, 162–63.

tebe spomnil.« [...] Rad sem šel iz zapora, rad pa tudi danes neham pisati o tej dobi svojega življenja, čeprav je bila zame v marsikakem oziru poučna in koristna. Če hočeš poznati moralno raven kakega režima v določeni dobi, je dobro, če poskusiš tudi njegova sodišča in njegove ječe.¹³⁰

Pokojnine in premoženja ni dobil nazaj; z ženo sta se naselila pri bratu v rojstni Sopotnici pri Škofji Loki. Nekaj časa, do septembra 1952, je Dolenc delal za Inštitut za slovenski jezik SAZU, torej za Jakoba Šolarja, ter izpisoval besede in besedne zveze za današnji SSKJ, zraven pa trmasto vztrajal in na sodišču zahteval svojo pokojnino ter si jo leta 1956 po desetih letih tudi izboril: »Jaz sem pa teh deset let prenesel kar dobro, brez nepotrebnega razburjanja, in brez večjih gmotnih težav. *Paupertas amica!* (Ljuba revščina!) V takratnih nesocialnih zakonskih predpisih nove Jugoslavije, ki so dovoljevali vreči 62 let starega človeka s 36 leti službe brez najmanjše pokojnine na cesto, pa nisem samo jaz upravičeno gledal izkoriščanja človeka po človeku na osnovi zakona.«¹³¹

Ko je napisal svoje spomine, jih je poslal v branje Jakobu Šolarju. Ta besedila kar ni mogel odložiti in je skoraj vzrojil, ko je izvedel, da namerava pisec edini izvod rokopisa poslati Tinetu Debeljaku v Argentino, kamor roka cenzure ni segla: »Zdaj pa poslušaj, Janez! Če pošleš tale unikat iz Evrope, da ostanemo brez rokopisa doma – sodiš še enkrat v keho. Ta rokopis je treba pretipkati ... in ga hraniti kot čisto zlato ... To je že in še bolj bo branje na potenco, šmarnice najlepšega duha in duhá. Tvoje ječe so me nekoliko razdražile, da bi napisal svoje tudi jaz. Marsikaj je hudo podobno, marsikaj znatno drugače. Zlasti bi bilo vredno popisati zapor pod Nemci in Dachau, ker je tako različen od domačega.«¹³² Med prijatelji, s katerimi se je družil sedaj, je bil tudi zdravnik dr. Bernhard Brendel, ki je bil po vojni zaprt z nemškimi ujetniki v loškem gradu ter je v pomanjkanju zdravnikov zdravil ljudi v hribih okrog Škofje Loke, tudi Dolencve sorodnike, ter se nanje tako navezal, da je nato po vrnitvi v Nemčijo še večkrat obiskal te kraje. Dolencu je v njegovo hribovsko samoto poslal kup knjig, po njegovi smrti pa je o njem napisal:

Imel sem ga za enega najbolj nadarjenih in interesantnih ljudi, ki sem jih kdaj poznal, pri tem pa je bil človek edinstvene srčne dobrote in pripravljenosti za pomoč in žrtve, pa preudaren in zadovoljen. Ni bilo področja, ki bi ga ne zanimalo. Iz njegovih ust ni bilo pritožbe, ne za to, da je bil poldrugo leto zaprt, ne da je izgubil veliko knjižnico in da ni dobil deset let pokojnine: z lahkim nasmeškom je šel preko vsega tega. Celo to: prav ta težki čas je imel za veliko pridobitev v svojem življenju. [...] Čudim se, kako so zlasti mlajši izobraženci, študentje, s spoštovanjem govorili o njem. Zvečer sem v hotelu Krona, kjer sem stanoval pri svojih obiskih v Škofji Loki, prišel v stik s študenti, ki so ga vsi spoštovali zaradi vednosti in poštenosti. Kljub temu, da so splošno poznali njegovo stališče do novega režima, tudi odkrito priznanje k Cerкви,

130 Dolenc, *Moja rast*, 163–64.

131 Dolenc, *Moja rast*, 181.

132 Šolarjevo pismo z 2. maja 1961 navaja Tine Debeljak, »Beseda o Ivanu Dolencu«, v: Ivan Dolenc: *Moja rast* (Celje: Mohorjeva, 1991), 220.

nisem v vseh teh letih slišal nobenega negativnega glasu o njem. Tudi partizani, tudi ateisti so govorili o njem z rešpektom. Njegova odločnost, njegova poštenost in njegova neomajnost v mišljenju so vzbujali le spoštovanje in jaz sem bil vedno ginjen, če sem šel z njim po maši čez Glavni trg, kako so ga pozdravljali ljudje vseh slojev in kako srečni so bili, če so lahko spregovorili z njim par besed.¹³³

Ko je Dolenc leta 1971 v sedeminosemdesetem letu starosti zadela možganska kap, so sorodniki to sporočili njegovemu prijatelju zdravniku. Ta je takoj prišel iz Nemčije in odločil, da mora bolnik v Ljubljano. Pospremil ga je v bolnico in Dolenc, ki ni mogel več govoriti, ga je prepoznal; menda se mu je ob misli na to, kako dolgo pot je opravil, utrnila solza. Nemeč ga je tolažil, naj bo »junaški, kakor je bil Adenauer«, ki ga je Dolenc zelo spoštoval; ta pa se mu je na to nenavadno spodbudo le rahlo nasmehnil. Naslednji dan je umrl.¹³⁴ Kot je nato napisal njegov obiskovalec: »Slovenija je izgubila z njim osebnost, srčno dobrega in častivrednega moža. Bil je zatočišče mnogih, ki so bili v stiskah svoje vesti. Bil je borec za pravičnost in svobodo, globoko veren človek, resnično zgled vedrosti in skromnosti ... Njegova poštenost in odločnost sta me vedno ganili [...] Bil je najboljši prijatelj svojim prijateljem.«¹³⁵

Od latinščine k matematiki: dr. Josip Ilc

Usoda dr. Josipa Ilca (1900–1980), ki je bil ob koncu druge svetovne vojne ravnatelj na Tretji gimnaziji v Ljubljani za Bežigradom, je bila manj dramatična od zgoraj opisanih, a morda bolj tipična za večino latinistov v slovenskem šolskem sistemu. Ilc je bil verjetno najbolj izobražen gimnazijski latinist v državi. Diplomiral je iz latinščine in francoščine ter po študiju v Zagrebu in Ljubljani odšel na Sorbono, kjer je bil v letih 1922–1924 njegov profesor Jules Marouzeau na *École pratique des hautes études* – torej sloviti francoski latinist, ki je ustanovil *Revue des Études Latines* in *L'Année philologique*. Ilc se je nato vrnil v Ljubljano, kjer je doktoriral z disertacijo o Tibulu ter nato začel poučevati.¹³⁶ Leta 1930 se je poročil z Mirjam Jakopič, edinko Riharda Jakopiča, velika slovenskega modernističnega slikarstva.¹³⁷ Imela sta hčerko Evo.

133 Tine Debeljak, »Beseda o Ivanu Dolencu«, v: Ivan Dolenc: *Moja rast* (Celje: Mohorjeva, 1991), 230–31.

134 Tine Debeljak, »Beseda o Ivanu Dolencu«, v: Ivan Dolenc: *Moja rast* (Celje: Mohorjeva, 1991), 232.

135 Tine Debeljak, »Beseda o Ivanu Dolencu«, v: Ivan Dolenc: *Moja rast* (Celje: Mohorjeva, 1991), 232. Za pomoč pri raziskovanju zgodbe se na tem mestu posebej zahvaljujem Neži Karlin, ki je pri Dolencovi nečakinji Ljudmili Dolenc Maček našla dragocen podatek – zdravnikovo osebno ime. Še več dokumentov s tem v zvezi bo najbrž v zapuščini Tineta Debeljaka, za katero mi je Helena Janežič iz Nuka prijazno sporočila, da se v času nastanka teh vrstic »že vozi po morju v Slovenijo«.

136 SI-ZAL LJU 197 40.381, »Josip Ilc, personalna mapa«.

137 Josip Ilc je kasneje na slikarjevo željo uredil tudi Jakopičevo korespondenco, ki jo danes hrani Moderna galerija.

Кралевина Срба, Хрвата и Словенци
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenca

Службенички Лист — Službenički List

I. Име и презиме службеника dr. Josip Ilca
I. Ime i prezime službenika

II. Ploča matematička zvanje profesor 18 (red. br.)
II. Ploča zvanje (red. br.)
u mestu Josipovac Kočenjski, oblasni gimnazije
u mestu (oblasti)

III. Narodnost Slovenska dr. Sim. Kat. Kibinica
III. Narodnost (religija)

Должност у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница**
Должност у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница**
Должност у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница**
Должност у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница**

Фотопрофили службеника, односно државних службеника — Фотографија службеника, односно државног службеника — Фотографien der Beamten, einestweilen Staatsbeamten — Фотографен државних службеника

Фотослужбеника	Фотослужбеника	Фотослужбеника	Фотослужбеника
1926.	1936.		

** Ова карта има у вези са државном и државној служби у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница.
** Ова карта има у вези са државном и државној служби у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница.
** Ова карта има у вези са државном и државној служби у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница.
** Ова карта има у вези са државном и државној служби у државној служби, катедри и другој служби, односно службеница.

Karta 3 1926. 1936. 1936. 1936.

Personalna mapa dr. Josipa Ilca (SI-ZAL LJU 197 40.381).

Ko sta Leon Rupnik in njegova pokrajinska uprava jeseni leta 1943 začela s čistkami po šolah, je bil eden tistih, ki so morali oditi, tudi dr. Adolf Pečovnik, profesor matematike in fizike ter ravnatelj na Tretji gimnaziji v Ljubljani za Bežigradom. Pečovnik je bil rojen 1883 in je bil star že 60 let, zato je bil prikladno upokojen;¹³⁸ ta nenadna odločitev sredi šolskega leta je imela najbrž manj kot z ravnateljevo starostjo opraviti z dejstvom, da je imel dva sinova pri partizanih.¹³⁹ Oba ravnatelja gimnazije pred njim, dr. Valentin Korun in Kuno Hočevar, ki je šoli pridobil novo poslopje za Bežigradom, sta bila klasična filologa; morda so zdaj tudi zato vodstvo šole znova

138 SI-ZAL LJU 188 37, »Adolf Pečovnik, personalna mapa«; upokojil ga je »šef pokrajinske uprave« 26. novembra 1943, očitno prisilno, ker je bil Pečovnik konec maja 1945 reaktiviran. Prim. tudi SI-ZAL LJU 188 45.1191, »Kronika III. moške realne gimnazije v Ljubljani«.

139 Silvo Kranjec, »Pol stoletja III. ljubljanske gimnazije«, *Kronika* 7, št. 2 (1959): 115.

zaupali latinistu Ilcu, ki je nato šolo vodil skozi najtežje obdobje v njeni zgodovini. Za začetek je suvereno odbil pritisk Rupnikove pokrajinske uprave, ki je tudi na njegovi šoli med dijaki iskala komuniste: »Profesor Ilc se je izkazal posebno takrat, ko je tudi Tretji moški gimnaziji grozilo izključevanje dijakov po dijakih. Tega izključevanja na tej gimnaziji ni bilo, ker ga je profesor Ilc ob podpori nekaterih profesorjev preprečil.«¹⁴⁰ Arhivsko gradivo poleg tega kaže, kako se je trudil rešiti prostore, ki jih je zasedla Wehrmacht, ter skušal nato pouk urediti drugje,¹⁴¹ medtem ko so pogosti bombni alarmi, ki jim je sledilo obvezno kopanje jarkov, praktično onemogočili vsak resen pouk.¹⁴² Po koncu vojne je delegat nove oblasti, matematik dr. Alojz Vadnal, izkazal priznanje Ilčevemu delu za šolo in predlagal, da bi kot pooblaščenec še naprej vodil gimnazijo, kar pa je nastajajoče prosvetno ministrstvo nemudoma zavrnilo.¹⁴³ V procesu, s katerim je partija skušala razbiti skupnost predvojnih profesorjev, so Ilca nato predstavljali s šole na šolo, učiti pa je moral slovenščino, matematiko ter celo fiziko, zraven pa je še »organiziral in predaval na tečaju za borce in aktiviste ter učil na delavski večerni gimnaziji«¹⁴⁴ – dokler ni končno pristal na Poljanah, torej na šoli, ki jo je svoje čase vodil ravnatelj Josip Osana. Da bi ohranil službo, je leta 1947 opravil »preusmerjevalni tečaj za matematiko«. Ohranila se je karakteristika, ki jo je »mestnemu ljudskemu odboru« leta 1949 poslal Ilčev novi ravnatelj Jurij Štante, nekdanji partizan (in celo urednik *Partizanskega dnevnika*, glasila, ki je tako močno vplivalo na usodo Jože Lovrenčiča).¹⁴⁵ V osnovi naklonjena ocena, za katero je Štante poudaril, da je obravnavani ni prečital,¹⁴⁶ daje danes trpko predstavo o tem, kakšna je bila konec štiridesetih lahko videti notranja emigracija intelektualca, odrinjenega na stranski tir:

1. Uspešno se preusmerja v matematično stroko za nižje razrede, kjer je poučeval. Redno obiskuje sindikalne krožke in tudi čita sodobno pedagoško literaturo, v diskusijo o ideoloških vprašanjih ne posega. Referatov ali predavanj ni imel, pač pa je vsak čas na razpolago ravnateljstvu za administrativne naloge, ki jih opravlja vestno in hitro. Pozna se mu praksa gimnazijskega tajnika in ravnatelja. – 2. Poučuje znanstveno pravilno in skuša z opazkami povezati znanje z aktualnim dogajanjem. Tudi v metodičnem pogledu postopa pravilno in je zelo prizadeven. V ideološki

140 Zapisnik izredne konference na Tretji moški gimnaziji 26. junija 1945 povzema Škerl, *Ljubljanske srednje šole*, 192.

141 SI-ZAL LJU 188 44.

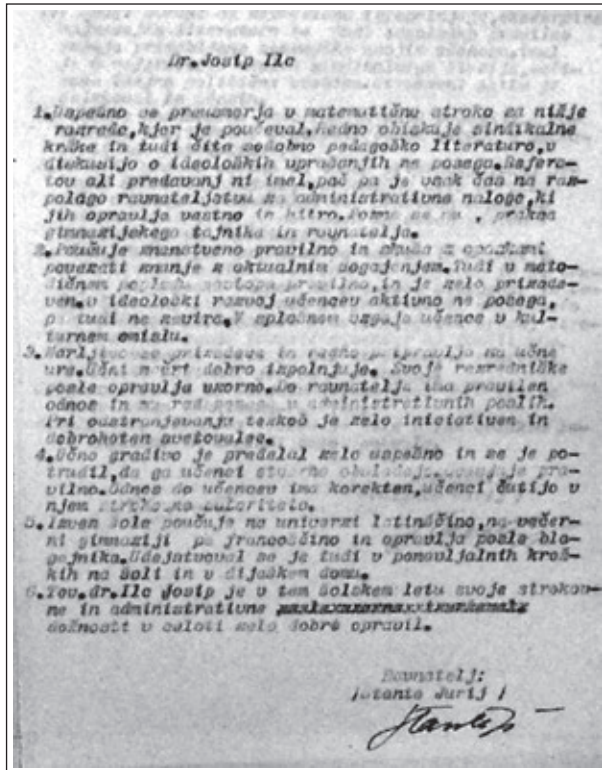
142 Kranjec, »Pol stoletja«, 115.

143 Ministrstvo je zastopal Viktor Smolej, literarni zgodovinar, ki je vztrajal pri tem, da pooblaščenec postane sam Vadnal; SI-ZAL LJU 188 45.1191, »Kronika III. moške realne gimnazije v Ljubljani«, ter SI-ZAL LJU 188 45.1194, Vadnalovo lastno poročilo.

144 SI-ZAL LJU 186 60.1093, »Dr. Josip Ilc, strokovni karton«.

145 Marjeta Čampa, »Partizanski dnevnik 1944–1945«, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 15–16 (1975–1976), 122.

146 SI-ZAL LJU 186 60.1094, »Dopis Mestnemu ljudskemu odboru«, 10. julij 1949.

Karakteristika dr. Josipa Ilca, ki jo je mestnemu ljudskemu odboru leta 1949 poslal ravnatelj na Poljanah Jurij Štante.

razvoj učencev aktivno ne posega, pa tudi ne zavira. V splošnem vzgaja učence v kulturnem smislu. – 3. Marljivo se prizadeva in redno pripravljna na učne ure. Učni načrt dobro izpolnjuje. Svoje razredniške posle opravlja vzorno. Do ravnatelja ima pravilen odnos in rad pomaga v administrativnih poslih. Pri odstranjevanju težkoč je zelo iniciativen in dobrohoten svetovalec. – 4. Učno gradivo je predelal zelo uspešno in se je potrudil, da ga učenci stvarno obvladajo. Ocenjuje pravilno. Odnos do učencev ima korekten, učenci čutijo v njem strokovno avtoriteto. – 5. Izven šole poučuje na univerzi latinščino, na večerni gimnaziji pa francoščino in opravlja posle blagajnika. Udejstvoval se je tudi v ponavljalnih krožkih na šoli in v dijaškem domu. – 6. Tovariš dr. Ilc Josip je v tem šolskem letu svoje strokovne in administrativne dolžnosti v celoti zelo dobro opravil.¹⁴⁷

147 SI-ZAL LJU 186 60.1094, »Dr. Josip Ilc.«– Za Ilca se je zanimala tudi Državna varnost; njihove zapiske, shranjene pod DMB-0070426, DMB-0070435, in DMB-0096253, bo treba še odkriti; prim. SI-CAE 338656.

Zgodovina in spomin

Iskati jasne poteze v krvavi zmešnjavi »slovenske katastrofe«, kot nekateri imenujejo obravnavano obdobje,¹⁴⁸ je nevhvaležno početje; predvsem zato, ker na področju šolstva resno primanjkuje novih temeljnih študij.¹⁴⁹ Tudi zato je ta raziskava zasnovana kot niz petih vinjet, ki v osnovi govorijo vsaka zase ter skušajo biti predvsem vabilo novim raziskovalcem. A nekatere ugotovitve se vendarle kažejo z bolečo jasnostjo.

Najprej ta, da so bili izvajalci praktično vseh dogodkov, ki so določili življenjske usode obravnavanih klasičnih filologov, kar njihovi rojaki. Res je sicer, da so se njihovi voditelji ob tem nenehno sklicevali na navdih iz tujine. »Jamstvo za uspeh tega boja in za bodočnost našega naroda, ki bo iz tega boja vzknila, nam daje genialni vodnik boja za srečo vseh mladih evropskih narodov, ki jim je za čast in obnovo, Vodja velikonemške države Adolf Hitler,« je denimo v svojem »Proglasu« ob prevzemu oblasti zanosno zapisal Leon Rupnik,¹⁵⁰ medtem ko je partizanska stran svojega idola istega leta opevala že kar v pesmaricah: »Naša vojska je iz jekla, naša pesmica preprosta. Dragi tovariš Staljin, nihče ne bo zapustil svojega mesta [...] Naša moč je nezlomljiva na suhem in na morjih. S tabo, ljubljeni vodja, bomo zmagali v vseh bojih.«¹⁵¹ Toda pri konkretnih dejanjih, zabeleženih skozi arhivske dokumente, se Rim, Berlin, Beograd in Moskva skorajda ne pojavijo, pri zgoraj opisanem dogajanju gre skoraj izključno za posledice državljanskega spopada. Besedo je tu mogoče prepustiti kar enemu od predstavljenih ravnateljev. O turobnem dejstvu, da je demografska izguba Slovenije predvsem zaradi državljanskega konflikta znašala skoraj desetino prebivalstva,¹⁵² je namreč po vojni razmišljal tudi Ivan Dolenc:

V dnevnem časopisu ste lahko brali že leta 1949 statistiko, koliko prebivalstva je v posameznih državah postalo žrtev te vojne. Danci so takrat navajali 3100 izgub, Norvežani nekaj nad 7000. Pri Angležih so šteli enega mrtveca na 100 Angležev, pri Američanih na 500. Tudi izgube Čehov, Nizozemcev in Belgijcev so bile v primeri z našimi (okoli 1,700000) neznatne. Celo velika Francija je izgubila skoraj

148 Tako denimo Janko Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev* (Ljubljana: Slovenska matica, 1996).

149 Več kot pol stoletja je že minilo, kar sta na to temo svoji raziskavi objavila Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* (Ljubljana: DZS, 1963), in France Škerl, *Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945: prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije* (Ljubljana: Borec, 1964); ideološki pritisk tistega časa se obema močno pozna.

150 »Proglas predsednika generala Rupnika«, *Trgovski list* 24. septembra 1943.

151 *Pesmi* (Ljubljana: Okrožna tehnika Komunistične partije Slovenije, 1943), 20; miniaturno pesmarico je zrisal Plečnikov glavni risar Vlasto Kopač (1913–2006), ki ga je domobranska policija jeseni istega leta zaprla in spravila v Dachau, poveljna oblast pa za dobro mero leta 1948 na dachauskem procesu obsodila na smrt.

152 Peter Vodopivec, »Populacijske posledice druge svetovne vojne in povojnega nasilja na Slovenskem«, v: *Žrtve vojne in revolucije*, ur. Janvit Golob et al. (Ljubljana: Državni svet RS, 2005), 97; pisec ocenjuje število slovenskih žrtev na 6%, skupaj z izseljenimi pa demografsko izgubo na 9,8% – torej kar 146.000 prebivalcev.

trikrat manj ljudi nego Jugoslavija. Če so narodi, ki v kulturi in v domoljubju niso za nami, lahko varovali svojo kri in se vzdržali medsebojnega obračunavanja, bi bili pač smeli in morali tako ravnati tudi mi. Morebiti mi laže ubijemo svojega sodržavljana nego drugi narodi?¹⁵³

Težko pa se je izogniti še eni ugotovitvi – da je bila surovost partije, ki je po vojni utrjevala svoje pozicije, vsaj za tokrat obravnavane ravnatelje dejansko hujša od oblastnega nasilja, ki so ga bili deležni med vojno. Histerično stikanje Rupnikovega propagandnega odseka za komunističnimi dijaki po ljubljanskih gimnazijah se je opazovalcem, ki so znali ohraniti trezno glavo, že takrat zdelo odvrtno. (»V duši se mi je gabilo to početje,« je denimo napisal ravnatelj Osana.)¹⁵⁴ A leta 1944, ko je po mestu divjala svetovna in državljanska vojna, se je oblast vendarle zadovoljila z izključitvami iz šole. Po vojni pa je prišlo programirano maščevanje. »Mi ne bomo posekali samo gnilega drevesa, mi bomo tudi njegove korenine izruvali in jih požgali, in zemljo, v kateri je raslo tako drevo, bomo deset klafter globoko prekopali, da ne bo ostalo za takim drevesom niti najmanjše kali. [...] Mi pa bomo in smo že s krvjo vžgali v naša srca maščevanje kot program in vsebino, da to družbo izdajalcev in krvnikov uničimo in stremo«, je ob Titovem obisku v Ljubljani maja 1945 na naslovnici *Slovenskega poročevalca* vzklikal Tone Seliškar.¹⁵⁵ Leta 1945 je bilo vojne *de iure* konec, vendar so se ukrepi navkljub temu poostriili: poljansko dijakinjo Štefanijo Petrič, ki so jo po vojni *in absentia* obtožili zaradi medvojnega ovajanja svojih sošolk, je denimo sodnik Jože Baričevič obsodil na »izgubo narodne časti za tri leta ter odvzem prostosti za eno leto«, vse to zavestno upošteva »okolnost, da je bila obtoženka ob času inkriminiranega ovajanja stara komaj 16 let.«¹⁵⁶ Tudi primerjava z ukrepi, ki so jih bili po vojni deležni ideološko problematični dijaki, je podobno zgovorna. Protikomunistično zaslisevanje ljubljanskih dijakov je bilo v vsej svoji mccarthyjevski obsesivnosti natančno dokumentirano, fokusirano in predvsem individualno. Ena od njegovih žrtev, Breda Pogorelec, se je kasneje spominjala največje grožnje tistega časa, ki pa se tudi pri izključenih dijakinjah na srečo ni nikoli uresničila, namreč da bodo izključenim »gimnazijska spričevala razveljavili.«¹⁵⁷ Po vojni je bil položaj bistveno spremenjen, ukrepi pa kljub temu dosti manj tankovestni. Nova oblast je nemudoma, že junija 1945, z uredbo v uradnem listu razveljavila *vsa* šolska spričevala, pridobljena na ozemlju fe-

153 Ivan Dolenc, *Moja rast* (Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1973; ponatis Celje: Mohorjeva, 1991), 120.

154 SI-ZAL LJU 85 296.9.1, »K 22/45«, izjava Josipa Osane 23. septembra 1945.

155 Tone Seliškar, »Maščevanje je strašna beseda!« *Slovenski poročevalec* 6, št. 30 (1945), 26. maja 1945.

156 SI-ZAL LJU 85 296.9.1, »K 22/45«.

157 Breda Pogorelec, »V Klasični gimnaziji – pred vojno, med vojno, po vojni, v: *Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje Osnovne šole Prežihovega Voranca, Ljubljana*, ur. Aleksandra Pirkmajer Slokan (Ljubljana: Osnovna šola Prežihovega Voranca, 1999), 84. Čeprav izključena, je Breda Pogorelec študirala še naprej, s pomočjo zvezkov svoje sošolke Erike Mihevc, ki je kasneje postala profesorica na Oddelku za klasično filologijo (Erika Mihevc Gabrovec v intervjuju z avtorjem).

deralne Slovenije v šolskih letih 1941/42 do 1944/45, od osnovne šole do univerze; priznala jih je samo, če so jih imetniki »nostrificirali«. Nostrifikacija je bila eksplicitno odvisna »od moralne vrednosti imetnika izpričevala, pri čemer se mora pri zrelejših dijakih posebno upoštevati njih zadržanje do narodno osvobodilnega gibanja«. ¹⁵⁸ Ta čistka je bila radikalna, vendar očitno ni zadoščala. »Precej težak je položaj v srednjih šolah, kjer so fašistični in profašistični elementi,« je v Beogradu 14. januarja 1946 na sestanku CK SKOJ potožil slovenski predstavnik Janez Vipotnik. »Po demonstracijah dijakov v Ljubljani je bilo iz šole vrženih okrog 150 učencev.« ¹⁵⁹

Ravnanje povojnih šolskih oblasti zveni resnično surovo, a še veliko bolj ne- navadne so bile razmere, ki so leta 1945 zavladae v sodstvu. Poleg sodnega spisa Jože Lovrenčiča je v arhivu danes denimo shranjena tudi sodba iz leta 2001, s katero je Vrhovno sodišče Republike Slovenije na zahtevo pisateljevih potomcev po varstvu zakonitosti sodbo iz leta 1946 razveljavilo. Pri tem je suho ugotovilo, da v Lovrenčičevem primeru celo po takratni jugoslovanski zakonodaji sploh ni bilo znakov očitane ga kaznivega dejanja in da obsojenec »ni sprejel službe kot organ sovražnikove oblasti, ker ravnateljstvo gimnazije ni služba v sovražnikovi oblasti«; poleg tega pa obsojencu očitano dejanje pomeni le »prepis abstraktnih znakov kaznivega dejanja« iz ustreznega zakona, ki ni konkretizirano »niti z enim dejstvom ali okoliščino«. Senat je po pol sto- letja lahko zgolj ugotovil, da »v ravnanju obsojenega dr. Jožeta Lovrenčiča ni znakov zločinstva«, saj »očitek, da je v letu 1944 prostovoljno prevzel ravnateljstvo Gimnazije v Gorici, katere namen je bil rušiti enotnost slovenskega naroda na Primorskem, in je tudi druge nagovarjal, naj stopijo na to gimnazijo kot profesorji, nima elementov navedenega zločinstva, ko ne vsebuje razen dejstva, da je nastopil službo ravnatelja na gimnaziji v Gorici, nobenega elementa sodelovanja s sovražnikom oziroma vstopanja v njegovo službo zaradi pomoči pri izvajanju rekvizicije, odvzemanju hrane in drugih dobrin ali pri izvajanju kakršnihkoli prisilnih ukrepov proti prebivalstvu«. ¹⁶⁰ Povedano drugače, sodni proces proti Lovrenčiču je bil v celoti skonstruiran; in ugotovitve dana- šnjih sodnikov veljajo tudi za obsodbo Ivana Dolenca, ki je spisana po natanko istem kopitu, celo z nekaterimi identičnimi formulacijami.

158 Marijan Breclj et al., »Uredba o priznanju in veljavnosti v času okupacije opravljenih tečajev in izpitov ter doseženih izpričeval in diplom«, *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije* 1/2, št. 24 (1945): 104. Ko je oblast z »nostrifikacijo« skušala preresetati ljuljko od dobrega zrna, je v tej ilustraciji cele generacije učencev, dijakov in študentov ustvarila množico dokumentov, ki so marsikje še vedno ohranjeni; prim. npr. SI-ZAL LJU 186 59.767 in 59.804 (Poljanska gimnazija); SI-ZAL LJU 184-3 2.119 in nasl. ter 3.121 in nasl. (Klasična gimnazija).

159 Poročilo Janeza Vipotnika je objavil Petar Kačavenda, *Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a (1941–1948)* (Beograd: Komunist, 1984), 103. Skrbni urednik je v opombi poja- snil, kakšni škodljivci so bili izključeni: »Demonstracije dijakov v Ljubljani so organizirali prikriti fašisti in profašisti jeseni 1945. Izpadi sovražne mladine so se v tem obdobju pojavljali tudi v Mariboru, Celju in nekaterih drugih mestih. Pred volitvami 11. novembra so hodili pod geslom »Za Petra Karadjordjevića in monarhijo«, po volitvah pa z gesli proti KPJ in OZNI«. Ibid., 321, op. 75.

160 SI-ZAL LJU 85 337.9.40, Ko 92/46, »Sodba v imenu ljudstva«, 25. 10. 2001; sodba je objavljena tudi v Joža Lovrenčič, *Ves Vaš ljubeči očka: pisma hčerki Nini* (Celje: Mohorjeva, 2010), 263–271.

A morda bolj šokantna od vsega naštetega je odločenost povojne oblasti, da se njenih žrtev ne bo nihče več niti spominjal. *Damnatio memoriae* ni nov koncept in že v starem veku naletimo na brisanje spomina, do te mere, da se v zvezi z na pozabo obsojenimi nesrečniki antični zgodovinar nekje pritožuje, kako so »veliki dogodki, ki so pripomogli k njihovi slavi, od piscev predstavljeni napačno, spet drugi so zamolčani, nihče pa si posebej ne prizadeva, da bi raziskal njihov rod in življenje, saj se zdi dovolj omeniti njihovo drznost, vojno, v kateri so bili premagani, in kazen«. ¹⁶¹ Da se je to po drugi svetovni vojni na slovenski strani železne zavese dogajalo v velikem obsegu, ni seveda nobeno odkritje. Znan je denimo buldožerski ukaz mladega ministra Zorana Poliča (1912–1997), »da se takoj odstranijo (zravnaajo z zemljo) vsa pokopališča kakor tudi posamezni grobovi okupatorjev in domačih izdajalcev in tako izbriše vsaka sled za njimi. Partizanskim grobovom pa morajo posvetiti NO odbori vso potrebno skrb in nego, da bodo resnično postali spomeniki hvaležnosti našim največjim junakom«. ¹⁶² (Zanimivo bi bilo raziskati, ali je minister vedel, da je praktično identičen razglas ob prevzemu oblasti izdal že Kreont v Sofoklovi *Antigoni* 192–208.) A takšna kazn je celo v starem veku doletela predvsem mogočnike; da je partijska fiksacija z brisanjem spomina segla do razmeroma neznanih latinistov in grecistov, za katere že v izhodišču ni vedelo veliko ljudi, in da je denimo Bajuka in Lovrenčiča anatemizirala s posebnimi in zelo učinkovitimi knjižničnimi in učbeniški odloki, je resnično presenetljivo.

Toda brisanje zgodovine se le redko res posreči. Kot je dobro vedel Mihail Bulgakov, rokopisi ne gorijo in Ovidijeve *Metamorfoze*, ki jih je zaman prevajal dr. Joža Lovrenčič, so se po muhi usode in v enem samem izvodu vendarle ohranile. Nekaj podobnega je mogoče reči za drugo žrtev odlokov, s katerimi je oblast izvajala svoj izbris iz javnega spomina, za ravnatelja Marka Bajuka. Njegov vnuk Andrej Bajuk se je leta 2000 v domovino vrnil kot predsednik vlade. »Dijaki begunske gimnazije, ki je delovala vsega nekaj let, so naredili izredne kariere,« se je desetletja kasneje spominjal John Corsellis. »Po naravi sem optimist, ampak moj optimizem ni segel tako daleč, da bi v begunčkih v vetrinskih polj videl kardinale, prefekte in predsednike vlad.« ¹⁶³ Med nadarjenimi dijaki begunske gimnazije, ki jim je Marko Bajuk pomagal do izobrazbe, so bili tudi dr. Alojzij Ambrožič, ki je čez leta postal nadškof in kardinal v Torontu; dr. Franc Rode, ki je postal ljubljanski nadškof ter kardinal in prefekt vatikanske kongre-

161 »Primum enim, quae magna sunt in eorum honorem ab scriptoribus depravantur, deinde alia supprimuntur, postremo non magna diligentia in eorum genere ac vita requiritur, cum satis sit audaciam eorum et bellum, in quo victi fuerint, ac poenam proferre.« *Historia Augusta*, Pesc. Nig. 1.1–2. Več o pojavu samem Eric R. Varner, *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture* (Leiden: Brill, 2004).

162 Dokument Ministrstva za notranje zadeve št. 334/45, datiran 12. junija 1945, se sklicuje na nalog zveznega ministrstva za notranje zadeve 18. maja 1945; faksimile je objavil denimo Lovro Šturm, *Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem* (Ljubljana: Nova revija, 2000), 342.

163 Bernard Nežmah, »Dijaki begunske gimnazije ... : John Corsellis«, v: *Mladina*, št. 21 (23. maj 2005): 38–43.

gacije; ter seveda dr. Kajetan Gantar, ki se je vrnil v Ljubljano, bil leta 1949 aretiran in zaprt, nato pa si je izbral študij klasičnih jezikov ter postal prevajalec ter profesor in dolgoletni predstojnik na Oddelku za klasično filologijo, ki je s svojim delom v naslednjih desetletjih odločilno zaznamoval slovensko kulturo. Njegovi *Utrinki ugaslih sanj*, v katerih se z ljubeznijo, prežeto z nenavadno dokumentarno akribijo, spominja »odličnih profesorjev in vrhunskih strokovnjakov, nekateri bi prej sodili na univerzo kot na gimnazijo«, ter njihovega vpliva, so garaškemu ravnatelju in njegovi prizadevni profesorski zbornici postavili svojski spomenik.¹⁶⁴

Morda najbolj nenavaden primer za sociološki zakon o nenačrtovanih posledicah pa je usoda Ivana Dolenca. Njegovo neprostovoljno izgnanstvo v Sopotnici pri Škofji Loki je imelo za posledico vrsto prijateljstev s tamkajšnjimi domačini, ki jih sicer morda ne bi nikoli spoznal. Na sorodnika iz sosednje vasi, mladega Ivana Omana iz Zminca, je »Jamnikov profesor«, kot so Dolencu po hišnem imenu družinske domačije pravili Ločani, napravil tak vtis, da se je rad hodil pogovarjat z njim; v spominih mu pravi kar »moj profesor, moj učitelj, tudi v politiki«. V Dolencu je radovednost mladega prijatelja očitno znova prebudila pedagoško žilico in njuni pogovori so vedoželjnega Omana močno zaznamovali, morda tudi zaradi posebnega mesta, ki mu ga je pozorni filolog izkazal v oporoki: »Zanimiv gospod, poštenjak, pogosto sem hodil na obisk k njemu. Mene je določil, da sem mu na pogrebu nosil papeško odlikovanje *Pro ecclesia et pontifice*. Odlikovanja, ki jih je imel od kralja – ni jih bilo malo – zanj niso bila važna. Samo na papeško odlikovanje je bil ponosen.«¹⁶⁵ Manj kot dve desetletji po profesorjevi smrti, leta 1988, je bil Oman izvoljen za predsednika prve slovenske demokratične stranke, Slovenske kmečke zveze, ki je deloma nastala tudi na izročilih Dolenčeve predvojne Slovenske ljudske stranke in se je čez nekaj let vanjo dejansko tudi preimenovala. Dolenčev varovanec je postal član predsedstva države ter pomemben katalizator v nizu dogodkov, ki so slednjič naredili konec vladavini ene same stranke, tako nesrečno občutljive na simbolni položaj razrednega sovražnika v šolskem sistemu. Slovenske klasične filologije sicer demokratizacija ni kar vrnila na gimnazijski piedestal, s katerega je bila tako učinkovito pahnjena leta 1945; preden bodo latinisti in grecisti spet vodili kar pet slovenskih gimnazij *hkrati*, bo vsekakor preteklo še precej vode. Vendar pa je, kot je danes jasno videti iz retrospektive, pluralizacija šolstva stroki, ki je bila tedaj že dodobra marginalizirana, dejansko vlila novih moči. Če je dobrodušni občudovalec Hansa von Arnima takrat izza svojih večnostnih obzorij še vedno opazoval slovensko dogajanje, se je najbrž – tako kot prijatelju v svojih zadnjih trenutkih – vsaj rahlo nasmehnil.¹⁶⁶

164 Kajetan Gantar, *Utrinki ugaslih sanj: spomini na mladost* (Ljubljana: Slovenska matica, 2005), 92–103.

165 Erika Jazbar in Dejan Valentinčič, *Ivan Oman: za naš dragi dom in rod* (Ljubljana: Družina, 2016), 21–22.

166 Za celovitost zastavljenega mozaika bi kazalo raziskati še usode povojnih ravnateljev, ki so bili klasični filologi; med njimi so bili denimo Ivan Škerlj, Anton Lovše, Danilo Golob, Janez Koncilija in Jože Košar.

Viri in literatura

Viri

- AMSU I-328 (Arhivsko-muzejska služba UL, dekanat FF)
 AS 231 (Ministrstvo za prosveto)
 AS 364 (Poljanska gimnazija v Ljubljani, 1926-1945)
 AS 831 (Marko Bajuk, 1919-1942)
 AS 1589-III (Spisi Centralnega komiteja Zveze komunistov)
 AS 1931-II-026 (Republiški sekretariat za notranje zadeve)
 ZAL LJU 85 (Okrožno sodišče v Ljubljani)
 ZAL LJU 184 (Klasična gimnazija v Ljubljani)
 ZAL LJU 186 (Poljanska gimnazija v Ljubljani)
 ZAL LJU 188 (Bežigradska gimnazija v Ljubljani)
 ZAL LJU 197 (Šubičeva gimnazija v Ljubljani)

Literatura

- »Ravnatelj Josip Osana«. *Svobodna Slovenija* 4 (1952): 193.
 Akmadža, Miroslav. »Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine«. *Croatica Christiana Periodica* 52 (2004): 171–202.
 Arnež, Janez. *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945–1949*. Ljubljana: Studia Slovenica, 1999.
 Bajuk, Marko. »Slovensko begunsko šolstvo: naše šolstvo po taboriščih v Avstriji«. *Svobodna Slovenija* 4 (1952): 160–180.
 ———. *Letno poročilo za šolski leti 1944/45 in 1945/46*. Peggez pri Lienzu: Slovenska begunska gimnazija, 1946.
 Baty, C. W. *A Third Year Latin Reader*. Oxford: University Press, 1935.
 ———. *Titi Livi Ab Urbe Condita liber II 1-40*. Oxford: Clarendon Press, 1933.
 ———, in H. A. Henderson. *A Progressive Course of Latin Unseen*. Oxford: Oxford University Press, 1929.
 Bernik, France. »Zbrana dela – temelj slovenske literarne vede«. V: *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*, ur. Darko Dolinar in Marko Juvan, 147–153. Ljubljana: ZRC, 2008.
 Bevk, France. »Fašistični strup«. *Partizanski dnevnik* 23. januarja 1945.
 Breclj, Marijan, et al. »Uredba o priznanju in veljavnosti v času okupacije opravljenih tečajev in izpitov ter doseženih izpričeval in diplom«. *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije* 1/2, št. 24 (1945).
 ———. »Lovrenčičeva bibliografija«. *Goriški letnik* 18 (1991): 125–158.
 Corsellis, John. *Slovenian Phoenix*. Cambridge: samozaložba, 2009.
 ———, in Marcus Ferrar. *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II*. London: I. B. Tauris, 2005.
 Čampa, Marjeta. »Partizanski dnevnik 1944–1945«. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 15–16 (1975–1976): 121–157.

- Debeljak, Tine. »Beseda o Ivanu Dolencu«. V: Ivan Dolenc: *Moja rast* (Celje: Mohorjeva, 1991), 209–236.
- Doknić, Branka, Milić F. Petrović in Ivan Hofman. *Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952: zbornik dokumenata 1*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009.
- Dolenc, Ivan. »Sokrat in Aristofan«. *Čas* 3, št. 4–5 (1909): 189–203.
- . *Moja rast*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1973; ponatis Celje: Mohorjeva, 1991.
- Dolgan, Marjan. »Ljuba Prenner«. V: *Literarni atlas Ljubljane*, ur. Marjan Dolgan, Jerneja Fridl in Manca Volk. Ljubljana: ZRC, 2014. 162–165.
- Filipović, Ivan. »Semi, Francesco (1910–2000)«. V: *Slovenska biografija*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2013.
- Gabrič, Aleš. »Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni od komunističnega *Index librorum prohibitorum* do ukinitve verbalnega delikta«. V: *Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni*, ur. Marijan Dović, 63–77. Ljubljana: Slovensko društvo za primerjalno književnost, 2008.
- . »Cenzura gledališkega repertoarja v prvi in drugi Jugoslaviji«. V: *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, ur. Mateja Režek, 171–188. Ljubljana: Nova revija, 2010.
- . *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009.
- , Polona Kekec in Brigita Rajšter. *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner: pogumna, da je bila drugačna*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Gantar, Kajetan. »Joža Lovrenčič in antika«. *Goriški letnik* 18 (1991): 97–108.
- , prev. *Publij Ovidij Naso: Metamorfoze*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.
- . *Utrinki ugaslih sanj: spomini na mladost*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- . »Sovrè, Anton, akademik (1885–1963)«. V: *Slovenska biografija*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2013.
- Godeša, Bojan. *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Grabnar, Katarina. »Jakob Šolar: jezik, literatura, politika in cenzura«. Diplomsko delo na FF UL, 2013.
- Hriberšek, Matej. *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*. Ljubljana: ZRC, 2005.
- Ivanc, Jera. »Aristofanov Sokrat in sodni proces leta 399 pr. Kr. *Keria* 3, št 2 (2001): 153–168.
- Jaklitsch, Helena. »Slovensko begunsko šolstvo v taboriščih v Avstriji in Italiji od 1945 do 1950« (doktorska disertacija na FF UL, 2015).
- Jančar, Drago. *Prerokba*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- . *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990; zbornik člankov in dokumentov*. Ljubljana: Nova revija, 1998.
- Jazbar, Erika, in Dejan Valentinčič. *Ivan Oman: za naš dragi dom in rod*. Ljubljana: Družina, 2016.

- Kačavenda, Petar. *Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a (1941–1948)*. Beograd: Komunist, 1984.
- Kermavner, Dušan. »Regent, Ivan (1884–1967)«. V: *Slovenska biografija*. Ljubljana: ZRC, 2013.
- Koblar, France. »Bodimo domovine vredni«. *Slovenski poročevalec*, 9. maj 1945, 1.
- . »Gregorčič – monografija«. *Nova revija* 6 (58–60): 412–419.
- Kocbek, Edvard. *Dnevnik 1952*. Ljubljana: Cankarjeva, 2003.
- Kos, Janko. *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Kranjec, Silvo. »Pol stoletja III. ljubljanske gimnazije«. *Kronika* 7, št. 2 (1959): 107–116.
- Kranjc, Gregor. *Hoja s hudičem: okupacija Slovenije in kolaboracija, 1941–1945*. Ljubljana: Ciceron, 2014.
- Lovrenčič, Joža. *Ves Vaš ljubeči očka: Pisma hčerki Nini*. Celje: Mohorjeva, 2010.
- Lovrenčič, Jože. »Stoletnica rojstva dr. Joža Lovrenčiča, pesnika, pisatelja in vzgojitelja«. *Meddobje* 25, št. 1–2 (1990): 111–114.
- Marušič, Branko. »Ljudsko štetje 31. decembra leta 1910 na Goriškem«. V: *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem primorju 1910: jezik, narodnost, meja*, ur. Barbara Šterbenc Svetina et al., 77–86. Ljubljana: ZRC, 2012.
- Mlakar, Boris. »Dr. Joža Lovrenčič in mimohod revolucije«. *Goriški letnik* 18 (1991): 27–39.
- . »Krogi nasilja med Slovenci v vojnih letih 1941–1945«. V: *Žrtve vojne in revolucije*, ur. Janvit Golob et al., 22–28. Ljubljana: Državni svet RS, 2005.
- . »Vloga in pomen Primorske v delovanju protirevolucionarnega tabora v Sloveniji«. V: *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije leta 1943 do londonskega memoranduma leta 1954*, ur. Jože Pirjevec et al., 101–112. Koper: Annales, 2005.
- Movrin, David. »Yugoslavia in 1949 and its gratiae plenum« ter »Classics at the University of Ljubljana after 1945«. V: *Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain*, ur. György Karsai et al. Ljubljana: Znanstvena založba FF, 2013.
- . »Classics in Postwar Secondary Education«. V: *Classics and Class: Greek and Latin Classics and Communism at School*, ur. David Movrin in Elżbieta Olechowska. Varšava in Ljubljana: Fakulteta Artes liberales in FF UL, 2016.
- . »Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni«. *Zgodovinski časopis* 68 (2014): 432–477.
- . »Gratiae plenum: latinščina, grščina in Informbiro«. *Keria* 12, št. 2–3 (2010): 281–304.
- Nežmah, Bernard. »Dijaki begunske gimnazije ... : John Corsellis«. V: *Mladina*, št. 21, 23. maj 2005: 38–43.
- Omerza, Igor. *Edvard Kocbek: osebni dosje št. 584*. Ljubljana: Karantanija, 2010.

- Osana, Mira. *De genetivo subiectivo et obiectivo, qui in primo, secundo, tertio T. Livii Rerum gestarum libro inveniuntur*. Diplomsko delo na FF UL.
- Pesmi. Ljubljana: Okrožna tehnika Komunistične partije Slovenije, 1943.
- Pogorelec, Breda. »V Klasični gimnaziji – pred vojno, med vojno, po vojni«. V: *Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje Osnovne šole Prežihovega Voranca, Ljubljana*, ur. Aleksandra Pirkmajer Slokan, 80–85. Ljubljana: Osnovna šola Prežihovega Voranca, 1999.
- Prosvetni oddelek kraljevske banske uprave. *Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani, 1934.
- . *Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1936/37*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1938.
- Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije 1913/1914* (Gorica: C. kr. slovenska državna gimnazija v Gorici, 1914).
- Puhar, Alenka. »V polmraku prevajalskega kluba«. V: Stefan Zweig, *Včerašnji svet*, prev. Angela Vode, 483–493. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Rebula, Alojz. »Četrto pismo Edvardu Kocbeku«. V: *Krogi navzven, krogi navznoter*, ur. Niko Grafenauer, 53–61. Ljubljana: Nova revija, 2004.
- Rupnik, Leon. »Proglas predsednika generala Rupnika«. *Trgovski list*, 24. septembra 1943.
- Schmidt, Vlado. *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. Ljubljana: DZS, 1963.
- Seliškar, Tone. »Maščevanje je strašna beseda!« *Slovenski poročevalec* 6, št. 30 (1945), 26. maja 1945.
- Semi, Francesco. »Bojna komedija ali »osvojitve Ljubljane«. V: *Tovariš* 22, št. 13, 31. 3. 1966, 24–25; št. 14, 7. 4. 1966, 24–25; št. 15, 14. 4. 1966, 25–26; št. 16, 21. 4. 1966, 22–23, št. 17/18, 28. 4. 1966, 42–43; št. 19, 12. 5. 1966, 58–59; in št. 20, 19. 5. 1966, 44–45.
- Šega Čeh, Barbara, prev. *Publij Ovidij Nazon: Metamorfoze*. Ljubljana: Modrijan, 2013–.
- Škerl, France. *Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945: prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije*. Ljubljana: Borec, 1964.
- Šturm, Lovro. *Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Švent, Rozina. *Slovenski begunci v Avstriji: 1945–1950*. Ljubljana: ZRC, 2007.
- Varner, Eric R. *Mutilation and Transformation: Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*. Leiden: Brill, 2004.
- Vodopivec, Peter. »Populacijske posledice druge svetovne vojne in povojnega nasilja na Slovenskem«. V: *Žrtve vojne in revolucije*, ur. Janvit Golob et al. Ljubljana: Državni svet RS, 2005: 95–99.
- Vovko, Andrej. »Knjiga s sedmimi pečati: o življenju in delu dr. Jože Lovrenčiča«. *Goriški letnik* 18 (1991): 7–25.

Ovidijeve Metamorfoze 14

v prevodu dr. Jože Lovrenčiča

Uredniška opomba – Ohranjeni tipkopis z Lovrenčičevim prevodom vseh 15 knjig Ovidijevih *Metamorfoz* še ni šel skozi kritično branje in je v nekem smislu surov, saj niti Lovrenčič sam, ki se je prevajanja heksametrov v njem lotil prvič, pred svojo nenadno smrtjo decembra 1952 ni imel časa, da bi ga znova prebral in pregledal; kaj šele, da bi ga prebral kdo od njegovih strokovnih kolegov, kot je pri takšnih prevodih praksa, ali da bi ga pregledal skrben urednik, ki bi lahko priporočil kakšno spremembo v pristopu. S prevajalčevim vnukom dr. Andrejem Vovkom, ki mi je dokument izročil, sva se zato odločila, da prevod pred objavo nekoliko pregledam ter z uredniško krpo otrkam prah, ki se je na njegovem jeziku nabral v minulih desetletjih. Dela ni bilo veliko in ga je po svoje omogočila prav Lovrenčičeva filološka natančnost. Kar presenečen sem bil nad tem, kako hitro se je iz nekaterih začetniških nespretnosti, kot so denimo na trenutke okoren besedni red, poudarjanje enklitik, občasna mašila, ponekod tudi spregledana stopica ali celo verz, izvilo objavljivo besedilo. Za tokratni poskusni natis sem izbral štirinajsto knjigo, ki je v slovenščini še nimamo, in jo zaradi celovitejše bralske izkušnje opremil z mednaslovi in z lesorezi, ki jih je po zgledu ilustracij Bernarda Salomona (1506-1561) izdelal Virgilij Solis (1514-1562), objavljenimi denimo v *Pub. Ovidii Nasonis Metamorphoseon libri XV, in singulas quasque fabulas argumenta, ex postrema Iacobi Micylli recognitione* (Francofurti ad Moenum: apud Iohannem Feyrabend, 1587). Prevod prihaja na svetlo z večdesetletno zamudo, vendar takorekoč ob jubileju; za leto 2017 je napovedanih kar nekaj znanstvenih konferenc na temo dvatisočletnice Ovidijeve smrti v izgnanstvu. – *David Movrin*

* * *

Preobrazba Skile v pošast in nato v skalo

Že nad Gigantov goltance poveznjeni Etni in tudi poljem Kiklopov, ki niso poznala motike ne pluga niti ne vpreženih volov, da dolžna bila bi jim hvalo, hrbet je kazal Evbojec, nemirnih voda prebivalec; Zanklo in Regij nasproti je tudi že pustil za sabo z morsko ožino, ki ladje razbija in, še med obali

stisnjena dve, Avzonijo loči od zemlje sicilske.
Potlej čez morje Tirensko z rokami je močnimi plaval,
h griču, poraslemu s travo, prišel je in k dvorcu, kjer Kirka,
Sončeva hči, je živela in poln je bil razne zverjadi. 10
Tam jo zagledal je Glavk; pozdravi, ko ona odzdravi,
reče ji: »Prosim, boginja, usmili boga se! Ti sama
moreš ljubezni pomagati moji, če zdim se ti vreden.
Kolikšna moč je zelišč, o Titanida, znano nikomur
bolj ni kot meni, ker meni zelišča so vzela podobo.
Da pa ti vzrok moje blazne ljubezni neznan ne ostane:
tam na italski obali nasproti mesenskemu mestu
Skilo sem videl. Kar sram me je, da bi obljube in prošnje,
sládkanje in še neuslišane svoje besede ponavljal. 20
Daj, če v zagovorih res kaka moč je, zagovor izreci
s svetimi usti, sicer pa, če bolje deluje zelišče,
moč preizkušenih že in silnih zelišč uporabi!
Vendar ne maram, da meni bi z lekom ozdravila rano,
še naj ljubezen ostane – a hkrati naj ona se vname!«
Kirka – nobena dovtetnejša kdaj za tak ogenj bila ni,
bodisi da ji že v krvi bilo je to ali da jezna
Venera, ker jo njen oče izdal je, je to povzročila –
tole mu vrne v odgovor: »Bilo bi še bolje, če dóbil
tako enakih želja bi in misli in tudi ljubezni. 30
Vreden že sam si bil tega, da ona bi tebe prosila,
tudi vprašala te bo, če daš upati, meni verjemi!
Nič več ne dvomi in najsi lepote bilo ne bi tvoje:
jaz, ki boginja, ki hči sem bleščéčega Sonca, ki s čari
toliko zmorem in zmorem še toliko tudi z rastlinjem –
tvoja želela bi biti. Prezri prezirljivko prevzetno,
ljubi ljubečo in hkrati tako obedve poplačaj!«
Glavk, ko tako ga snubila je, s tem ji odvrne: »Prej v morju
listnato drevje bo raslo, na gorah najvišjih pa alge,
preden ljubezen bi moja se menjala, dokler bo Skila.« 40
Zdaj se boginja užali: ker njemu ni škoditi mogla
niti hotela v ljubezni, jezila še bolj se je nanjo,
ki jo bolj cenil kot njo je. Zaradi odbite ljubezni
brž iz neznanskih zelišč je sokove iztisnila grozne,
zmešala jih in s Hekatinim čarom jih zraven urekla,
sinjo oblekla si haljo in mimo krdela zverjadi,
krotke sedaj pred njo, odhitela je naglo iz dvorca.
Šla proti Regiju je, ki nasproti zanklejskim je skalam,

šla je po morju, razgretim od sončne pripeke: po njem je kakor po trdi kopnini hodila in res prehodila morsko gladino, ne da bi si količkaj noge zmočila. 50

Tam je bil majhen tolmun, ki se v loku je krožil, in bil je Skili priljubljen kotiček oddiha: hodila je rada tja ob vročem vremenu in morju, ko sonce največje sredi neba je bilo in najmanjšo je delalo senco. Najprej skalila boginja tolmun je s čarovnimi strupi, potlej še sok iz korena škodljivega vanj je izlila, v temnem prepletu skrivnostnih, neznanih besed je nato še trikrat devet urokov mrmrala s čarovniškim glasom.

Skila prišla je in skoraj do pasa stopila je v vodo. Hkrati je že zaznala, da z lajanjem strašne pošasti ledja kazijo ji, toda spočetka ni mogla verjeti: to, da je njeno telo? Ne, bala režečih se psov je, stran jih otepala, tekla, bežeč jih vlekla je s sabo. Ko na telesu je boke in bedra in noge iskala, nič več ni videla udov, samo še kerberska žrela: stala na besnih je psih, na njihove hrbte tiščala ledja okrnjena s svojim drobovjem, molečim iz trupa. 60

Scylla monstrum fit (14.51–74)

Glavk je v ljubezni zajokal in Kirke ni maral za ženo, vse preveč sovražno je čar zeli porabila. 70
Skila ostala na mestu je in je ob priliki prvi v Kirkinu jezo Uliksu pobrala še par spremljevalcev. Malo je manjkalo, skoraj bi Tevkrom uničila ladje, vendar se prej spremenila v pečino je, v to, ki še danes tamkaj iz morja štrli; mornar se na daleč ji ogne.

Enej nadaljuje s potovanjem; preobrazba Kekropcev v opice

Njej in obenem požrešni Karibdi ušle so z veslanjem
 ladje trojanske, a tam iz bližine avzonske obale
 veter nasproten jih gnal je vse do libijskih bregov.
 Tu je Eneja v srce in v dvorec sprejela Sidonka,
 vendar ločitve od Frigijca svojega ni več prenesla,
 dala grmado napraviti je kot za žrtev in nanjo
 vrgla se je in zabodla: prevarana vse je zavedla. 80

On, Enej, je odšel iz novega mesta v puščavi,
 vrnil se v Erikov kraj je in k zvestemu vrnil Akestu,
 kjer je gomili očetovi žrtev posmrtno namenil.
 Z ladjami, te bi mu skoraj Junonina Iris požgala,
 potlej odplul je, zapustil kraljestvo Ajola in kraja
 hlapa žveplenega, kraja siren Ahelojevih skale.
 Ladja zgubila krmarja je, potlej k Inárimi plula,
 plula k Prohiti, zdrselo nato je še ob Pitekuzah,
 mestu na skalnatem griču, ki svoje ime je dobilo 90
 po prebivalcih. Zaradi prevare in krive prisege
 oče bogov se nekoč na kekropsko je ljudstvo razjezil,
 v grde živali za kazen ljudi je zahrbtno spremenil,
 nič kaj podobne človeku in vendar nekako podobne.
 Ude je skrčil, zavihan jim nos je pod čelom potlačil,
 z gubami starcev ves njihov obraz preoral je, telo pa
 vse jim z rjavkasto dlako pokrtil in take nato je
 v mesto poslal Pitekuze, še prej pa nesrečnikom govor
 vzal je in rabo jezika, ki vajen je krivih priseg bil:
 pustil je le, da hripavo vreščoč se oglašati smejo. 100

Enej obišče podzemlje; zgodba o kumajski Sibili

Mimo teh krajev je šel in pustil na desni je mesto
 partenopejsko, na levi pa grob blagoglasnega pevca,
 sina Ajolovega, ter v pokrajino, polno močvirij,
 tam ob kumejski obali prijadral in stopil v votlino
 stare Sibile in prosil, da priti bi mogel v podzemlje,
 k duši očetovi. Dolgo Sibila kar v tla je strmela,
 potlej navdihnjena z dvignjeno glavo je rekla Eneju:
 »Kar si želiš, je veliko, o mož, ki si slaven po delih,
 ker se desnica ti v boju, ljubezen je v ognju skazala.
 Vendar ne boj se, Trojanec: dosegel boš to, kar želiš si,
 jaz te vodila bom, videl elizijsko boš domovanje, 110

videl poslednje kraljestvo sveta in videl tam tudi
ljubo očetovo senco, saj ni kreposti nobena
pot neprehodna.« Nato mu v gaju Junone Avernске
vejo, bleščéčo se v zlatu, pokaže, naj brž jo odlomi.
Vidi grozotnega Orka bogastvo Enej in pradede,
vidi, ko pride do tja, še očeta, junaka Anhiza,
starčevsko senco. Izvedel je, kakšni zakoni so tamkaj,
hkrtati še, kakšne nevarnosti čakajo v novih ga bojih.
Ko po nasprotni je stezi od tam utrujen odhajal, 120
trud si je lajšal v pomenku s prijazno kumajsko vodnico.
V senci somraka je stopal po poti strahotni in rekel:
»Bodi da prava boginja si ali bogovom najljubša,
zame boš vedno boginja in vedno bom tudi priznaval:
moje življenje je tvoj dar, ti si mi dala priložnost,
iti v kraj smrti, ga videti, potlej pa spet se vrniti.
Kadar na zrak pod nebo se povrnem, za tvojo uslugo
tempelj zgradim ti in tebi na čast bom zažigal kadilo.«
Vanj se ozre prerokinja, vzdihne globoko in pravi:
»Nisem boginja in s svetim kadilom ni treba častiti 130
glave človeške. Kar naj ti bo znano in se ne boš motil:
večno življenje brez konca in kraja bi mogla dobiti,
če žrtvovala bi svoje devištvo zaljubljencu Fojbu.
Dokler je upal na to in pridobil bi rad me z darovi,
»Kar le želiš,« je govoril, »izberi, devica kumajska,
vse zaželeno dobiš!« Jaz kupček prahu sem zajela,
nanj pokazala in nora želela, da mogla živeti
toliko let bi še, kolikor drobcenih drobcev je v prahu,
v prošnji pa to pozabila, naj leta ostala bi mlada.
Vse mi je dal in tudi mladost bi mi večno naklonil, 140
če bi se vdala mu. Ker odklonila sem Fojba z darovi,
neomožena ostala sem. Srečnejša doba življenja
hrbet mi že obrnila je, z omahujočim korakom
starost nadležna prihaja. Še dolgo bo treba trpeti.
Sedem že vekov živim; da število prahu bi dosegla,
tristo še žetev in tristo trgatev še videti moram.
Čas bo prišel, ko tole telo mi bo dolgo življenje
skrčilo in ostarelemu in že izžetemu dalo
težo najmanjšo. Da bog me je ljubil in všeč mu bila sem,
tega ne bo verjel nihče. Nemara sam Fojb bo 150
name pozabil takrat, nemara tajil bo ljubezen.
Vsa spremenjena takrat bom, nihče me več ne bo videl,
slišal moj glas bo samo, ker glas po usodi ostane.«

Prihod v Kajeto; Ahajmenid pove, kako je pobegnil Polifemu

To je dejala Sibila. Enej iz pokrajine Stiksa
 v mesto evbojsko nato po strmi se poti je vrnil.
 Tu je v skladu z navado Trojanec opravil daritve.
 Šel je k obali, ki ni še imena rednice imela.
 Tu Makarej je Neritčan, tovariš lisjaka Uliksa,
 sam se ustavil nekoč, utrujen od dolgih naporov.
 Ta Ahajménida, ki so pustili v pečevju ga Etna, 160
 videl nekoč je in, ko ga nenadno je našel, čudeč se,
 da je še živ, ga je vprašal: »Te kak je slučaj, Ahajménid,
 ali te bog je ohranil? Zakaj se kot Grk na barbarski
 ladji prevašaš? In kam je namenjeno vaše brodovje?«
 To ga je vprašal, nakar Ahajménid mu, nič več raztrgan,
 v redu že, ne v oblačilu, ki prej ga je s trni zapenjal,
 rekel je: »Ne, da še enkrat v Polifema moral bi zreti,
 videti gobec njegov, ki ga kri je človeška oblila,
 ljubša od doma in ljubša od Itake ta mi je ladja,
 bolj kot očeta spoštujem Eneja. Nikdar ne bom mogel 170
 dosti hvaležen mu biti, četudi bi vse mu povrnil.
 Glej, govorim in diham ter gledam nebo in pa sonce,
 morem sploh biti za to nehvaležen in to pozabiti?
 On me je rešil, da moja ni duša Kiklopu šla v grlo,
 tudi če luč življenja mi tu, ta trenutek, ugasne,
 v grobu bom ležal lepo pokopan, ne v vampu njegovem.
 Veš, kako je tedaj mi pri srcu bilo – če že strah ni
 vzal mi zavesti – ko tam ste pustili me in sem vas videl
 pluti po morju? Zaklical bi rad, a kaj, ko izdati
 bal sem sovragu se. Tudi Uliksovo vpitje bi vaši 180
 skorajda škodilo ladji. Kiklopa sem videl, ko skalo
 grozno od gore odtrgal in vrgel tja v sredo valov je.
 Videl sem tudi, kako odletela je vržena skala
 kot iz metalnega stroja iz roke orjaku, in bal se,
 ker sem pozabil, da nisem na ladji med vami, da val bo
 ali pa silni udarec vso ladjo razbil in potopil.
 Vi ste mu z begom ušli in rešili pred strašno se smrtjo,
 on pa obšel stokajoč je vso Etno in z roko je grabil
 slep po gozdovih na njej, če koga nemara bo našel.
 Zraven se slep ob skale je ostre zadeval in roke 190
 okrvavljene je k morju molil in preklinjal Ahajce
 s temi besedami: »O, če slučaj bi mi vrnil Uliksa
 ali pa koga njegovih, kako bi si jezo ohladil!

Drob bi pojedel njegov in še živo telo bi raztrgal
s svojo desnico, njegova bi kri omočila mi grlo,
udje iztrgani bi zadržali pod mojim zobovjem.
Potlej bi nič ali malo le dal na oko izgubljeno!«
To in še več je govoril, a jaz od strahu prebledel sem,
zroč mu v obraz, ki še vedno od klanja je bil okrvávljen, 200
v roke njegove okrutne in v prazno očesno votlino,
v ude in v brado, ki trda bila od krvi je človeške.
Smrt mi bila pred očmi je kot zlo, še najmanjše od možnih.
Že sem ga videl, kako me bo zgrabil, kako bo pospravil
moje drobovje si v svoje; v spominu ostal mi prizor je
hipa, ko videl Kiklopa telesi tovarišev dveh sem
trikrat in štirikrat vreči z vso silo neznansko ob zemljo.
Vrgel se nadnju potem je, kot lev kosmati ju trgal,
drob in meso in bele kosti in mozeg in ude,
žive na pol še, okrutnež, v požrešni je tlačil želodec.
Kakor bi bil brez krvi, sem se tresel in žalosten stal sem 210
žročega zroč, ko iz ust zalogaje krvave je metal,
bljuval pijan grizljaje iz ust, pomešane z vinom.
Taka usoda se revežu meni pripravlja, sem mislil.
Mnogo še dni sem se skrival, ob šumu sem vsakem se tresel,
smrti sem hkrati se bal in si želel obenem umreti,
glad sem preganjal z želodom in s travo, pomešano z listjem.
Sam brez moči in brez upa sem čakal na smrt in na kazen.
Ladjo sem tole po dolgem obdobju zagledal in z znaki
prosil rešitve; ko sam sem pritekel do morja k obali,
ganil sem jih: trojanska me ladja je – Grka – sprejela. 220
Daj, še ti mi, predragi tovariš, povej o usodi
našega vodje in spremstva, ki s tabo je plulo prek morja!«

Polyphemus furens (14.165–222)

Makarejeva zgodba: Odisej in meh z vetrovi

»Ajol,« začel Makarej je, »etrurskemu morju kraljuje,
 Ajol, ki vnuk je Hipotov, in brzda zaprte vetrove:
 te je Dulihijec dobil ujete v mehove volovje –
 čudno darilo! – in potlej ob sapi ugodni devet dni
 jadral je dalje in že zaželeno je zemljo zagledal.
 Toda ko dan po deveti deseta se zora prikaže,
 spremstvo prevzame zavist, češ, najbrž zlato je v mehovih,
 v želji po plenu na mah mu razveže ujete vetrove; 230
 z njimi je moral nazaj tja, odkoder priplul je po morju,
 v luki krotilca se Ajola vnovič je z ladjo ustavil.
 V mesto potem Lajstrigonovo staro, tja v Lamo prišli smo,
 kjer Antifát kraljeval je deželi. In jaz in dva druga,«
 nadaljeval Makarej je, »poslani bili smo do njega.
 Komaj rešila sva z begom se jaz in tovarišev eden,
 tretji med nami pordecil je s svojo krvjo Lajstrigoncu
 usta prekleta. Za nama bežečima pa Antifat je
 zbral kar krdelo in šli so in skale in hlode metali,
 moštvo na ladjah in ladje potapljali hkrati. Le ena 240
 ladja ušla je, na njej pa Uliks s peščico še živih.
 Žalostni spričo tovarišev v tožbah in solzah smo končno
 v tisto deželo prišli, ki tukaj jo vidiš od daleč.
 Veruj, od daleč le treba je gledati otok, kjer bil sem.
 Sin boginjin, pošteni Trojanec – po vojni končani
 nič več sovražnik – Enej, sedaj te svarim, da izogni
 temu otoku se, ogni se Kirke nevarni obali!

Kirkin otok

Mi po pristanku na njenem obrežju sploh nismo hoteli
 k njej oditi, preveč Antifata imeli smo v mislih,
 hkrati Kiklopa še divjega, vendar po žrebu izbrani 250
 iti smo morali v dvorec neznani. Izžrebani šli smo
 jaz in prijatelj Polit, Evriloh, Elpenor, ki ljubil
 vino preveč je, in dvakrat devet še tovarišev drugih.
 Ko smo do njenega dvorca prišli, smo obstali pred pragom,
 tisoč volkov in med njimi medvedov in levov navala
 zbali smo se, a je ves ta naš strah bil brez prave potrebe,
 kajti ne eden se ni nas dotaknil, nihče nas ni ranil,
 pač pa veselo so mahali z repi, z dobrikanjem krotkim
 spremljali naše korake, dokler nas služabnice v dvorcu

- niso sprejele in nas odpeljale po marmorni veži 260
 k svoji gospe, ki v lepi dvorani na vzvišenem stolu
 v svetli je halji ogrnjena z zlato tančico sedela.
 Nimfe, ob njih nereide, bile so z njo skupaj v dvorani,
 vendar pa niso ne volne rahljale in tudi ne predle
 z urnimi svojimi prsti: razvrščale ene so trave,
 druge so razne zeli in raztreseno cvetje po barvi
 skrbno prebirale, vse to so sprti pokladale v koške.
 Sama pa nadzorovala je njihovo delo, ker kakšna
 moč je v zelih in kako jih je mešati treba, edina
 vedela je in zato prebrane je pregledovala. 270
- Vidi nas, mi jo pozdravimo, ona odvrne s pozdravom;
 zjasni se Kirkin obraz, kar znamenje dobro bilo je.
 Hitro je zdaj ukazala, naj zmešajo praženi ječmen
 z medom in vinom krepilnim in s kislim usirjenim mlekom,
 k vsemu skrivaj pa dodala je sama še sladke sokove.
 Vzeli smo čaše, ki nudila nam jih je s sveto desnico.
 Ko smo na suha jih usta nagnili in žejni izpili,
 grozna boginja se vseh dotaknila je s šibo vrh glave.
 Sram me je, vendar povem: tedaj so po meni ščetine
 jele sršeče ježiti se in govoriti že tudi 280
 nisem več mogel, namesto besed sem le krulil kot prašič.
 V tla se obraz je povetil in usta postala so riley,
 vrat mi močno je nabrekel, z rokami pa, ki so še pravkar
 čašo držale, tedaj kar na lepem začel sem hoditi.
 Z drugimi, ki so taisto postali – kaj zmorejo čari! –
 v hlev so me svinjski zaprli. Edini pa svinjske oblike
 ni dobil Evriloh, ker čaše ponujene vzel ni.
 Da, ko bi je ne odklonil, jaz sam bi še zdaj bil ščetinar,
 saj o toliki grozni nesreči od njega izvedel
 ne bi Uliks in ne prišel zatem maščevalec bi h Kirki. 290
 Njemu Kilenc je dal mironosec bel cvet, ki bogovi
molij mu pravijo, cvet ki iz črnega vzklije korena.
 S cvetom zaščiten in zraven zaščiten še z božjim napotkom
 stopil je v Kirkino hišo, odklonil zavrtno pijačo,
 branil se, ko mu lase je hotela pogladiti s šibo,
 meč je potegnil in brž bojzljivko dodobra prestrašil.
 Desno nato sta si dala in dala besedo; Uliks je
 terjal tovariše zdaj nazaj kot poročno darilo.
 S sokom neznane rastline, a boljšim, sedaj poškropi nas,
 švrkne po nas z zaobrjneno šibo po glavi in druge, 300
 prejšnjim nasprotne uroke na koncu izreče nad nami.

Dlje ko je čarala, bolj smo dvigali s tal se pokonci,
parklji razklani na nogah izginili so in ščetine,
spet smo dobili človeška ramena in lakte in roke.
Ginjeni ginjenega smo nato Uliksa objeli,
oklepajoč krog vratu ga, in drugega nič govorili
nismo prej, dokler se nismo mu vsi iz srca zahvalili.

*Pikova preobrazba v detla; preobrazba njegovih
spremljevalcev v zveri; preobrazba njegove žene
Kanente v zrak na kraju, poimenovanem po njej*

Leto smo dni pomudili se tam; v tem dolgem obdobju
mnogokaj videl sem, mnogo pa tudi ujel na ušesa. 310
Slišal med drugim sem to, kar v zaupnem pomenku mi rekla
ena je dekel, katerih pri čarih imela je štiri.
Ko se mudil mi gospod je pri Kirki in sama bila je,
bel in marmornat kip mi mladeniča je pokazala
z detlom na glavi. Postavljen pa kip je bil v svetem prostoru,
kjer je s premnogimi venci bil ves okrašen in ozaljšan.
Kdo naj bi bil in zakaj ga v svetem poslopju častijo,
vprašal sem ves radoveden, in kaj da še ptiča prenaša.
»Čuj, Makarej, me in zraven pouči se,« to mi je rekla,
»kolikšno moč ima moja gospa, pozorno poslušaj!«

Circe Picum regem cupit (14.316–415)

Pik Saturnov bil sin je in kralj v avzonski deželi, 320
s konji se vneto je bavil, z živalmi, koristnimi v vojni.
Tak, kot ga vidiš, je bil. Le oglej si njegovo lepoto,
po upodobljeni v kipu lahko si resnično predstavljaš.
Duh je enak bil zunanjosti; ni pa še štirikrat mogel

videti iger, ki vsakih pet let so tam v Elidi grški.
 Nase obrnil oči vseh driad je po latijskih gorah,
 njega bi rade imele povodne boginje, najade,
 kar jih prebivalo v reki je Albuli, kar v Anieniu,
 v Numiku, v kratko tekočem Almonu in v Narvu deročem
 z onimi, ki so živele še v Farfara temnih valovih, 330
 dalje še, kar jih bilo po gozdovih je skitske Diane
 ali po jezerih bližnjih. Vendar pa, ko vse je odklonil,
 ljubil le nimfo je, ki jo baje Venilija nekda
 Janu pravičnemu na palatinskem je griču rodila.
 Ko dozorela je v leta, da čas je prišel za možitev,
 Pika v Lavrentu od vseh so izbrali in njemu jo dali.
 Lepa bila je izredno, izredno izvežbana v petju,
 dali zato so Kanenta ime ji, saj s svojim je glasom
 drevje in skale premikala, divje živali krotila,
 dolge ustavljala reke je v toku in ptice leteče. 340
 Ko pa prepevala z glasom dekliškim je nekega dneva,
 Pik iz dvorca odšel je na polje lavrentsko, da tamkaj
 vepra lovil bi. Prijezdil na iskrem je konju in v levi
 dvoje je kopij imel, v lep plašč škrlatni ogrnjen,
 spet pod vratom z zaponko iz same rumene zlatnine.
 V iste gozdove prišla tudi Sončeva hči je nabirat
 tam po gričevju, bogatem z zelenjem, si nova zelišča.
 Svoja kirkejska je polja, z imenom po njej, zapustila.
 Skrita v grmičju je mladca zaznala, ob njem ostrmela –
 vsa nabrana zelišča ob tem so iz rok ji zletela, 350
 hkrati bilo ji je, kot da bi vnel se bil ji ves mozeg.
 Brž ko je k sebi prišla in je prva vročica minila,
 kaj si želi, bi povedala rada, a k njemu ni mogla,
 ker je prehiter bil konj in bilo preveliko je spremstvo.
 »Vendar ne uideš mi,« rekla je, »tudi, če nosi te veter,
 če se poznam in če ni iz zelišč vsa moč izpuhtela,
 da, če zagovori moji čarovniški še kaj veljajo!«
 S temi besedami že je na videz pričarala vepra,
 dala ukaz, naj drvi, da bi videl ga kralj, in naj plane,
 kakor resnično bi v gosto se hosto zagnal, kjer je največ 360
 drevja in ni nikakor mogoče, da konj bi prodr.
 Pik ni slutil utvare, takoj se podal je za plenom,
 konja spotil, sestopil mu s hrbta, nato pa zablodil
 peš po visoki podrasti, sledeč le varljivemu upu.
 Kirka molila je, zraven mrmrala čarovne besede,

boštva neznana rotila z neznanim urokom, s katerim
 Luni zakrivala beli obraz je in mogla je tudi
 z njim pod očetovo glavo navleči deževne oblake.
 Brž ko izreče urok, se na nebu zgostijo oblaki.
 Zemlja meglé je hlapela, da spremstvo je s tavanjem v mraku 370
 zgubljalo smer po temnih poteh in brez straže bil kralj je.
 Kirka izrabi trenutek in kraj: »Pri tvojih očeh, ki
 moje ujele so, zraven, krasotec, pri tvoji lepoti
 prosim ponižno: boginja sem, mojo ljubezen usliši,
 sprejmi za tasta si Sonce, ki vsepovsod vsakega vidi,
 daj, ne zavrzi nikar trdosrčno Titanide Kirke!«
 To mu je rekla, a on jo ves divji takole zavrne:
 »Bodi kdorkoli,« je rekel, »ne bom tvoj, ker me osvojila
 druga je že in ima me in rad bi, da dolgo bi njen bil.
 Z drugo ljubeznijo dane zvestobe nikdar ne prelomim, 380
 dokler usoda ohrani mi Janovo hčerko Kanento!«
 Ko je Titanija večkrat zaman poskusila s prošnjo,
 »Nekaznovan ne ostaneš,« je rekla, »in tudi h Kanenti
 več te ne bo! Spoznaj, kaj užaljena v svoji ljubezni
 more napraviti ženska! In taka in to sem jaz, Kirka!«
 Dvakrat nato na zahod se obrne in dvakrat na vzhod še,
 trikrat je mladca ošvrknila s šibo in trikrat urekla.
 Pik je bežal in čudil sam sebi se, kaj da hitreje
 kakor sicer gre; naenkrat je perje opazil na sebi:
 zdražen, ker latijski gozd dobil z njim novo je ptico, 390
 kljuvati s trdim je kljunom začel po drevesih surovih,
 dolbel in rane zadajal je dolgo raztegnjenim vejam.
 Perje njegovo dobilo je plašča škrlatnega barvo,
 kar pa zaponka je zlata bilo, da si plašč je zapenjal,
 puh je postalo in kakor zlato je obrobljalo tilnik.
 Piku nič prejšnjega več ni ostalo kot samo ime še.
 Ko spremljevalci zaman so po polju za Pikom klicali,
 ne da bi kje ga odkrili, so tam naleteli na Kirko.
 Zjasnila ta čas bila že ozračje je in dovolila
 soncu in vetrom, da z zemlje so vso meglo prepodili. 400
 Njo po pravici dolžili so krivde, zahtevali kralja,
 s silo pretili, hoteč jo napasti z okrutnim orožjem.
 Kirka s pogubnim je strupom in s čarnim jih sokom oblila,
 Noč in bogove Noči je iz Ereba in iz podzemlja
 sklicala, Hekato samo pa z dolgimi vzkriki prosila.
 Z mesta – kar čudno je reči – se gozd naenkrat premakne,
 tla zajejala so, drevje v bližini je vse pobledele,

trava vsa rosna bila od krvi je, po njej poškropljene,
 kamenje, kakor se zdelo je, zdaj je zamolklo bobnelo,
 vtis je nastal, kot da lajajo psi; obenem po zemlji 410
 črnih je kač mrgolelo, letele so duše pokojnih.
 Spremstvo, s čudesi prevzeto, vzdrhti; ko tako trepetajo,
 s šibo strupeno se ona dotakne osuplih obrazov;
 mladci ob tem so dotiku v različne pošastne zverine
 vsi spremenili se. Nihče ohranil ni svoje podobe.

Zahajajoči že Fojb je obseval tarteško obalo,
 vendar Kanenta zaman še moža je z očmi in pa s srcem
 pričakovala. Strežaji in posli so šli po gozdovih,
 s sabo so kralju naproti nosili prižgane svetilke. 420
 Jokati in si puliti lase in se biti po prsih
 nimfi, ki vse to je delala, ni še dovolj bilo, z doma
 v latijska polja je šla in po njih kot iz uma blodila.
 Šest jo noči in toliko tudi, ko vstali so, dnevov
 videlo je onemoglo brez spanja in hrane hoditi
 preko gora in dolin, tako, kot slučaj jo je vodil.
 Zadnji jo Tiber je videl od žalosti in potovanja
 trudno, ko tam na njegovem je dolgem počivala bregu.
 Tam je s solzami besede prelivala v mile napeve,
 ki jih nesrečni ubirala sama je žalost, kot včasih 430
 tik pred smrtjo labod si poslednjo je pesem zapela.
 Ko se naposled od žalosti mehki je mozeg raztopil,
 ginila je in polagoma v zrak je lahkotni splahnela.
 Zgodba o tem pa ostala je v kraju, ki stare Kamene
 z vso pravico po nimfi so rekle odslej mu Kanenta. –

Takega praviti mnogo sem slišal in mnogo sem videl
 v letu, ki dolgo bilo je. Od tam spočiti in leni
 morali končno smo zopet na morje in zopet za vesla:
 vožnjo nevarno in dolgo je pot in morje viharno
 Kirka tedaj napovedala. Zdaj vam odkrito priznavam:
 jaz sem se bal in ko to smo dosegli obalo, ostal sem.« 440

Preobrazba Diomedovih tovarišev v ptice

To Makarej je povedal. Dojiljo Enejevo v žari
 marmorni dali so v zemljo s tem kratkim napisom nad grobom:

»TU JE KAJETO, KO REŠIL ME JE IZ ARGOLSKEGA OGNJA
Z ZNANO LJUBEZNIJO, KOT SE SPODOBI, REJENEC UPEPELIL.«

Vrv so nato v pristanišču odvezali in so odpluli,
daleč pustili zasede in dom so zloglasne boginje,
jadrali v kraje, kjer Tiber v mrakotni se senci izliva
v morje in s sabo prinaša z valovi vanj pesek rumeni.
Favna sinu je Latina pridobil tam dvorec in hčerko,
ne brez boja. Z divjaškim plemenom začeli so vojno, 450
Turn je ves pobesnel, ko mu tast je odrekel nevesto.
Vsa je Tirenija v Latij udarila, dolgo se bila
huda je bitka z orožjem zelo vznemirljivo za zmago.
Vsak si od njiju še s tujimi četami moč je pomnožil,
mnogo jih Rutulom, mnogo Trojancem prišlo na pomoč je.
Ni Enej zaman odšel na prag bil k Evandru,
pač pa zaman k Diomedu priseljencu v mesto njegovo
Venul je šel. Diomed pod Japigom je Davnom bil namreč
mesto veliko si zgradil in zraven ozemlje priženil.
Ko naročilo mu Turnovo Venul sporočil je s prošnjo, 460
da bi pomagal, ajtolški junak mu pomoč je odrekel,
češ da ne on in ne tastovo ljudstvo ne marajo bojov,
svojih ljudi pa da nima, da z njimi bi šel pod orožje.
»Vendar ne misli, da vse to izmislil sem si,« mu je rekel.
»Dasi ob bridkem spominu se žalost mi le še obnavlja,
bom le povedal. Ko Ilion bil je visoki zažgan že,
ko pred danajskim je ognjem že Pergam drhtel in se tresel,
kazen, ki sam jo zaslužil nariški junak je, ko vzel je
devo Devici, na vse je Danajce priklical, da veter
nas razkropljene je gnal prek sovražnih valov in čutili 470
v noči med bliski in dežjem smo jezo neba in srd morja,
zlasti pa ob Kafereju, kjer višek je vse bil nesreče.
Žalostnih zgodb vam sedajle po vrsti ne bom več našteval:
z Grčijo Priam še sam takrat čustvovati bi moral.
Mene je skrb bojevite Minerve rešila iz morja,
vendar pa spet iz domače dežele sem moral, ker rane
Venera stare se spomnila je in me brž kaznovala.
Take težave na morju prestal sem in take na kopnem,
kjer sem se moral boriti, da večkrat naglas blagroval sem
vse, ki isti neznanski vihar jih je v morje pogreznil 480
ob Kafereju, za vse nedostopnem, in večkrat sem želel
samemu sebi, da hkrati bi z njimi takrat se potopil.
Ko so prestali tovariši bojov in morske gladine

skrajno nevarnost, omagali so in prosili, da konec bil bi že blodenj. Tedaj ognjeviti je Akmon, razkačen spričo nesreč, spregovoril: »Kaj neki je sploh še ostalo, česar ne boste prestali, junaki? Le kaj naj Kiterka sploh še stori, če že hoče? Še vedno je prostor za rano, dokler bojimo se hujšega: ko pa najhujše prestaneš, strah pod nogami je, varen pred vsakim in slehernim zlom si. Kar naj me sliši in kar naj sovraži, pa ne samo mene, vse z Diomedom! Resnično, kaj mar nam je njeno sovraštvo, drago dovolj nas in dosti je stalo že lastno bahaštvo!« 490

S takimi govori dražil je Venero in jo izzival Akmon Plevronijec, staro ji jezo je z njimi obujal. Redki so dali mu prav, prijatelji drugi smo v glavnem raje svarili ga. V hipu, ko v ustih imel je odgovor, stanjšal se vrat mu in glas je, lasje so se v puh spremenili, puh, ki novi mu vrat je in prsi in hrbet pokrival. Roke njegove ob tem so večja peresa dobile, lakti upognjeni v hipu postali so lahke peruti, prsti zavzeli so velik del nog, a usta strdila v kljun so roženi se; ta se v konico je šilasto zožil. Lik in Idas tedaj in Reksénor in Niktej in Abas vsi se začudijo; v svojem začudenju hkrati še sami isto podobo prevzamejo. S tem je od nas odletelo večje število posadke, ki zdaj je ob veslih letela. Vprašal me boš morda po vrsti teh ptičev nenadnih: niso labodi, a vendar podobni so belim labodom. Vidiš, zato zdaj komaj to mesto in suho ozemlje Davna Japiga kot zet s preostalimi svojimi branim.« 500 510

Preobrazba apulskega pastirja v divjo oljko

To Diomed je povedal. Nato kalidonsko kraljestvo, luko pevketsko in polja mesapska zapustil je Venul. Tam je videl votlino, kjer v senci obilnega drevja sredi trstiča lahko nihajočega Pan kozonogi dom si izbral je. Nekoč tudi nimfe živele so tamkaj. Lepega dne jih prestraši apulski pastir; pobegnile brž so pred njim, a ko prvi se strah je plašljivkam polegel, k sebi so zopet prišle, prezir pokazale plašljivcu, rajale lahkih so nog naokrog po ubranem napevu. Grajal je nimfe pastir, oponašal jih z divjim skakanjem, 520

hkrati po rovtarsko s spolzko besedo od daleč jih zmerjal,
vse dokler grlo umazano ni mu v drevo otrdelo.
Zdaj je drevo in po soku spoznaš njegovo naravo.
Kakšen je jezik imel, oleastrove jagode grenke
kažejo: vanje prešla je besed njegovih grenkoba.

Preobrazba Enejevih ladij v morske nimfe

Ko so od tam vrnili se sli z vestjo, da ne pride
vojska ajtolska, so brez pomoči, kar sami, Rutulci
vojno vodili. Oboji krvi so veliko prelili.
Turn naposled goreče je bakle do ladij prinesel, 530
ognja so zbali se ti, ki jim prej prizaneslo je morje.
Smolo in vosek in drugo netivo je ogenj používal,
šel po visokem je jamboru k jadrom in že se kadil je
ladje ukrivljene krov, ko spomni na lepem se sveta
mati bogov, da zgrajene so ladje iz smrek, ki na Idi
prej jih nekdo je posekal, na gori Kibelini; v hipu
v zrak se razlegel žvenket je medi in piskanje svireli,
s krotkimi levi po lahnem se zraku je tja odpeljala.
»Turn, zaman z bogoskrunsko desnico zažigaš,« je rekla,
»ladje rešila bom; ne, ne pustim, da jih ogenj požrešni 540
zdaj uniči, saj deli in udje iz mojih so gajev.«
To je rekla boginja. Nato zagrmí in po gromu
pride še toča, ki skače po tleh, za njo pa še ploha.
Z vpadom nenadnim sinovi Astrajevi zrak so in morje
zgebali; vsi so se gnali in vsi so posegali v bitko.
Enega samega moč porabila je mati dobrotna,
z njim je pretrgala frigijskim ladjam vrvi iz prediva,
gnala naprej jih in sredi morja jih vse potopila.
Les se zmečhal je in bruna so v vodi postala telesa,
glav obliko dobile tedaj so ukrivljene krme, 550
vesla so v prste in noge se plovne na mah spremenila.
Kar pa so boki bili, so boki ostali, a gredlji
v ladij notranjosti so preobličili se v hrbtenice,
jadra razvila so v voljne lase se, rajne pa v roke;
sinja kot prej jim ostala je barva in, kakor plašile
prej so valov se, veselo po njih so kot morske najade
potlej zarajale. Dasi iz skalnatih gorskih višav so,
v morju mehkobnem prebivajo, ne da bi kaj jih motilo,
kje so doma. A vendarle niso povsem pozabile,

koliko že so prestale na morju vihnem, zato pa
večkrat z rokami podprle so ladje, ki val jih je nagnil,
če so le take bile, da niso vozile Ahajcev.

560

V mislih poraz jim je frigijski, v srcu črtijo Pelazge:
z vedrim obrazom razbito so gledale ladjo neritsko,
gledale vse so vesele, ko ladja postala je skala.

Turnus naves incendit (14.527–565)

Preobrazba mesta Ardeje v čapljo

To, da so ladje tako oživele in nimfe postale,
up je budilo, da v strahu Rutulec bo z bojem prenehal.
Turn pa je vztrajal. Bogove, pogum, ima vsak v tem spopadu,
ne za doto in ne za kraljestvo in tastovo žezlo,
ne za nevesto Lavinijo, temveč za zmago: zato jih
sram je bilo prenehati, sram odložiti orožje.

570

Končno je Venera videla zmagati svojega sina,
Turn pa je padel – in padla je Ardeja, mesto mogočno,
v času, ko bil je še živ. Potem ko dardanski jo ogenj
vso je sežgal in domove še topli pepel je pokrival,
iz razvalin se je dvignila ptica, dotlej nepoznana,
tolkla je s krili in z njimi otresala s sebe pepel je.
Mršavost, glas in boječnost in vse, kar opaziti moreš
v mestu zavzetem, in tudi ime ji je mesta ostalo:
s tleskanjem svojih peruti kot *ardea* sama žaluje.

580

Preobrazba Eneja v boga

Hrabrost Enejeva vse je bogove in z njimi Junono
spravila; glej, pozabili vsi končno na staro so jezo.

Jul je odraščal; Enej mu je dobro utrdil kraljestvo,
čas je dozorel, kitterski junak je bil zrel za nebesa.
Venera vse je bogove obšla in objela očeta,
rekla je: »Nikdar mi nisi ničesar odrekel, o oče,
bodi še zdaj mi naklonjen po svojih močeh, to te prosim.
Mojemu sinu Eneju, ki ded si po moji mu krvi,
milosten čast daj božansko, pa tudi če majhna bila bi,
le da jo daš mu. Dovolj je, da enkrat neljubo kraljestvo 590
videl je in pa da enkrat v podzemlju že šel je prek Stiksa!«
Prošnjo bogovi uslišijo, tudi Junona ostala
ni neprijazna, s prijaznim obrazom ji je pritrdila,
oče pa: »Ti, ki me prosiš, in on, za katerega prosiš,
vredna daru sta nebeškega. Prejmi zdaj, hčerka, kar hočeš!«
To je dejal. Vesela se je zahvalila očetu,
vpregla golobe in brž po ozračju se proč odpeljala
proti lavrentski obali, kjer skrit med trstičjem se vije
Numik in v bližnje se morje narasel vali in izliva.
Njemu veli, naj vse, kar je smrti zapadlo, z Eneja 600
splakne in tiho tekoč odnese ga v morsko globino.
Venerin brž je ukaz rogovilež izpolnil in z vodo
vsega, kar smrtno bilo je, opral in očistil Eneja,
kar pa najboljši, nesmrtni bil del je, le to je ostalo.
Truplo očiščeno mati z božanskim je vonjem natrla,
ust dotaknila z ambrozijo se, ki ji v zmesi dodala
sladki je nektar, da bog je postal. Nato narod Kvirinov
templje z oltarji mu dal je in Indiget ga imenuje.

Apotheosis Aeneae (14.581–608)

Preobrazba Vertumna v starko

Potlej nad Albo in zemljo latinsko dvoimni Askanij
 vladal je, njemu je Silvij sledil, a za njim je pridobil 610
 žezlo si staro Latin, njegov sin, ki ime je obnovil.
 Epit je slavni prišel za Latinom, za njim pa bila sta
 Kapet in Kapis vladarja; od teh je Kapis bil prvi.
 Potlej od njiju dobil Tiberin je svoje kraljestvo,
 Tiberi, reki etrurski, v kateri je slednjič utonil,
 svoje ime je dal. Remul in Akrota hrabri njegova
 sina bila sta. Starejšega, Remula, s svojim udarcem
 strela ubila je – sam po značaju bil tak je kot strela.
 Akrota, zmernejši brat njegov, je žezlo vladarsko
 hrabremu dal Aventinu, ki v grobu na istem je griču, 620
 kjer kraljeval je, in grič se po njem še zdaj imenuje.
 Potlej pod Prokovo vlado bilo palatinsko je ljudstvo.
 V času, ko on je bil kralj, je skrbna Pomona živela,
 skrbneje kakor vse hamadriade latinske je vrte
 obdelovala in tudi nobena tako ni gojila
 sadnega drevja, po čemer ime je dobila. Ljubila
 ni ne gozdov in ne rek, le grudo in drevje, ki sadje
 sočno rodi. Ne kopja, rezač je ukrivljen imela,
 divje poganjke in veje pregoste je obrezovala,
 v skorjo razklano cepila drevesa, da vlila so sok svoj 630
 tujim mladikam, ki dala Pomona jih v nove je špranje.
 Zraven, da teh korenik, ki srkajo vlogo hranilno,
 žejalo ne bi, je skrčena vlakna zalivala z vodo.
 To jo zanimalo je, le to veselilo in želje
 ni po ljubezni imela nobene. Boječ se nasilja
 svoje nasade zapira, v njih moškimi skrivaj se ogiblje.
 Česa le satiri mladi, ki plešejo spretno in radi,
 niso storili in pani, ki s smrečjem roge so ovili,
 Silvan, ki s svojimi leti se znova in znova pomlaja,
 dalje še bog, ki tatove straši s spolovilom in srpom, 640
 v želji, da njo bi dobili! V ljubezni jih vendar prekašal
 vse je Vertumen, a nič ni, prav nič ni srečnejši od njih bil.
 Kolikokrat le, oblečen po kmečko kot žanjec, je v košu
 klasje prenašal na hrbtu; zares je bil čisto kot žanjec!
 Večkrat mu tudi v laseh je mrva še sveža ostala,
 kakor bi travo kosil in nato pokošeno raztrosil.
 Večkrat še ostne je v žuljavi roki obdržal, kot pravkar
 – to bi prisegel – utrujene bil bi voliče izpregel.
 »Obrezoval je trte,« bi menil, ko krivec imel je,

kadar je lestev pristavil, bi menil: »Obiral bo sadje.« 650
 Z mečem vojak je bil, s trnkom na palici bil je kot ribič.
 V raznih podobah tako neovirano večkrat k Pomoni
 mogel je priti, da užival z očmi je njeno lepoto.
 Čepico pisano nekega dne si dal je na glavo,
 sive lase si privzel, se na palico zraven opiral,
 kakor bi stara ženica bil. Stopil v obdelani vrt je,
 čudil se jabolkom lepim in rekel: »A ti si še lepša!«
 Hvalil jo še je in še, jo poljubljal, kot nikdar tako je
 starka ne mogla bi. Sključen na tleh nato obsedel je,
 gledal na veje, ki k tlom se krivijo pod sadjem jesenskim. 660
 Brest je nasproti tam lep bil, ovesen z bleščočim se grozdem;
 ta okras je pohvalil in potlej še trdnost njegovo.
 »Vendar,« je rekel, »če tukajle brest bi kar sam stal brez trte,
 nič razen listja imel ne bi, s čimer ljudi bi privabljal.
 Trta podobno, ki vzpenja ob brestu se zdaj in drži ga;
 da, če bi združena z njim ne bila, bi na tleh obležala.
 Ti ob drevesu se tem ne zgleduješ, ko ni za združitev
 nič ti mar; o zakonu ne čuti ne misliti nočeš.
 Da le hotela bi! Helena toliko ne bi imela
 snubcev, ne ta, ki je vzrok bila za vojno z Lapiti, 670
 niti ne žena Uliksa, ki bil je oprezen, a drzen.
 Tudi sedaj, ko pred snubci bežiš in jih vedno odklanjaš,
 tisoč te moških želi, polbogovi žele te, bogovi,
 sploh te žele, kar skriva bogov se v Albanskem gorovju.
 Toda če modro pomisliš, če zdaj bi dobro hotela
 vezati se in poslušati starko, ki bolj kot vsi drugi,
 bolj, kot si misliš, te ljubim – zavrni vse snubce navadne,
 vzemi Vertumna za druga zakonskega. Pôrok sem jaz zanj,
 ker niti sam se tako ne pozna, kot ga jaz. Ta ne klati
 nič se okoli po svetu in tudi velikih posestev 680
 ne obdeluje in v vsako, ki vidi jo, se ne zaljubi
 kakor večina mladeničev drugih. Ti prvi in zadnji
 plamen njegov boš, le tebi bo svoje življenje posvetil.
 Hkrati še vedi, da mlad je, da lep je po svoji naravi,
 vendar pa tudi lahko se v vse spreminja oblike:
 kar mu ukažeš, postane – in vse boš lahko ukazala.
 Isti konjiček imata, oba vaju sadje zanima;
 nima v desnici kdaj tvojih darov, vesel, ker so tvoji?
 Toda sedaj ne želi niti sadja, ki trgaš ga z drevja,
 niti zelišč s prijetnim okusom, ki v vrtu gojiš jih, 690
 niti kaj drugega kakor le tebe. Usmili se torej
 njega, ki zate plamti; kar hoče, to prosi po meni.

Boj maščevalnih bogov se in boj se Ramnuzide srda,
 spomni Idalijke se trdosrčne, ki v prsih sovraži!
 Da pa še bolj se boš bala, povem naj – saj v dolgem življenju
 mnogo sem slišala – zgodbo, ki dobro je znana na Kipru,
 ta te morda omehča, morda se naposled ukloniš.

Preobrazba Anaksarete v skalo

Anaksaréto, ki starega Tevkra bila plemenita
 hči je, ugledal je Ifis, rojen iz preproste družine.
 Videl jo je in do mozga v kosteh se je vanjo zaljubil. 700
 Dolgo boril se je, vendar strasti ni premagati mogel
 s pametjo; šel je ponižno zato do njenega praga,
 tam razodel je dojlji nesrečno ljubezen in prosil,
 naj mu ne bo neprijazna, ko upa na njeno rejenko.
 Drugič se spet je dobrikal služabnicam, vsako med njimi
 prosil je z glasom rotečim, naj prošnjam njegovim pomaga;
 večkrat jim pisma ljubezenska dal je, da njej bi jih nesle.
 Včasih podboje ovesil je z venci, ki bil jih je z roso
 solz poškopil, a sam kar na trdi se prag je ulegel,
 žalosten ves in nevoljen je grajal zapahnjena vrata. 710
 Ona je hujša bila kot razburkano morje, ko Kozla
 toneta, trša kot jeklo, ki noriški ogenj topi ga,
 trša od skale, ki v zemlji tiči globoko vsajena:
 zgolj zaničljiv nasmeh je dobil, prevzetna mladenka
 s svojo oholo besedo zaljubljenču up je jemala.
 Bridkega zbadanja Ifis ni več prenašati mogel,
 zadnje besede v slovo je izrekel pred njenimi vrati:
 »Anaksareta, glej, zmagala si, ne bo ti več treba
 moje prenašati zoprnosti. Triumfiraj veselo,
 kliči Pajana in zdaj z lovoriko se svetlo ovenčaj! 720
 Zmagala si, radovoljno umrem, raduj se, okrutna!
 Nekaj bo le, da hvaliti boš morala mojo ljubezen,
 ker ti ugodil sem, boš pač priznala to mojo zaslugo.
 Vedi pa, moja ljubezen do tebe nič prej ne preneha
 kakor to moje življenje, oboje bom hkrati pogrešil.
 K tebi ne bo prišel glas, ki o smrti bi moji ti pravil,
 sam bom, verjemi, kar sam bom prišel in obstal bom pred tabo,
 krute oči boš lahko napasla na mrtvem telesu.
 Vi pa, bogovi, če gledate kaj na človeška dejanja,
 mene se spomnite – drugega jezik ne more prositi – 730
 dajte, da glas bo o meni ostal, in zraven še, kar ste

vzeli življenja mi, mojemu dajte živeti spominu!«
 To je dejal. Na podboje, ki večkrat krasil jih je z venci,
 vlažne oči je uprl in roke privzdignil je bele,
 potlej pa, ko iz vrvi je napravil nad vrati še zanko,
 rekel je še: »Ti vseč bo ta venec, hudobnica kruta?«
 Vtaknil si glavo je v zanko, še vedno je k njej bil obrnjen;
 težko telo je nesrečno z zadrgnjenim grlom viselo.
 Noge so suvale v vrata, da tresla so se in bobnela,
 kakor bi bala se; brž ko odprli so jih, so izdala,
 kaj se zgodilo je. Posli so kriknili in, ko zaman so
 sneli ga, nesli so materi truplo (ker oče je padel).

740

Iphis et Anaxarete (14.698–764)

Mati ga vzela je v svoje naročje; ko mrzlo telo je
 svojega sina objela, nad njim je tožila z besedo
 žalostnih staršev – in žalostnih mater opravila delo.
 Solzna sprevod je pogrebni vodila po mestu, ko nesli
 bledorumeno so truplo, da se upepeli na grmadi.
 Pot, po kateri pomikal sprevod se je žalni, slučajno
 mimo je hiše šla Anaksarétine. V njej trdosrčna
 slišala je žalovanje – in bog se nad njo maščeval je.
 »Dajmo, pogledjmo si žalni sprevod,« je ganjeno rekla,
 v sobo visoko odšla, ki imela široka je okna.
 Toliko da na nosilih je videla Ifisa, že so
 steklo postale oči ji, vsa kri ji je šla iz telesa,
 to pobledelo je; skušala se je zaman odmakniti,
 noge so kar obtičale, ko stran bi se rada ozrla,
 tudi tega ni več mogla. Polagoma vsi so ji udje
 kamen postali, ki prej ga že v trdih je prsah imela.
 Vedi, da to ni izmišljena pravljica: njena podoba
 danes še hrani kot kip v Salamini se v templju z imenom

750

760

Venere Zavarovalke. Zapomni si, nimfa, kar pravim,
 prosim te, daj, nedostopnost opusti, z ljubimcem se združi!
 Mraz naj pomladni zato ne osmodi ti sadja v zarodku,
 niti naj ti ne otresejo hudi vetrovi že cvetja.«
 Bog zaman je vse to govoril dekletu kot starka;
 zopet postal je mladenič, odložil navlako starosti,
 tak se nato je pokazal Pomoni osupli, ker bil je
 kakor podoba bleščččega sonca, ko z neba prežene
 črne oblake in, kadar mu nič ni na poti, zasije.
 S silo jo hotel dobiti je, vendar je ni bilo treba;
 nimfo prevzela lepota boga je – in ga je vzljubila.

770

Preobrazba Romula in Hersilije v božanstvi

Potlej nasilni Amulij Avzoniji vladal je z vojsko,
 dokler od vnukov ni Numitor stari dobil spet kraljestva,
 to je bil čas, ko je Rim nastal, na palilijski praznik.
 Tatij nato in sabinski očetje so vojno začeli,
 pot do gradu je odprla Tarpeja; nato pod orožjem,
 vrženim nanjo, izdihnila je, kaznovana pravično.
 Kurijci zdaj so neslišno in tiho kot divji volkovi
 sleherni šum zadržali in te, ki jih spanec prevzel je,
 speče napadli, pognali se k vratom zaprtim, ki trdno
 Ilijin sin jih zapahnil je. Ena je vendar odprla
 sama Saturnija, ne da v tečajih bi kaj zaškripalo.
 Venera, ta pa je slišala vrata, kako so zapahi
 padli na tla, in bi spet jih zaprla, a kaj, ko ni smela
 dela popravljati drugih božanstev. Najade avzonske
 v Jana bližini imele so dom ob mrzlem izviru.
 Te za pomoč je prosila in nimfe boginjine prošnje
 niso odbile, ker kar je prosila, bilo je pravično.
 Žile pri viru odprle so, vodo so ven izvabile,
 voda narasla pa k Janovim vratom ni vzela dostopa.
 Žveplo rumeno nasule zato so v narasli studenec,
 v žilah pa votlih so smolo zažgale, da dim se je dvigal.
 V notranjost vreca prodrila ob takih je sredstvih vročina,
 kar povzročilo je, da zaostajala nič ni za ognjem
 voda razgreta, ki prej tekmovala je z alpsko mrzloto.
 V šviganju ognja tedaj sta kadila oba se podboja,
 k vratom pa, ki so zaman se ponujala divjim Sabincem,
 nova je voda branila, dokler se ni Marsova vojska
 v boj podala. Ko z njo se postavil je Romul, pokrila
 rimsko so zemljo telesa Sabincev, ob njih pa telesa

780

790

800

rimška so zemljo domačo pokrila; v prepletu te bitke
zetov in tastov se kri pomešala pod bridkim je mečem.
Ne da bi vztrajali v bitki do konca, so nehali z boji,
mir med seboj so sklenili in Tatij prevzel je vladarstvo.

Tatij nato je umrl in Romul obojemu ljudstvu
dal je enake pravice. Tedaj je odložil čelado
Mavors, tako je očeta bogov in ljudi nagovoril:
»Čas je prišel, ko končno na temelju trdnem stoji zdaj
rimška država, pa naj ji poslej kdorkoli že vlada.
Meni in vrednemu vnuku izpolni obljubo z nagrado, 810
kot napovedal si: vzemi ga z zemlje in daj na nebo ga!
V zboru pred vsemi bogovi nekoč si mi rekel, kar pomnim,
saj ljubeznive besede v hvaležnem sem srcu ohranil:
'Eden bo, ki ga v nebesne boš sinje višave prenesel.'
To si mi rekel, zato sedaj, kar si rekel, izpolni!«
Uslišal ga je vsemogočni, prevlekel nebo je z oblaki,
z bliskom in s strelo in z gromom nato ves svet je prestrašil.
Znamenje, da se izpolni mu dana obljuba nagrade,
to je Gradivu bilo; opre se na kopje in skoči 820
brž na voz z neustrašnimi konji pod jarmom krvavim,
z bičem jih še priganja, ko spušča se v strmem poletu
skozi ozračje na grič Palatin, zaraščen z drevesi.
Ilije sina, ko vrnil je vse državljanske pravice
svojim Kviritom, od tam je odnesel. Umrljivo telo je
v redkem ozračju stopilo se, kakor svinčenka, iz prače
sprožena močne, visoko pod nebom začne se topiti.
Lepo zunanost in vrednejšo božjih blazin je dobil tam,
tak je postal kot Kvirin, ko ogrnjen s kraljevskim je plaščem.

Romulus deus fit (14.805–828)

Žena jokala za njim je, kot bil izgubljen bi, tedaj pa Iridi je ukazala kraljeva Junona, naj stopi brž po usločeni poti k Hersiliji, vdovi naj njeno tole pove sporočilo: »Gospa, ki okras si najlepši v zemlji latinski in v rodu sabinskem, ki vredna bila si takega najbolj moža prej, a zdaj si Kvirinova žena – žalost opusti; če zdaj soproga bi videla rada, pojdi za mano v gozdič na zelenem Kvirinovem griču, kjer razprostira se senca nad rimskega kralja svetiščem.« Iris boginjo uboga, po pisanem loku na zemljo brž je k Hersiliji šla, naročeno je vse izvršila. Komaj Hersilija z vsem spoštovanjem se v njo je ozrla, rekla je: »O boginja – katera si, reči ne morem, vendar boginja si – pelji me, pelji in brž mi pokaži možev obraz. Če usoda nakloni mi, da bi ga mogla videti enkrat še, rekla bi, da sem dobila nebesa.« Brž se s Tavmantovo hčerjo na Romulov grič je povzpela, tja pa tedaj se naenkrat iz etra je zvezda spustila, padla na zemljo, in glej, v bleščeči svetlobi te zvezde, v njenem so žaru Hersiliji vneli lasje se in z zvezdo skupaj odšli sta v ozračje. V domače roke jo graditelj rimskega mesta je vzel in prejšnje ime ji s telesom hkrati spremenil: zdaj Hora jo kliče in z njim je boginja.

Hersilia, uxor Romuli, dea (14.829–851)